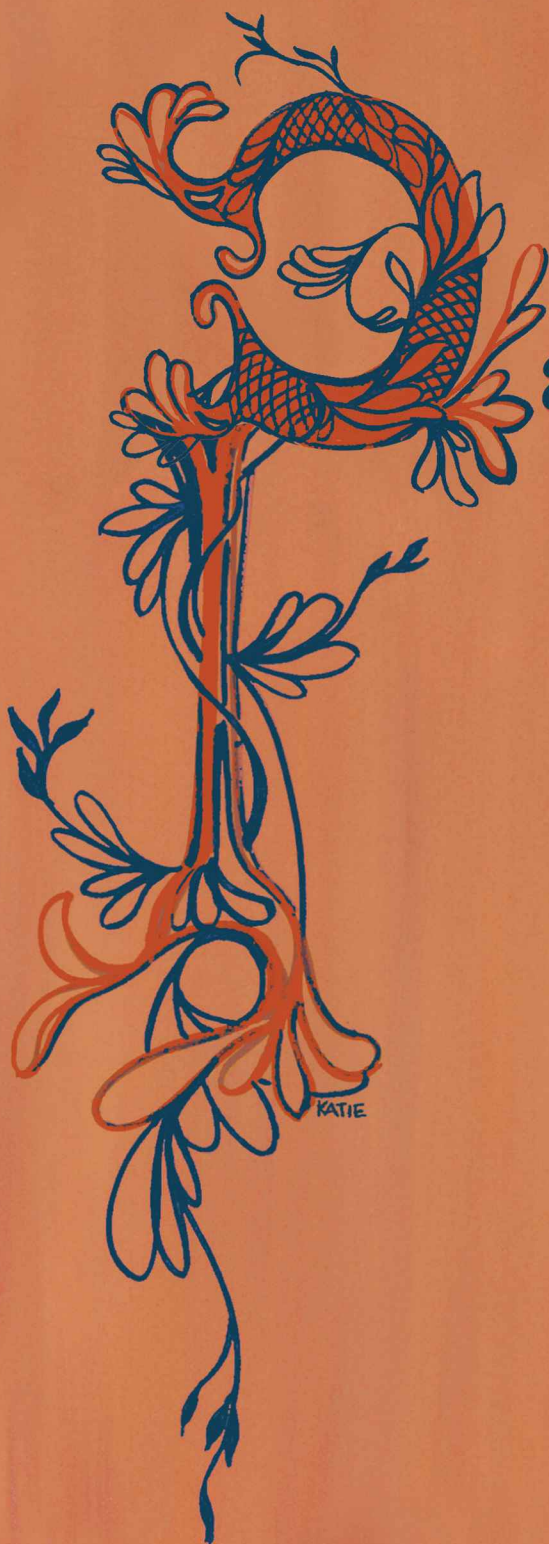

agkanonisar

(Visayan Version)

R. B. THIEME, JR.

With permission of R. B. Thieme, Jr., Bible Ministries,
this publication is distributed in the Philippines
by Grace Logos Support Philippines, Inc.,
without charge or obligation.

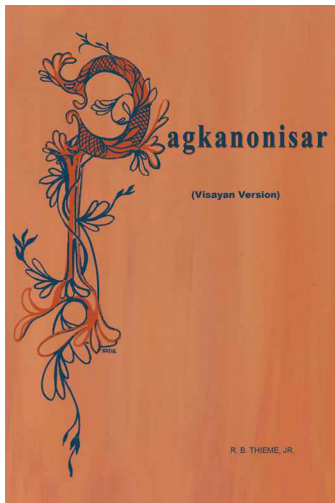
For more information text or call:
*(Gihatag pinaagi sa GLSP nga walay bayad o obligasyon.
Para sa dugang pang kasayuran text o tawag:)*

Globe: 0906-347-9830 (Visayan)

Smart: 0946-142-7563 (Visayan)

Smart: 0908-236-1434 (Ilonggo)

The electronic version of this book can be read or downloaded
through the Internet address <https://www.gracelsp.ph>.
*(Ang elektroniko nga bersiyon niini nga libro mahimong mabasa o mabalhin ang datos
pinaagi sa Internet adres nga <https://www.gracelsp.ph>.)*

Pagkanonisar maoy usa ka pag-ila sa tanan nga ang Dios mihimo diha sa natad sa komunikasyon.

Kay ang propesiya wala miabut sa karaang panahon pinaagi sa pagbuut sa tawo, kundili sa balaang katawhan sa Dios nga mi-sulti samtang sila giabagan sa Balaang Espiritu.

2 Pedro 1:21

PAGKANONISAR

R. B. THIEME, JR.

R. B. THIEME, JR., BIBLE MINISTRIES
HOUSTON, TEXAS

PINANSIYAL NGA PALISIYA

Walay bayad para sa bisan unsa nga materyal gikan sa R. B. Thieme, Jr., Bible Ministries. Si kinsa kadtong nagatinguha og pagtulon-an sa Bibliya makaangkon sa among [English] mga publikasyon, DVDs, ug MP3 CDs nga walay obligasyon. Ang Dios nagasangkap og doktrina sa Bibliya. Kami manghinaot sa pagpadayag sa Iyang grasya.

Ang R. B. Thieme, Jr., Bible Ministries maoy usa ka ministeryo sa grasya ug nagalihok sa katibuk-an diha sa boluntaryong mga kontribusyon. Walay listahan sa presyo para sa bisan unsa sa among mga materyal. Walay kuwarta nga gipangayo. Kon ang pagkamapasalamaton para sa Pulong sa Dios nagadasig sa usa ka magtotoo sa paghatag, siya adunay pribilihiyo sa pagpaambit ngadto sa pagpakaylap sa doktrina sa Bibliya.

Orihinal nga naimprinta isip *CANON/CITY*
niadtong tuig 1973 ni R. B. Thieme, Jr.
Ikaupat nga impresyon 2017.

Kini nga basahon napatik gikan sa mga pakigpulong ug
wa-imantala nga mga sinulat ni R. B. Thieme, Jr.

Sa pag-order niini nga libro sa English, kontaka:
R. B. Thieme, Jr., Bible Ministries
P.O. Box 460829, Houston, Texas 77056-8829
www.rbthieme.org

Walay bahin niining publikasyon nga ipasanay o ipadala sa
bisan unsang porma o sa bisan unsang pamaagi, elektroniko o
mekanikal, lakip na ang seroks, rekord, o sa bisan unsang sistema
sa pagtipig ug pag-abli sa inpormasyon, nga walay nakasulat nga
pagtugot gikan sa tigmantala.

Napatik sa Tagbilaran City, Bohol, Philippines, 2019.

Gihubad ngadto sa Binisaya nga pinulongan ni Jerome L. Salutan.
Gitan-aw pagbalik nila ni Amado D. Carejo, David C. Vicoy ug Raflyn H. Salutan.
Gipatik nga may pagtugot sa R. B. Thieme, Jr., Bible Ministries.

Mga Sulud

Pasiuna.....	vii
--------------	-----

Ang Perpektong Sukaranan	1
Kabilin ni Pedro	2
Ang Gigikanan sa mga Kasulatan	4
Ang Doktrina sa Inspirasyon.....	6
Ang Prinsipyo sa Inspirasyon	8
Ang Gigikanan sa Kasulatan	9
Ang Lugway sa Inspirasyon.....	10
Wamahibal-i nga Nangaging-panahon	10
Karaang Kasaysayan	10
Makiangayong-Matang nga Balaod.....	11
Pagdiktat ug Propesiya	12
Maampoong Literatura	13
Pagrekord sa mga Bakak	13
Ang Alampat sa Pagsulat	14
Ang Kasaysayan sa Pagsulat.....	14
Ang Materyales para sa Pagsulat.....	16
Upat ka Klase sa Karaang mga Manuskrito	21
Codex Sinaiticus.....	22
Codex Vaticanus.....	25
Codex Alexandrinus.....	27
Ephraemi Rescriptus	28
Ang mga Papiro.....	30
Ang Oxyrhynchos nga mga Manuskrito.....	30
Ang Chester Beatty nga mga Papiro	32
Ang Buhat ni Deissmann	33
Ang Dead Sea nga mga Linukot-nga-basahon	34
Ang Panginahanglan para sa Kanon.....	35
Ang Krayterya para sa Karaang Testamento	
nga Pagkanonisar.....	39
Ang Pagsukna sa Inspirasyon.....	39
Ang Prinsipyo sa Pangsulud nga Ebidensiya	39
Dokumentasyon pinaagi sa Kinutlo-nga-pulong	40

Ang Balaod sa Publikong Opisyal nga Aksiyon	40
Ang Balaod sa Hinungdan ug Epekto.....	41
Ang Prinsipyo sa Panggawas nga Ebidensiya	42
Ang Pag-organisar sa Karaang Testamento	
nga Kanon	43
Ang Testimonya ni Josephus.....	46
Ang Panginahanglan para sa Septuwahinta	48
Pagkanonisar-nga-Pagkahibalo	50
Ang Talmud.....	50
Ang Pagdason sa Kanon ni Jesu-Kristo	51
Ang Pagdason ni Eusebius	52
Ang Pagdason ni Tertullian.....	52
Ang Klasipikasyon sa Kanon	52
Ang Homologoumena.....	52
Ang Antilegomena	53
Ang Pseudepigrapha	54
Ang Apocrypha	56
Ang Pagsalikway sa Apocrypha	57
Mga Pag-ampo ug mga Paghalad para sa Patay.....	58
Paghikog Gipahitarong.....	58
Panghimayad ug Kaluwasan pinaagi sa	
Paghatag-hinabang	59
Pagkamabangis ngadto sa mga	
Ulipon Gipahitarong	60
Ang Doktrina sa mga Binuga.....	60
Ang Kaanaa-daan sa mga Kalag.....	61
Dugang pang mga Lingla ug mga Pasipala	
diha sa Apocrypha	61
Ang Kasaysayan sa Bag-ong Testamento	
nga Kanon	62
A.D. 70-170.....	62
170-303	64
Ang Krayterya para sa Bag-ong Testamento	
nga Pagkanonisar.....	65
Pagkaapostoliko	65
Pagdawat sa mga Simbahan.....	65

Kamasubayon.....	65
Inspirasyon	65
Pag-ila	66
Pangsulud.....	66
303-379	66
Eusebius (270-340)	67
Ang Giila nga mga Libro (Homologoumena)	67
Ang Gilalisan nga mga Libro (Antilegomena)	67
Ang Mini nga mga Sinulat (Apocrypha)	68
Ang Erehiyanhon o Salikwaot nga mga Sinulat (Pseudepigrapha)	68
Ang mga Konsilyo sa Simbahan.....	68
Ang Sinugdan nga Kasaysayan sa English nga mga Paghubad	70
Caedmon (namatay niadtong 680)	70
Aldhelm (639-709)	71
Bede (673-735).....	72
Alfred the Great, Hari sa England (871-899)	73
Gikan sa 899-1330	74
Wycliffe (1330-1384)	75
Tyndale (1494-1536)	76
Bibliya nga Coverdale ug Matthew	77
Sa Unsang-paagiha nga Kita Nakakuha sa Atong King James nga Bibliya	77
Ang Milenaryo nga Petisyon.....	79
Ang Harianong Sugo para sa usa ka Managsama nga Paghubad	80
Ang Pagtudlo sa mga Maghuhubad	81
Ang Buhat Nagasugod	82
Mga Tinubdan sa Paghubad.....	83
Ang Buhat Nakompleto.....	83
Ang Pagdawat sa King James nga Bibliya	84
Ang Kasaysayan sa Modernong Panahon	86
Ang Pagkainila sa Textus Receptus	86
Ang Panahon sa Panagbingkil	87
Ang Niining-panahona nga mga Problema sa	

King James nga Bersiyon.....	89
Pagmugna-pag-usab sa Awtograp	89
Panggawas nga Bibliyograpiya	91
Pagkamapadayonon.....	91
Dimahurut nga Lugway sa Pinadayag.....	92
Pang-apod-apod.....	92
Makiangayon nga Awtoridad	92
Mga Pangataki diha sa Bibliya	93
Ang Impluwensiya diha sa mga Tawo ug Katilingban	94
Siyentipikanhong mga Datos.....	97
Estatik nga Elektrisidad	98
Ang Kalibutan Malingin.....	98
Ang Kalibutan Nagatuyok sulud sa Iyang Aksis	99
Hangin Adunay Gibug-aton	100
Kahanginan Adunay mga Rota-nga-agianan; Ang mga Balaod sa Pag-alisngaw ug Ulan	100
Dinagaang ug Pagpakurog-sa-bidlisiw sa mga Kahayag.....	101
Mga Mensahe Napadala pinaagi sa Kilat.....	101
Ang Sirkulasyon sa Dugo	102
Kuwarentinas para sa Mananakod nga mga Sakit.....	102
Ang Kamahinungdanon sa Pulong sa Dios.....	103
Pagpangita ni Solomon para sa Kalipay	104
Pakapin-sa-basahon: Ang Kamahinungdanon sa Doktrina sa Bibliya.....	107
Kalugpongan	109
Timan-anan sa Kasulatan.....	111

Pasiuna

Sa dili pa ikaw magsugod sa imong pagtoon sa Bibliya, kon ikaw usa ka magtotoo diha ni Ginoong Jesu-Kristo, siguroha nga ikaw nakahingalan sa imong mga sala sa pribado ngadto sa Dios nga Amahan.

Kon kita mosugid sa atong [nahibaloan] mga sala, Siya matinumanon ug matarong sa pag-pasaylo kanato sa atong [nahibaloan] mga sala ug sa paghinlo kanato gikan sa tanang [wanahibaloan, o nahakalimtan nga mga sala] dipagkamatarong. (1 Juan 1:9)

Ikaw dihadiha mosulud sa fellowship uban sa Dios, napuno sa Balaang Espiritu, ug andam na sa pagkat-on og doktrina sa Bibliya gikan sa Pulong sa Dios.

“Ang Dios espiritu, ug kadtong kinsa nga mag-simba Kaniya kinahanglang magsimba diha sa [ang pagpuno sa] espiritu ug [bibliyanhon] kamatuuran.” (Juan 4:24)

Kon ikaw wala gayud sa personal nga mitoo diha ni Ginoong Jesu-Kristo ingon nga imong Manluluwas, ang is-yu dili ang paghingalan sa imong mga sala. Ang isyu mao ang pagtoo lamang diha ni Kristo lamang.

“Siya kinsa nagatoo diha sa Anak adunay waykatapusang kinabuhi; apan siya kinsa wala nagatuman [ang mando sa pagtoo diha] sa Anak dili makakita og kinabuhi, apan ang kaligutgut sa Dios nagapabilin diha kaniya.” (Juan 3:36)

ANG PULONG SA DIOS buhi ug gamhanan, mashait kay sa bisan unsang duhay-sulab nga espada, naglagbas bisan ngadto sa nagbahing nagpabulag sa kalag ug sa espiritu, ug sa mga lutahan ug sa kinauyokan, ug maoy usa ka kritiko sa mga hunahuna ug mga tinguha sa kasingkasing. (Mga Hebreohanon 4:12)

Ang tanang Kasulatan gininhawa-sa-Dios, ug maganansiyahon para sa doktrina, para sa pagbadlong, para sa koreksiyon, para sa instruksiyon diha sa pagkamatarong; nga ang tawo sa Dios mamahimong hamtong, sa hingpit gisangkapan ngadto sa tanan nga maayong mga buhat. (2 Timoteo 3:16-17)

Pagtoon sa pagpakita sa imong-kaugalingon nga aprobado ngadto sa Dios, usa ka trabahador nga kinahanglang dili maulaw, sa hustong nagbahin sa pulong sa kamatuuran. (2 Timoteo 2:15)

ANG PERPEKTONG SUKARANAN

ANG PULONG “PAGKANONISAR” MAOY GIKUHA gikan sa Griyego nga pulong (*kanon*), nga sa orihinal mipasabut og usa ka himan-pagsukud o usa ka ruler, nan—usa ka pangsukud nga tukon o sumbanan (Mga Taga-Galacia 6:16; Mga Taga-Filipos 3:16). Mao kini sa tukma unsa ang Bibliya—usa ka sumbanan o sukaranan—ang divine ug absoluto nga sukaranan. Sa tekniko, ang kanon sa Kasulatan usa ka koleksiyon sa daghang mga libro sulud sa usa ka libro, atong Bibliya.

Ang Bibliya mao ang bugtong kasaligan nga tinubdan sa inpormasyon mahitungud sa waykatapusang kaluwasan ug sa alternatibo—waykatapusang pagsilot (Juan 3:36). Samtang ang waykatapusang kaluwasan sama ka sayon sa “Too diha ni Ginoong Jesu-Kristo, ug ikaw maluwas” (Mga Buhat 16:31), ang pagtoon ug pagpatuhup sa iyang daghan nga mga aspeto ug mga pagsangasanga mahimong makuti kaayo. Labing importante, ang Bibliya maoy gipadayag

nga “hunahuna ni Kristo” (1 Mga Taga-Corinto 2:16), ug sa ingon, nagasulud sa hinungdanon-kaayo nga inpormasyon para sa magtotoo sa panahon.

Kini maoy akong katuyoan sa pagpakita og giunsa nga kita nakaangkon niining labing hinungdanon-kaayo nga dokumento, gikan sa iyaha mismong gigikanan hangtod sa pinatik nga panid, ug sa pagpaila sa iyang relasyon sa kasaysayan ug sa iyang mga epekto diha sa katawhan. Kini nga pagtoon maghatag kanimo sa usa ka mashalawum nga pagtamud ug respeto para sa Pulong sa Dios ingon nga imong labing bililhon-kaayo nga gipanag-iya.

KABILIN NI PEDRO

Oo, akong hunahuna kini angay [angayan],
samtang nga ako anaa niini nga tabernakulo,
sa pagpaukyab kaninyo pinaagi sa pagbutang
kaninyo diha sa paghinumdum. (2 Pedro 1:13)¹

Si Pedro usa ka himatyon nga tawo; apan samtang siya adunay ginhawa nga nahibilin, siya mikonsiderar niini nga katungdanan sa pagpadayon og pagpaukyab sa mga magtotoo pinaagi sa pagbalikbalik sa mga doktrina hangtod nga sila dili na mahikalimtan. Uban sa panahon nga nagkahurot, ang istilo ni Pedro maoy linaktawan, mati-nuuron, ug malig-on. Siya wala mikinahanglan og simpatiya. Siya nagsulti sa tinuud, “Ako hapit na mamatay—nan unsa? Ayaw pagbakho alang kanako. Ang akong tinguha

1. Gawas kon sa laing paagi gitumbok, ang tanang Kasulatan niini nga libro maoy gihubad gikan sa King James Version (KJV). Ang sinanggaang komentaryo nagaaninag sa pagpalapad sa KJV nga paghubad nga gitudlo sa Bibliyanhong klase nga mga pakigpulong (anaa diha sa MP3 CD gikan sa R. B. Thieme, Jr. Bible Ministries, Houston, Texas).

mao ang pagpabilin og doktrina sulud sa inyong mga kaglag, ug ako magpadayon sa pagpanudlo hangtod sa katapusan. Busa padayon sa pag-angkon og doktrina sulud sa inyong toong mga lingin-nga-kabahin.”

Ikaw ba nakakita sa importante nga punto dinhi? Si Pedro gihigugma og dako. Adunay usa ka kahilig para sa pagsandig diha ni Pedro, apan sa dimadugay siya mawala na para sa pagsandig. Si Pedro mihingusog nga sila kinahanglan dili gayud maggamit kaniya isip usa ka kratsis; hinoon sila kinahanglan magkat-on sa pagsandig diha sa Pulong sa Dios ug sa mga doktrina nga kini nagatudlo. Ang pagbiya ni Pedro gikan sa eksena kinahanglan maghimo og walay kalainan—ang mga magtutudlo sa Bibliya magabut ug magbiya—niini dili ang tawo apan ang mensahe maoy maisip. Ayaw pagpunting sa imong mga mata diha sa tawo; pagpunting sa imong mga mata diha sa Pulong sa Dios ug pagpabilin kanila didto.

Ang doktrina nakapasustener ni Pedro latas sa daghan nga mga pagsulay ug mga panglutos. Sa wala pa siya namatay, siya mitinguha sa pagbilin sa mga magtotoo og usa ka kabilin nga walay usa ang makakuha gikan kanila—ang pagkatinuud sa Bibliya.

Kay kami wala misunud sa maigmat gilaraw nga mga pabula, sa dihang kami mipaila diha kaninyo sa gahum ug pag-abut sa atong Ginoong Jesu-Kristo, apan mga saksi sa iyang kaharianon. (2 Pedro 1:16)

Unsay labaw pa nga paagi sa pagtino sa kamatuuran kay sa pag-ingon, “Kami nakakita niini sa among kaugalingon nga mga mata ug kami nakadungog niini sa among kaugalingon nga mga dalunggan.” Ang mata nga

ganghaan ug ang dalunggan nga ganghaan mao ang labing gikinahanglan nga mga lugar para sa panabut diha sa sistema sa empirismo. Unsa pay labing tinuud kay sa pagkakita ug pagkadungog? Ako motug-an kanimo og unsa *gayud*—ang Pulong sa Dios!

Diha sa 2 Pedro 1, si Pedro nagadokumento og usa ka kasinatian nga siya nakig-ambit uban nila Santiago ug Juan—ang Pagkausab-sa-panagway (Mateo 16:28; 17:1-8). Sila nakakita ni Jesu-Kristo maingon nga Siya magpakita didto sa Ikaduhang Pag-abut; sila gani nakadungog sa tingog sa Amahan. Bisan pa si Pedro misulat nga may hilabihang kombiksiyon:

Kami usab adunay [diha sa nahasulat nga Pulong] usa ka labi pang siguro nga pulong sa propesiya [ang bibliyanhong pamahayag sa Ikaduhang Pag-abut maoy labi pang kasaligan kay sa ilang agad-sa-kasinatian nga obserbasyon sa Pagkausab-sa-panagway]; diin ngadto kamo angayan nga kamo maminaw. (2 Pedro 1:19a)

Si Pedro nagatapos sa iyang desertasyon pinaagi sa pagtudlo sa mga magtotoo paingon sa gigikanan sa Kasulatan (2 Pedro 1:20-21). Busa, ang Dios nagapanghimatud sa Iyang Pulong, maanaa man kini sa mga Kasulatan (Mga Salmo 138:2) o sulud sa kalag sa magtotoo. Ang tawo nagaabut ug nagabiya, “apan ang pulong sa Ginoo nagatunhay sa kahangturan” (1 Pedro 1:25a).

ANG GIGIKANAN SA MGA KASULATAN

Ang Bibliya mao ang labing hamili ug labing importante

nga rekord kining kalibutana nakaila gayud o makaila gayud. Aron sa pagsabut og giunsa nga kita mihuput sa atong Bibliya, kini gikinahanglan nga kita magkonsiderar sa hinungdan nga nagahimo niining libroha og unsa kini nagamatuud—ang nahasulat nga Pulong sa Dios!

Nasayod niini pag-una, nga walay propesiya sa kasulatan gikan sa bisan-unsang pribado nga interpretasyon. Kay ang propesiya wala miabut sa karaang panahon pinaagi sa pagbuut sa tawo: kundili sa balaang katawhan sa Dios nga misulti *samtang sila* giabagan sa Balaang Espiritu. (2 Pedro 1:20-21)

Diha sa bersikulo 20, kita adunay negatibo nga gigikanan sa Bibliya; diha sa bersikulo 21, kita adunay positibo nga gigikanan sa Bibliya. Ang usa ka taphaw nga pagbasa sa bersikulo 20 nagasugyot nga kining bersikuloha nagahisgot sa interpretasyon. Diha sa orihinal nga pinulongan (Griyego), ang isyu dili interpretasyon kundili ang gigikanan. Ang gigikanan sa Kasulatan maoy usa sa unang mga butang ang matag magtotoo kinahanglan makasabut mahitungud sa Pulong sa Dios. Busa tugoti ako sa paghatag kanimo sa usa ka gikorihiang paghubad niining duha ka bersikulo:

Nasayod niini pag-una, nga walay propesiya sa Kasulatan ang nagagikan sa kaugalingong pagbutyag sa tawo. Kay ang propesiya wala miabut sa karaang panahon pinaagi sa pagbuut sa tawo, kundili sa balaang katawhan sa Dios nga misulti *samtang sila* giabagan sa Balaang Espiritu.

Kini nagakahulugan nga ang Dios nga Balaang Espiritu sa ingon niini migiya sa mga magsusulat sa Kasulatan nga walay pag-usab sa ilang personalidad, bokabularyo, pakisayran sa pangisip, o emosyonal nga sundanan, ang kompleto ug dinugtong nga panghunahuna sa Dios ngadto sa tawo natala diha sa ilang kaugalingon nga pinulongan ug pinulongang-lumad. Isip usa ka resulta, kita sa tinuud anaa sulud sa Kasulatan ang hunahuna ni Kristo—ang Pulong sa Dios—ang divine nga panglantaw ingon nga kini napadayag diha sa tawhanong mga termino ubus sa prinsipyo sa inspirasyon. Ang doktrina sa inspirasyon nagaaplay lamang ngadto sa orihinal nga mga pinulongan sa Kasulatan ug nagagarantiya sa ilang pagkawaysayup.

Ang tibuuk Kasulatan *maoy* gihatag pinaagi sa inspirasyon sa Dios, ug *maoy* maganansiyahon para sa doktrina, para sa pagbadlong, para sa koreksiyon, para sa instruksiyon diha sa pagkamatarong. (2 Timoteo 3:16)

“Tibuuk kasulatan” nagalakip pulos sa Karaan ug sa Bag-ong mga Testamento. “Ang tibuuk kasulatan *maoy* gihatag pinaagi sa inspirasyon sa Dios” nagasulti sa literal diha sa Griyego, “Tibuuk kasulatan *maoy* gininhawa-sa-Dios.” Ang tinuud nga konsepto sa inspirasyon mao kini: mga panghunahuna sa Dios, Iyang mga doktrina, Iyang plano, Iyang mga saad, ug matag-butang nga ang Dios mitinguha kanato sa paghibalo *maoy* gibutyag ngadto sa tawhanong mga tagsulat sa Kasulatan. Unya, diha sa gahum sa Espiritu, sila mirekord niining pinadayag pinaagi sa pagsulat.

Ang 2 Timoteo 3:16 nagalista og upat ka kategoriya sa mga benepisyo gikan sa mga Kasulatan:

“Doktrina.” Doktrina mao ang hunahuna ni Kristo (1 Mga Taga-Corinto 2:16). Doktrina mao ang katibuk-angsumada sa divine nga panglantaw sa kinabuhi (Isaiah 55:8-9) ug kinahanglan, tungud niini, mahimong basihan sa atong paagi sa buhat dinhi sa panahon ug sa atong kompiyansa para sa umaabot.

“Pagbadlong.” Sa dihang ikaw magtoon sa Bibliya ug maminaw niini nga gitudlo, ikaw sa kanunay gibadlong. Usa ka analisis sa Kasulatan sa kasagaran nagabutyag sa mga lugar sa kahuyang diin kita napakyas. Ang prinsipyo sa yano nga ang Pulong sa Dios nagasaway kanato, ug sa husto gayud. Kini nagapakita kanato asa kita nasayup maingon man asa kita maoy husto.

“Koreksiyon.” Ang pagbadlong sa kanunay magdala ngadto sa koreksiyon. Ang bibliyanhong koreksiyon nagaresulta diha sa paggamit sa dilimitadong nagalihok nga mga bahandi hain kita makabaton og perpektong kalipay, kalinaw, ug kalig-on.

“Instruksiyon diha sa pagkamatarong.” Kini nagalakip sa tibuuk sangkad sa Ebanghelyo ug nagapakita og unsaon sa Dios nga makadala sa usa ka makasasala ug makahimo kaniya nga matarong pinaagi sa buhat ni Kristo.²

Aron ang tawo sa Dios hayon maperpekto, sa hingpit gisangkapan ngadto sa tanan nga maayong mga buhat. (2 Timoteo 3:17)

2. R. B. Thieme, Jr., *Ang Babag* (Houston: R. B. Thieme, Jr., Bible Ministries, 2016). Sa umaabot, mga sangang-reperensiya sa akong mga libro mokutlo lamang sa tagsulat, titulo, petsa sa publikasyon (diha sa unang reperensiya), ug panid (mga panid).

“Aron” nagapaila og usa ka katuyoan nga kabihayag, hain nagapahimutang atubangan kanato sa tinguha sa gansiya sa mga Kasulatan. Kini nga katuyoan mao nga ang magtotoo mahimong hamtong ug sa hingpit gisangkapan ngadto sa tanan nga maayong mga buhat. Diha sa Griyego (*exartizo*), “sa hingpit gisangkapan,” maoy anaa sa perfect tense, nagkahulugan og “gisangkapan sa nangagingpanahon nga may resulta nga siya nagapadayon nga nangsangap.” Sa ingon kita makakita nga ang sa divine inspirado nga mga Kasulatan maysulud sa tanang inpormasyon nga gikinahanglan para sa produksiyon sa divine nga kamaayo.³

ANG DOKTRINA SA INSPIRASYON

Ang Prinsipyo sa Inspirasyon

Ang Griyego nga pungan, (*theopneustos*), o “gininhawasa-Dios” (2 Timoteo 3:16), nagadala sa prinsipyo sa inspirasyon ug nagalakip sa pulos paghingos ug pagbuga. Diha sa paghingos, ang Balaang Espiritu mibutyag sa tawhanong mga tagsulat, sama ni Pablo, sa kompleto ug masubayon nga mensahe sa Dios (2 Samuel 23:2-3; Isaiah 59:21; Jeremiah 1:9; Mateo 22:42-44; Markos 12:36; Mga Buhat 4:24-25; 28:25). Diha sa pagbuga, ang tawhanong mga magsusulat sa Kasulatan sa ingon niini misulat nga walay pagsalikway sa ilang tawhanon nga salabutan, ilang bokabularyo, ilang personal nga mga pagbati, ilang literaryo nga istilo, ilang personalidad o pagkalahi, sa kompletong

3. Thieme, *Ang Divine nga Laraw sa Kasaysayan: Mga Dispensasyon ug ang Simbahan* (2018), 185-89.

mensahe sa Dios ngadto sa tawo sa permanenteng na-rekord nga may perpektong pagkatukma diha sa orihinal nga mga pinulongan sa Kasulatan.

Ang Gigikanan sa Kasulatan

Ang mga Kasulatan dili tawhanong panglantaw, apan hinoon ang paggamit sa Balaang Espiritu sa tawhanong mga kalihukan ug pinulongan (2 Pedro 1:20-21).

Ang Bibliya mao ang hunahuna ni Kristo (1 Mga Taga-Corinto 2:16). Busa, kini mao ang absoluto nga sumbanan para sa mga magtotoo (Mga Salmo 138:2).

Ang Bibliya anaa na niadtong eternidad nga milabay. Isip ang hunahuna ni Kristo, ang Bibliya anaa na una pa sa panahon nga kini nahimo ngadto sa sinulat nga porma (Mga Proberbio 8:22-31).

Ang una-sa-kanon nga pinadayag gikan sa Dios nahitabo pinaagi sa Balaang Espiritu (2 Samuel 23:2; Ezekiel 2:2; 8:3; 11:1, 24; Micah 3:8; Mga Hebreohanon 3:7). Wala pay sinulat nga Kasulatan hangtod sa panahon ni Moses. Una pa niadtong panahona, ang Dios nga Balaang Espiritu mipadayag sa doktrina ngadto sa mga myembro sa tawhanong kaliwat.

Adunay upat ka kategoriya sa pinadayag nga gihatag ngadto sa Karaang Testamento nga mga propeta ug sa uban sa wala pa ang pagkaanaa sa Kasulatan. Ang Dios mipadayag sa Iyang-kaugalingon ug sa Iyang plano pinaagi sa gilitok-sa-baba nga Pulong (Isaiah 6:8-10), mga damgo (Genesis 15:12; 31:10-13, 24; Numeros 12:6; Daniel 10:9), mga bisyon (1 Mga Hari 22:19; Isaiah 1:1; 6:1), ug anghelanong pagtulon-an (Deuteronomio 33:2; Mga Salmo 68:17; Mga Buhat 7:53; Mga Taga-Galacia 3:19).

Ang Lugway sa Inspirasyon

WAMAHIBAL-I NGA NANGAGING-PANAHON

Ang Bibliya nagahulagway og makasaysayanong mga pamahayag ug mga detalye nga wamahibal-i sa tawo ug wamakompirmar sa tawhanong mga rekord (Genesis 1:11). Ang inspirasyon nagagarantiya sa pagkawaysayup niini nga mga hitabo. Pananglitan, diha sa Isaiah 14 ug Ezekiel 28, kita adunay duha ka pagbatbat sa pagkalaglag ni Satanas.⁴ Si Satanas anaa na una pa kaayo sa tawo; apan kita anaa sa sinulat, nga may perpektong pagkatukma, tanan nga ang Dios nagatinguha kanato sa paghibalo mahitungud sa pagkalaglag ni Satanas. Adunay pipila ka pagbatbat sa pagbuhat sa uniberso.⁵ Kini makit-an sa katibuk-an sa mga Kasulatan gikan sa Genesis ngadto sa Isaiah, ngadto sa Mga Taga-Colosas 1. Ang tawo wala untay paagi sa paghibalo niini nga mga hitabo kon dili tungud sa kamatuuran nga ang Dios Mismo misangkap sa inpormasyon pinaagi sa inspirasyon aron nga kita mahibalo mahitungud sa eternidad nga milabay.

KARAANG KASAYSAYAN

Bisan og ang Bibliya dili usa ka basahong-ton-anan sa kasaysayan, kini nagasulud og daghan nga makasaysayanong mga kinutlo. Tanan niini maoy gikinahanglan ug waysayup, ug magporma sa basihanang ug bakgrawon para sa komunikasyon sa doktrina (isagogics). Sa dili pa dugay sa tungatunga-sa-ikabaynte nga siglo, daghang

4. Thieme, *Satanas ug Demonismo* (2017).

5. Thieme, *Pagbuhat, Kaguliyang, ug Pag-ayo* (2017).

mga iskolar sa kasaysayan ang nakig-alayon sa pila ka mga arkiyologo ug miingon nga ang Bibliya adunay sayup mahitungud sa pila ka mga bahin sa iyang kasaysayan. Tungud kay walay mga rekord aron sa pagmatuud sa makasaysayanong pagkatinuud sa pila ka mga yugto, sila mihingusog niadto nga mga hitabo nga wala gayud mahitabo. Sukad niadto, bisan pa niana, adunay daghang mga pagkaplag gikan sa karaang kalibutan, naglakip sa paghubad sa Ugaritic (pagano nga literatura sa Canaanite) ug ang pagkubkub sa Troy. Kini nga mga makasaysayanong mga rekord magmatuud ug sa tinuud magpakita sa perpektong pagkatukma sa mga Kasulatan.

MAKIANGAYONG-MATANG NGA BALAOD

Diha sa pila ka mga bahin sa Pulong ikaw makakita og mga balaod nga nagdumala sa nagkalainlaing mga bahin sa tagsatagsa ug nasudnong kinabuhi. Pananglitan, adunay Balaod sa Tagsatagsa, nga mao ang una sa upat ka divine nga katukuran.⁶ Ang tawo adunay usa ka gawasnonong pagbuut, ug siya gawasnon sa paglihok ubus sa iyang kabubut-on. Siya mahimong maghukum sa pag-agad diha sa Dios o sa pagbuhat sa magawasnon gikan sa Dios. Kita usab magkaplag sa mga Balaod sa Kaminyoon, Pamilya, ug Nasudnong Linalang. Kini alang sa kaayohan sa tawo nga sila masunud ug matuman.

Dugang pa sa divine nga mga institusyon, adunay daghan pa nga mga balaod nga makit-an sulud sa Kasulatan. Pananglitan, ang Balaod ni Moses nagahulagway sa tinagsatagsa sa mga balaod nga gikinahanglan para sa

6 Thieme, *Kagawasan pinaagi sa Sundalonghng Kadaugan* (2018), 6-33.

kagawasan, praybasi, ug proteksiyon sa kabtangan.⁷ Ang inspirasyon sa Kasulatan nagagarantiya nga kini maoy divine nga mga balaod. Sila sa hingpit magpahayag sa esensiya sa Dios ug sa Iyang pagbuut para sa katawhan kang kinsa sila gikahatag. Ang pagbalikbalik niini nga mga balaod diha sa Kasulatan nagapakita sa ilang aplikasyon ngadto sa matag henerasyon.

PAGDIKTAR UG PROPESIYA

Pipila ka mga bahin sa Bibliya magsulud og laktod nga mga kinutlong-pulong gikan sa Dios. Sa tukma nga higayon, ang Dios mibutyag og umaabot nga mga hitabo nga ang tawo wala gayuy paagi sa paghibalo-daan o pagsabut nianang panahon sa ilang pagpadayag. Sa dihang ang Dios midiktar ngadto sa mga propeta sa kaniadto mahitungud sa pagbuntog sa mga Edomite (Ezekiel 25:12-14), ang tanan miyam-id. Ngano man, ang gamhanan nga mga Edomite dili gayud mabuntog! Apan ang ilang yuta nahimong usa ka lugar sa kalaglagan maingon nga ang Dios nakalitok niini.

Lain nga ehemplo sa pagdiktar mao ang propesiya sa pagkalaglag sa Tyre, nga nahimong usa ka dimasudlan nga kota sulud sa mga siglo. Ang katawhan mibiaybiay sa prediksiyon sa mga tropa nga magmartsa latas-sa-yuta. Kini daw og kataw-anan, ang propesiya maoy tukma: Si Alexander the Great mitukod og usa ka karsada-ibabaw-sa-tubigan gikan sa dakong-yuta paingon sa isla nga siyudad. Ang Tyre napukan diha sa iyang mga kamut tukma sama sa gipropesiya.

Ang labing makahuluganon nga lugar sa pagkatukma diha sa Karaang Testamento nga mga propesiya mao kad-

7. Thieme, *Lebitikanhong mga Paghalad* (2018).

tong maykalabutan sa persona ug buhat ni Ginoong Jesu-Kristo. Pananglitan, ang Mga Salmo 22 nagahulagway sa tinagsatagsa sa mga hitabo sa krus, bisan pa sa panahon niini nga mga propesiya, ang paglansang wahiilhi ngadto sa mga Hudiyo.

Maingon nga ang kasaysayan mao ang katumanan sa mga propesiya sa nangaging-panahon, sa ingon niini ang mga propesiya sa Kalisdanan, ang Ikaduhang Pag-abut ni Kristo, ug ang Milenyo mahimong matuman.

MAAMPOONG LITERATURA

Ang Mga Salmo, Awit ni Solomon, Ecclesiastes, ug Job maoy gipinig isip maampoong literatura. Ang Dios nagagamit sa mga problema, sa mga kabug-at, sa kauswagan ug mga kalampusan, maingon man ang mga pagkapakyas sa pila ka mga magtotoo, sa pagpadayag sa Iyang plano ug mga prinsipyo sa grasya.

PAGREKORD SA MGA BAKAK

Ang rekord sa tawhanon o satanasnon nga mga bakak diha sa teksto sa Kasulatan wala nagapasabut nga ang mga bakak maoy kamatuuran, kundili ang inspirasyon nagagarantiya sa pagkatukma sa bakak. Pananglitan, kita adunay panagsulti sa yawa uban sa babaye didto sa Hardin (Genesis 3:1-5). Samtang kini ang eksakto nga gisulti sa yawa, kini dili tanan kamatuuran. Ang Libro sa Ecclesiastes nagalista sa daghang sayup nga mga konsepto. Kini wala nakabaton sa pagtugot sa Dios, apan mao ang tukma nga mga panghunahuna ni Solomon samtang siya maoy gawas sa fellowship.

Ikaw tingali maghunahuna nga ang maong hinungda-

non-kaayo nga komunikasyon gikan sa Dios maingon nga ang tawo nakadawat lahus ngadto sa tibuuk katuigan sa maampingon pagatipigan para sa umaabot-nga-panahon diha sa usa ka dapit sa kasigurohan. Layo sa tinuud; mga bahin sa Pulong ingon nga kaniadto kini anaa maoy nawala o naguba. Bisan pa og ang pipila nakuha-pag-usab ingon ka sayo sa paghari ni Haring Josiah (2 Mga Hari 22:8), kini magdangat og mga siglo sa pagpangita, paghubad, ug pagtapo sa nakompleto nga kanon sa Kasulatan. Daghang makalapoy nga katuigan sa malisud nga buhat ang nagpaabot.

ANG ALAMPAT SA PAGSULAT

Adunay daghang mga paagi sa pagduul sa atong pagtoon sa pagkanonisar. Kita magsugod diha sa usa nga sa bug-os gikinahanglan para sa tawo sa pagrekord ug gumikan niini magpatunhay sa mga panghunahuna ug mga pulong sa Dios para sa tanang umaabot nga mga henerasyon—ang hilisgutan sa pagsulat.

Ang Kasaysayan sa Pagsulat

Ang pagsulat wala miabut sa pagkaanaa pinaagi sa usa ka kudlit sa pluma sa usa ka henyong—kini adunay usa ka kasaysayan nga adunay daghang mga kapasikaran ug mga hugna. Ang unang kapasikaran mao ang simbolo sa alpabeto; ikaduha, ang pulong; ikatulo, ang kapahayag. Ang mga simbolo sa alpabeto magrepresentar og mga tunog; ang pulong usa ka panig-ingnan sa usa ka idiya, ug ang kapahayag nagarepresentar og usa ka panghunahuna.

Ang unang hugna sa pagsulat mao ang pictograph—ang

labing-una nga pagsulay sa tawo sa pagtala ug pagbutyag sa iyang mga panghunahuna pinaagi sa sinulat nga porma. Siya migamit og mga larawan sa paghulagway og mga butang. Pananglitan, diha sa Hebreyo nga pinulongan ang letra nga (*aleph*) mao ang timailhan sa usa ka toro; (*bet*) nagarepresentar og usa ka balay; (*gimmel*) nagakahulugan para sa kamelyo; (*dalet*) para sa pultahan; ug uban pa. Sa orihinal, kini ug ang uban nga mga letra sa Hebreyo nga alpabeto mibarog para sa pictographic nga mga konsepto.

Ang sunud nga hugna diha sa kasaysayan sa pagsulat mao ang ideograph. Ang ideograph maoy usa ka larawan sa usa ka idiya. Ang Chinese nga pinulongan, pananglitan, nagagamit og liboan sa ideographic nga mga karakter. Tugoti ako sa paghulagway: Adunay usa ka simbolo nga nagakahulugan para sa usa ka “balay.” Idugang niini ang simbolo nga nagakahulugan og “duha ka babaye,” ug ikaw maghimo sa pulong para sa “kasamok.” Kini gitawag og usa ka ideograph.

Diha sa ikatulong hugna sa pagsulat kita adunay phonogram hain ang usa ka simbolo nagarepresentar og usa ka tunog. Sa tinuud, adunay tulo ka matang sa phonogram: usa ka pulong nga phonogram, usa ka silaba nga phonogram, ug usa ka letra nga phonogram. Diha sa usa ka pulong nga phonogram, ang usa ka simbolo nagakahulugan para sa tibuuk pulong, ug kini nagakinahanglan sa usa ka alpabeto sa dul-an duha o tulo ka libo nga simbolo. Diha sa usa ka silaba nga phonogram, ang usa ka simbolo nagakahulugan para sa usa ka silaba. Kini nga klase sa phonogram maoy gigamit diha sa cuneiform nga pagsulat. Cuneiform mao ang pormag-sinsel nga inskripsiyon sa karaang mga Assyrian, mga Babylonian, ug mga Persian. Ang usa ka silaba nga phonogram nagakinahanglan sa usa ka alpabeto sa kapin kun kulang upat o lima ka gatos

nga silaba, samtang ang ikatulo nga klase, ang letra nga phonogram, nagakinahanglan sa dul-an baynte ngadto sa treynta ka letra.

Tanan sa orihinal nga mga pinulongan sa Pulong sa Dios maoy natagik diha sa usa ka letra nga phonogram o, ingon nga kita magtawag niini, usa ka alpabeto. Ang Hebreyo, ang Chaldean, ang Aramaic, ug ang Griyego nga mga pinulongan maoy matitikanhon nga mga pinulongan. Ikaw tingali nakakita sa ilang mga letra usahay ug tingali nasinati diha kanila. Tanan niining mga klaseha sa pagsulat makitan diha sa arkiyolohiyanhong mga materyal nga nakaplagan, daghan niini sukad pa sa wala pa ang 2500 B.C.

Ang Materyales para sa Pagsulat

Ang mga pagkaplag hangtod karon magtumbok nga ang kinaunhan nga materyales sa pagsulat mao ang bato ug mga silsil. Ang mga arkiyologo nakakaplag ug nakakubkub sa mga haligi ug mga bato sa nagkalainlaing mga klase. Lakip sa labing gibantog mao ang Behistun nga Bato gikan sa kasadpang Persia (Iran sa atong-panahon), nga mihatag kanato og katin-awan sa cuneiform nga pagsulat.

Niadtung 1868, ang Moabite nga Bato nakaplagan sa sidlakan sa Sapa sa Jordan sa usa ka German nga misyonaryo ginganlan og Klein. Duul sa Dibon siya nakasugat sa unsa mao rag usa ka itum nga bato-sa-bolkan nga lapida, nalubong-ang-katunga diha sa balas. Siya mitangtang ug sa mapakisayron misusi sa gikulit nga mga inskripsyon. Sila mao rag karaan pa kay sa bisan-unsang siya gayud nakakita; sa dinalidali, siya mipapha sa balas. Sa dihang siya mihangad, siya gilibotan sa usa ka grupo sa lokal nga mga Bedouin. Sila mihingusog nga kini ilang bato ug nga sila dili makigbahin niini. Si Klein mitanyag sa pagpalit sa

bato gikan kanila, apan sila mibungat og usa ka katawanan nga kantidad labaw kaayo sa iyang hinguhaan. Nan si Klein mibalik sa Germany sa pagsulay sa pagpangitag kuwarta nga siya nanginahanglan.

Samtang, usa ka French nga iskolar, si Clermont-Ganneau, nakadungog mahitungud sa bato. Siya midali paingon sa dapit ug mikopya sa mga sinulat. Kini migawas nga ang kinakaraan nga sinulat sa Hebreyo nga literatura nga nakaplagan sa tibuuk panahon, ug kini misaysay sa sugilanon sa Ikaduhang Mga Hari, kapitulo 3. Ang French nga Gobyerno diha dayon misangkap sa kuwarta, ug si Clermont-Ganneau midali og balik ngadto sa dapit. Ang bato nawala! Ang mga Bedouin, sa ilang kahakog para sa usa ka mastaas pa nga presyo, mibuak sa bato ngadto sa gagmay nga mga piraso. Ang French nga iskolar karon kinahanglan sa pagpangita sa mga tinipak sa bato ug sa pagsulay pagtapo kanila pinaagi sa tabang sa kopya nga siya nakahimo sa iyang unang panaw. Karon, ang gimugna-pag-usab nga bato anaa sa Louvre.

Dugang pa niini nga mga bato, ang Rosetta nga Bato, usa ka bato-sa-bolkan nga papan nga nakaplagan sa mga arkiyologo ni Napoleon niadtong 1799 duul sa Rosetta, Egypt. Kadto nga papan mibaton sa katin-awan sa Egyptian nga hieroglyphics ug karon nahimutang sulud sa British nga Museyo. Bisan og ang panaw ni Napoleon ngadto sa Egypt wala mimugna og ginsakpang-yuta nga mga ganansiya para sa France, kini sa wayduhaduha maoy usa ka pag-usbaw para sa arkiyolohiya.

Ang ikaduhang butang-gigamit para sa pagsulat mao ang yuta. Nagkadaiyang mga porma sa yuta nga mga papan maoy nagamit—mga silindro, waloy-anggulo nga mga silindro, ug gagmayng patag nga mga papan, nga mahimong madala sa masayon sa bisan asang dapit sa

mga magpapatigayon. Kining yuta nga mga papan gi-pahamis sa hingpit ug gisulatan samtang basa pa. Usa ka talinis nga tukog o usa ka gading nga igkukulit maoy gigamit sa paghimo og usa ka marka diha sa yuta, ug unya ang yuta gihudno pinaagi sa adlaw. Daghan niini nga mga sinulat nakalungtad kapin sa 4,500 ka tuig ug sa matahum napreserbar para kanato.

Lain nga materyal sa pagsulat, nga gani gihisgotan diha sa Bibliya, mao ang tingga (Job 19:24). Pipila ka karaang mga sinulat diha sa tingga anaa pa gihapon. Laing mga metal nga gigamit, sa sinugdanan sa mga panahon sa Graeco-Romano nga kalibutan, mao ang bulawan, plata, ug bronse. Pipila niini usab maoy anaa karon, maingon sa pipila ka gading nga mga papan nga miabut ngari kanato gikan sa Africa ug Arabia.

Ang mga Romano, ang mga Egyptian, ug ang mga Etruscan tanan mihimo og pipila ka sinulat diha sa lino. Dinhi, maingon usab, pipila niini nga mga dokumento ang napreserbar hangtod niining adlaw. Sumala sa Karaan ug sa Bag-ong mga Testamento nga kalabutan, hinoon, kini nahasulat sa bisan hain sa papiro, vellum, o pergamino.

Papiro, hain kita mikuha sa pulong nga “papel,” mao ang labing mahal sa tulo. Kini maoy hinimo-sa-kamut gikan sa usa ka Egyptian nga tigbaw nga gitawag og papiro. Ang subok sa tanum gihimo ngadto sa mga tinabas nga miporma og usa ka malig-on kaayo nga klase sa materyal sa pagsulat. Niadtong panahon sa pagsulat sa Bag-ong Testamento, ang papiro maoy gigamit pag-ayo. Sa wayduhaduha si Pablo, Pedro, Santiago, ug ang laing mga magsusulat migamit og papiro para sa awtograp sa Bag-ong Testamento.

Vellum, maoy usa ka labing hamis nga klase sa panit, nga gigamit sa mga magsusulat sa kakaraan. Kini una-

sa-tanan gihimo gikan sa mga panit sa mga nati ug mga usa. Pergamino, usa ka dili kaayo mahal nga puli para sa vellum, namugna didto sa Griyego nga lungsod sa Pergamon hain niini gikuha ang iyang Latin nga ngalan *pergamentum*. Kini gihimo gikan sa kanding o karnero nga mga panit nga naandam ug unya gipasinaw pinaagi sa usa ka makapahamis nga bato. Sama sa papiro, pulos ang vellum ug pergamino masulatan pinaagi sa pluma ug tinta. Kining mga panita malig-on kaayo nga ang sinulat mahimong mapala ug ang mga panit gigamit balikbalik sa makadaghan. Kun dili tungud sa maingon-ingon nga bag-ong pagkakaplag sa siyensiya nga nagatugot kanato sa pagsubay sa orihinal nga mga sinulat, daghan sa dikapulihan nga dokumento sa hingpit unta mahanaw ngari kanato.

Ang mga tinta sa karaang kalibutan gigama gikan sa takuling, anuus gikan sa lana, ug tagok, nga gikinahanglan masambogan og tubig. Sila maoy permanente, ug misangpot diha sa lima ka kolor: itum (ang labing sagad nga gigamit), pula, berde, asul, ug dalag. Pipila sa atong sinulatsa-tinta nga mga rekord maoy kapin sa tulo ka libo ang panuigon, apan ang tinta sama ka maayo karong-panahona maingon nga sama niadtong panahon sa pagsulat. Ako maykatahap nga bisan-unsang atoa karong-panahona nga mga tinta mahimong sama ka klaro tulo ka libo ka tuig gikan karon.

Tingali ang kinamaayohan nga pluma sa kakaraan mao ang balhibo-nga-pluma. Sa maalamong gidesinyo, kini mikuha sa iyang ngalan gikan sa usa ka haw-ang nga tigbaw. Kini nga tigbaw giputol nga hataas-og-pungango ug mao rag adunay usa ka gamay nga sistema sa pagsuyup og pinaagi niini ang tinta gibira. Kini nan tingali ang butang-nag-una sa atong mga pluma-pwente. Ang usa ka tumoy sa tigbaw gitalhan ngadto sa usa ka talinis nga tumoy ug

gipabilin nga talinis para sa pagsulat pinaagi sa usa ka gamay nga kutsilyo, nga ang matag iskolar midaladala uban kaniya para sa maong katuyoan. Sa watuyoa, kita mikuha sa English nga pulong “gamay-nga-korta” gikan sa iyang susama nga gamit sa buhat-pag-ayo og dakong-balhibo nga mga pluma.

Didto sa British Isles, ang pagsulat diha sa kahoy o panit-sa-kahoy nahimong komon kaayo. Ang Anglo-Saxon nga pulong para sa panit-sa-kahoy mao ang *boc*. Bisan pa og ang Anglo-Saxon ug English dili pareha nga pinulongan, kini gikan sa Anglo-Saxon nga pulong *boc* nga kita mikuha sa atong English nga pulong “libro.” Samtang ang paagi sa pagsulat miugmad, mga tinalohang-tabla sa kadugayan maoy gigamit, labi na para sa katuyoan sa pagrekord og nagkalainlain nga mga klase sa balaoron nga mga transaksion.

Unya ang papel naimbento sa Chinese mga ikaduhang siglo A.D. Kini napaila ngadto sa Arabia mga ikawalo nga siglo, apan wala gigamit sa Kasadpang kalibutan hangtod sa ikanapulo nga siglo. Sa sinugdan, ang papel wala nagamit mahatungud sa Bibliya. Sa ikanapulog-tulo nga siglo usa ka gam-anan og papel ang natukod sa Germany ug sa dihang ang Gutenberg miimbento sa mabalhin nga klase sa pangimprenta niadtong 1450, ang papel miabut nga malampuson. Kini nakaplagan nga pinaagi sa makina pag-imprinta ug papel, ang mga libro mahimong magama sa barato ug may kalidad; busa ang papel nahimong permanente.

Ang pagsulat nakaabut sa usa ka gidugayon sukad sa mga adlaw sa nag-unang mga pictograph, ug kini gika-ingon nga ang pluma gamhanan pa kay sa espada. Kini tinuud gayud diin ang nahasulat nga Pulong sa Dios ang maykalabutan.

Kay ang pulong sa Dios *maoy* lagsik [buhi], ug gamhanan [sa iyang nagalihok nga kabaskog], ug mahait pa [labi pang makasamad] kay sa bisan-unsang duhay-sulab nga espada. (Mga Hebreohanon 4:12a)

UPAT KA KLASSE SA KARAANG MGA MANUSKRITO

Ang karaang mga manuskrito gibahinbahin ngadto sa upat ka grupo. Ang kinakaraanang nila mao ang uncial nga mga manuskrito nga anaa sa vellum o pergamino. Sila nahasulat sa tanan dakong mga titik nga walay panulbok o mga kalang tali sa mga pulong o mga kapahayag, o hasta gani mga parapo. Ang sintaksis (porma sa kapahayag) lamang ang basihanang sa tanan nga panulbok. Usa ka gihi-mong English nga bersiyon sa usa ka uncial nga manuskrito mao rag sama niini: **FORGODSOLOVEDTHEWORLD THATHEGAVE**, ug uban pa.

Ang ikaduhang klase sa manuskrito maoy gitawag og ang minuskula. Kini sukad pa sa ikanapulo nga siglo A.D. Ikaw sa kanunay makaila og usa ka minuskula nga manuskrito pinaagi sa iyang katunga-uncial nga agi. Kini nga agi naugmad pinaagi sa mga monghe atol sa ikapito, ikawalo, ug ikasiyam nga mga siglo ug gilangkuban sa gagmayng-titik og pinakatay nga mga titik, hain karon magporma sa basihanang sa atong moderno nga gagmayng Romanhon o Griyego nga mga titik.

Ikatulo, kita adunay mga leksiyonaryo. Sila sa ingon niini gihinganlan tungud sa mga yugto sa Bibliya nga sila magsulud ug sa katuyoan nga sila mialagad. Isip ehemplo, pananglit ang usa ka pastor sa usa sa nag-unang mga

simbahan buut magbasa sa Mga Taga-Roma 5:1-12. Siya magkopya niadtong bahina sa Pulong gikan sa bisan-hain sa orihinal nga teksto, gikan sa usa ka Latin nga kopya, o usa ka lain nga karaang pinulongan. Siya magsal-ot unya niining yugtoa diha sa iyang han-ay sa tigum alang pagsimba. Tingali diha sa tungatunga sa iyang mensahe siya buut nga molakip sa Mga Hebreohanon 4:1-3; siya magakopya niadto, usab. Tingali siya mitinguha sa pagtak-up pinaagi gihapon sa laing bersikulo, nan kanang bersikuloha usab nahiapil sa iyang leksiyon. Ang paghugpong sa maong mga yugto sa Bibliya nga gipili para sa pagbasa diha sa mga tigum alang pagsimba nailhan isip mga leksiyonaryo. Gumikan kay daghan niini nga mga leksiyonaryo labaw pa kaayo kakaraan kay sa mga manuskrito nga niining-panahona anaa kanato, sila dako-kaayo nga tabang diha sa pagdeterminar sa teksto sa orihinal nga pagpamulong sa Kasulatan.

Ang ikaupat nga klase sa manuskrito sa yano gitawag og mga papiro. Kining delikado kaayo nga papel labihan ra kadaling-malugti nga pagapil-on apan mahimong malukot ngadto sa mga linukot-nga-basahon. Sa mapalaron, diyutayng pagkadaot ang nahitabo sa dihang kini nga materyal natipigan sulud sa hilabihan kainit ug uga nga mga klima; maayog-kahimtang nga mga papiro ang nakit-an sukad sa wala pa ang A.D. 200.

CODEX SINAITICUS

Kita utangan og dako sa atong kahibalo sa mga Kasulatan ngadto sa usa ka manggialamong ikanapulog-siyam nga German nga iskolar, kinsa migugol sa iyang kinabuhi paghiusa sa orihinal nga Bag-ong Testamento. Sa panuigon nga napulog-siyam, ang batan-ong Konde Konstantin von

Tischendorf mipahingangha sa iyang mga propesor pinaagi sa iyang maayo-kaayo nga kahibalo sa klasiko nga mga pinulongan ug mga sinultihan sa kakaraan. Pito ka tuig ang milabay, siya natudlo nga tigpakigpulong didto sa Unibersidad sa Leipzig. Sa sunud nga tuig, siya mimantala sa usa ka bag-ong edisyon sa Griyego nga Bag-ong Testamento.

Niadlong tingpamulak sa 1844, si Tischendorf mipanaw paingon sa Haduul nga Sidlakan. Sa dagan sa iyang mga pagbiyahe, siya milawig ngadto sa Sinaitic Peninsula sa pagpangita sa usa ka karaang monasteryo nga nahakulit gikan sa bato diha sa kilid sa Bukid sa Sinai. Tungud kay walay mga hotel o mga motel niadtong mga adlaw, ang mga biyahero sagad migugol sa kagabhion sulud sa mga monasteryo. Sa dihang si Tischendorf miabut didto sa Griyegong Ortodoxa nga monasteryo sa kang St. Catherine, siya giabiabi sa mainiton sa Russian nga mga monghe.

Human sa usa ka maayo nga pagkaon ug usa ka pagbisita uban sa priyor, si Tischendorf mitanyag sa iyang sulat-sa-pagpaila. Siya unya-dayon gihatagan og usa ka pang-edukasyon nga lulinghayaw sa tugkaran ug mga edipisyo ug gidala ngadto sa librarya. Si Tischendorf nahigawad sa unsay iyang nakita, apan siya mipadayon sa pag-utingkay sa mga tambak sa nalukop-og-abog nga mga pergamino. Unya sulud sa usa ka gamayng lawak duul sa librarya siya nakakita og usa ka dakong basurahan napuno hangtod sa ngilit uban sa mao rag karaan nga vellum. Ang mga sulud sa basurahan gikagahin ngadto sa halingan—pipila niini magtabang sa kainit sa iyang lawak alang niadtong gabhiona. Si Tischendorf nahingangha diha sa paghunahuna. Ania, kon ang iyang mga mata wala miilad kaniya, usa-ka-butang nga may tinuud nga bili. Sa dali siya misugod og pag-usisa sa mga papel. Aduna pa bay daghan

sama niini nga matang sa materyal dinhi? Kon sa ingon, sila ba magdala niini ngadto kaniya aron nga siya mahimong magsusi niini? Niining paagiha si Tischendorf mikaplag sa 129 nga panid sa unsa karong-panahona nailhan isip ang Codex Sinaiticus, o ang Codex Aleph.

Sa waypalad, si Tischendorf dili maayo ang ‘pagkatago sa gibati.’ Ang iyang panagway midan-ag sa ingon nga ang mga monghe nahibalo nga siya nakakaplag og usa-ka-butang nga bililhon-kaayo sulud niadtong mga basurahan. Busa siya napugus sa pagsulti kanila sa iyang pagkakaplag sa usa ka manuskrito nga malagmit sukad pa sa ikaduhang siglo. Sila ba magtugot kaniya sa pagbaton niini? Dihadiha ang batasan sa mga monghe nausab; ang tubag dili. Si Tischendorf dili makadala sa mga papel uban kaniya, apan siya gitugotan sa pagpabilin ug paghimog pipila ka pagsulat. Si Tischendorf mihimo sa labaw pa niana; siya mikopya sa manuskrito. Sa katapusan, human sa dugay nga hinangyoay, siya gitugotan sa pagdala og 43 sa 129 ka panid nga nakaplagan niya.

Hapit katorse ka tuig ang nanglabay una pa ang tanang sabotsabot para sa pagbalhin niini ug sa laing bililhon-kaayo nga karaang mga dokumento—lakip kanila ang Epistola ni Barnabas—nahingpit. Ang kaikag sa England diha sa mga manuskrito gikabutyag. Ang mga monghe nakugang. Unsa, magbaligya sa ilang bililhon nga mga papel ngadto sa English nga mga erehes? Sila masmaayo pang maghatag kanila ngadto sa Russia—pagpahulam, natural. Sa madaugon, ug pinaagi sa hingpit nga pag-abag sa Russia, si Tischendorf midala sa iyang ganti para sa dugang pa nga pagtoon. Siya mimantala sa iyang mga butang-nakaplagan niadtong 1862. Ang Codex Sinaiticus sa gihapon usa sa maayo-kaayo ug labing tukma nga mga teksto nga magamit nato karong-panahona, ug kini nahimong basihan sa

daghan nga mga kabag-ohan ug mga koreksiyon sa labing-karaan nga mga edisyon sa Bibliya.

Milabay ang katuigan. Unya niadtong 1933, ang Russian nga mga Komunista mihukum nga sila wala nanginahanglan sa mga Bibliya, karaan o bag-o, busa sila mibaligya sa Codex Sinaiticus ngadto sa Great Britain ilis sa 100,000 pounds sterling. Ang nagum-os nga mga panid napahiuli ug natapo sa duha ka bolyum ug gibutang sa British nga Museyo. Unya sila sa seroks gipasanay ug ang mga kopya gipadala sa mga librarya sa tanang-bahin sa kalibutan.

CODEX VATICANUS

Pinaagi sa mga butang-nakaplagan ni Tischendorf nga nagamit sa mga iskolar sa kalibutan, usa ka bag-ong kaikag diha sa karaang mga manuskrito ang napukaw. Usa-ka-tawo ang nahinumdom sa iyang kasaysayan ug natingala og unsay nahinabo sa karaang mga manuskrito nga ang mga iskolar ni Napoleon nakakaplag sulud sa Vatican nga librarya sa dihang ang Santo Papa nasikup.

Sa tinuud, ang Codex Vaticanus, usab nailhan isip Codex B, nahibaloan nga kapin kun kulang napulog-lima ka tuig nga karaan pa kay sa Codex Sinaiticus (Codex Aleph). Ang Vaticanus sukad pa sa A.D. 325 o 350, ug malagmit nadala gikan sa Sidlakan ni Santo Papa Nicholas niadtong 1448. Hangtod sa Napoleonik nga mga Gubat, ang manuskrito natago gikan sa gawas nga kalibutan. Niadtong 1809, sa dihang si Napoleon mihiklin sa Santo Papa ngadto sa Avignon (unya ngadto sa Savona), kini migamit og dul-an singkwenta ka karomata sa paghakot sa librarya sa Santo Papa. Diha sa pagkalaglag ni Napoleon niadtong 1815, ang mga papel nabalik ngadto sa Vatican sa wala pay si bisan-kinsa ang nakahigayon sa pagsusi kanila sa maampingon.

Sa makausa pa sulud sa Vatican nga librarya, sila sa mai-gihong gibantayan sa mga Romano Katoliko.

Si Tregelles, lain nga bantugang iskolar ug kang Tischendorf nga higala, mihukum sa pag-imbestigar sa Codex Vaticanus sulud sa Vatican nga librarya. Siya miaplay ngadto sa Santo Papa alang sa pagtugot sa pagsusi sa manuskrito ug sa waylangan gibalibaran. Sa dihang siya mipatinaw nga siya usa ka propesor sa Bag-ong Testamento nga literatura sa Leipzig nga Unibersidad, ang Santo Papa mihatag og pagtugot ni Tregelles sa pagtoon sa manuskrito sulud sa unum ka oras lamang. Kini niadtong tuig 1843. Baynte katuig ang milabay, si Tischendorf gitugotan sa pagusisa sa manuskrito sulud sa pipila ka adlaw, unum ka oras sa matag higayon. Natural, siya gikinahanglan sa pagsugut sa hugut nga mga paagi sa seguridad. Siya girikisa diha sa iyang pagsulud ug diha sa iyang paggawas. Siya dili makadala og mga materyal sa pagsulat ug dili makahimo sa mga pagsulat. Ang manuskrito gipahimutang ibabaw sa usa ka dakong lamesa ug siya mahimong magbasa niini sa dili molapas kay sa gikatakda nga oras. Dugang pa, adunay mga guwardiya nga nagtan-aw kaniya sa tibuuk panahon nga siya nagbasa.

Si Tischendorf miuyon sa mga lagda sa pamaagi sa Santo Papa. Siya girikisa samtang siya misulud ug miga-was; walay papel-biya o kasangkapan sa pagsulat gayud ang nakaplagan diha kaniya. Si Tischendorf *mimemorya* og usa ka bahin sa teksto matag adlaw, dili lamang diha sa Griyego kun dili usab diha sa Hebreyo ug Aramaic! Tungud kay siya usa ka henyo sa tanang tulo ka pinulongan, kini mipaila nga walay problema. Sa higayon nga siya mipauli sa ila, siya maglingkod ug magsulat niadtong bahin sa Kasulatan nga siya nakamemorya. Sa sunud adlaw siya mag-adto pagbalik sa Vatican aron pagkat-on pag-ayo sa

sunud nga bahin sa Pulong. Kini mipadayon sa ting-init nga mga bakasyon, ug sulud sa tulo ka bulan si Tischendorf nakamemorya sa tibuuk teksto sa Codex Vaticanus. Kini maoy usa sa labing-dako sa mga bayanihong-buhat sa pagmemorya sa tanang panahon!

Diha sa iyang pagbalik sa Leipzig, si Tischendorf mi-mantala sa mga resulta sa iyang butang-nakaplagan. Ha-duul kaayo ang iyang teksto ngadto sa orihinal, nga si Santo Papa Pius IX misugo sa pagretrato sa Vatican nga manuskrito niadtong 1859. Niana nga paagi kini nahimong kabtangan sa publiko alang sa kadaghanan sa kalibutan. Ang Codex Vaticanus sa gihapon usa sa atong labing bililhon nga mga manuskrito sa Pulong sa Dios.

CODEX ALEXANDRINUS

Ang ikatulo nga labing makapaikag nga manuskrito, nga diyutay kaayong katawhan ang nahibalo, mao ang Codex Alexandrinus. Kining Griyego nga pinulongang manuskrito nahasulat kapin kun kulang A.D. 450 didto sa Alexandria, Egypt. Sa tataw walay usa ang mihatag og bisan-unsang atensiyon niini sulud sa katuigan nga misunud. Niadtong 1621, sa dihang si Cyril Lucar nahimong patriyarka sa Griyegong Ortodoxa nga Simbahan, siya mibalhin sa manuskrito ngadto sa Constantinople.

Si Lucar nakapahinunot ngadto sa impluwensiya sa Calvinistic nga pagtulon-an, ug nagkauyon uban sa nag-unang mga sakup-sa-simbahan sa Kasadpang kalibutan. Kana maoy paagi nga siya nahibalo sa matinguhaong ka-ikag sa England diha sa karaan nga bibliyanhong mga manuskrito. Busa, sa dihang ang British nga embahador, si Thomas Roe, gikatakda sa pagpauli sa ila, si Lucar mipadala uban kaniya sa manuskrito isip usa ka gasa ngad-

to ni Haring Charles I. Ang matahum nga dokumento, Codex Alexandrinus, gitanyag sa palasyo niadtong 1627, napulog-lima ka tuig lamang human ang King James nga Bersiyon sa Bibliya nakompleto. Pagkaanugon nga kini miabut nga ulahi kaayo, tungud kay kining karaan kaayong manuskrito makatabang unta og dako-kaayo diha sa husto nga paghubad sa English nga teksto.

EPHRAEMI RESCRIPTUS

Kini maoy malukmayon sa pagkat-on og unsay nahitabo sa pipila ka bantugang mga librarya sa nangaging-panahon ug sa pagsubay sa ilang pagkabalhin-sa-pagpanag-iya sa katibuk-an sa kasaysayan. Pananglitan, kita nahibalo nga si Cleopatra hilig kaayo sa pagbasa ug kadto si Marc Antony sa talagsaon adunay gusto ni Cleopatra. Sa dihang siya nakadungog sa iya nga gugma para sa mga libro, si Marc Antony midala sa iyang kasundalohan ngadto sa usa sa bantugang mga librarya sa Asia Minor. Didto siya 'mipagawas' og 400,000 ka bolyum sa literatura ug midala kanila ngadto sa Egypt isip usa ka gasa ni Cleopatra. Ang buhat nga ingon niini mahisama ra ngadto sa Librarya sa Kongreso nga gikawat ug gibalhin ngadto sa laing nasod. Daghan sa bantugang mga librarya sa karaang kalibutan ang nangahanaw, ug kita nahibalo sa ilang pagkaanaa lamang tungud sa kasaysayan nga nakarekord niini para kanato.

Kini sa managsama nga makapaikag sa pagkaplag nga pipila sa karaang mga manuskrito, gitooan nga nahanaw, sa katapusan nakuha-pag-usab. Usa niini maoy nailhan ngari kanato isip ang Ephraemi Rescriptus, o Codex C. Kini nga pagkabawi niadtong napulog-unum nga siglo milambigit

ni Catherine de Medici, kinsa sama ka ambisyosa ingon nga siya maigmat. Si Catherine usa ka myembro sa puno-sa-kadasig sa Italian nga pamilya nga nakasaka gikan sa pagkadili-inila ngadto sa dako-kaayong katigayunan ug kabantog. Kapin sa usa ka gidugayon sa hapit tulo ka gatos ka tuig, ang mga Medici nakahimo og usa ka pangalan para sa ilang-kaugalingon, nga midagan sa kinatibuk-an gikan sa mga santo papa ngadto sa mga tigpanghilo hangtod sa mga tigpaluyo sa mga alampat. Sila nakapaabin sa ilang-kaugalingon diha sa bantugang mga banay sa Europe pinaagi sa kaminyoon, ug si Catherine nahimong asawa ni Haring Henry II sa France. Siya nanganak kaniya og upat ka anak-lalaki kinsa sa ngadtongadto, pinaagi sa iyang wayhunong nga mga manipulasyon, nahimong mga hari.

Si Catherine de Medici usa ka maikagon, bisan ingon og taphaw nga magbabasa, kinsa mipangga sa iyang mga libro ug midala kanila bisan-asa siya padulong. Lakip sa iyang mga paborito mao ang mga sermon sa usa ka Syrian nga teyologo, si Padre Ephraem. Sa dihang si Catherine namatay, ang iyang mga libro naadto sa French nga Nasudnong Librarya sa Paris. Sila napadaplin ug nabaliwala sulud sa taas nga panahon—245 ka tuig sa tangkod.

Niadtong 1834, usa ka estudyante sa teyolohiya mihukum sa pagsulat og usa ka tesis sa mga sermon ni Padre Ephraem. Siya miadto sa French nga Nasudnong Librarya ug nangayo og pagtugot sa pagsusi sa pipila sa kang Medici nga mga libro. Siya giingnan nga sila dili mahimong mapalayo gikan sa edipisyo ug palibot, tungud kay ang koleksiyon adunay dako-kaayo nga makasaysayanong kabibilhon; hinoon, siya natugotan sa pagsusi sa mga libro. Samtang siya nagbasa, ang suga nahulog ngadto sa panid sa ingon nga ang mga tibhang-sa-laray diha sa vellum nakita. Unsay nakita sa estudyante nga sama sa daghan

kaayo nga mga tibhang-sa-laray maoy, sa pagkatinuud, mga inskripsyon nga gihimo una pa niadtong kang Padre Ephraem. Unsay tinuurray nga nahitabo mao nga niadtong 1553, sa dihang si Padre Ephraem mitinguha sa pagrekord sa iyang mga sermon, ang papel maoy nihit kaayo ug lisud sa pagpangita. Siya nakakaplag sa mga ginamit nga velum sulud sa usa ka karaan nga Syrian nga monasteryo ug sa yano nga mipala sa sinulat. Tinuud, ang mga tibhang-sa-laray anaa pa didto, apan ang iyang kaugalingon nga mga sermon mahimong masulat ibabaw kanila. Sa walay paghunahuna niini, si Padre Ephraem nakapala sa usa sa maayo-kaayo sa tanang mga manuskrito sa Bibliya aron sa pagsulat sa iyang kaugalingon nga mga sermon!

Dihadiha, ang alerto nga estudyante nahimong labaw pa kaayo ka interesado sa unsay napala ni Padre Ephraem kay sa unsay nahasulat niya. Pinaagi sa paggamit sa mga kemikal, ang orihinal nga manuskrito napabalik. Kita magtawag niini nga klase sa manuskrito og usa ka palimpsest, nagpasabut nga kini napala ug gisapawan og sulat. Kining piho nga butang nailhan isip Ephraemi Rescriptus; sa laing mga pulong, si Ephraem misapaw og sulat niini. Sukad sa iyang pagkakaplag, ang manuskrito nabalhin gikan sa Medici nga mga tapokan-sa-mga-libro sa literatura ug gipahimutang diin kini nahisakup—anaa sa mga tapokan-sa-mga-libro sa Bibliya didto sa librarya sa Paris.

ANG MGA PAPIRO

Ang Oxyrhynchos nga mga Manuskrito

Ang arkiyolohiyanhong mga butang-nakaplagan naka-sangkap kanato sa dugang nga bililhon-kaayong mga ma-

nuskrito sa nangaging-panahon. Kapin kun kulang 1900, Unibersidad sa Oxford nga mga propesor, sila Dr. Grenfell ug Dr. Hunt, miadto sa Oxyrhynchos didto sa Hataas nga Egypt, kasadpan sa Nile. Sila nangita sa karaang mga bahandi ug mga alahas nga pilak ug bulawan nga gilubong diha sa mga lubnganan. Atol sa dagan sa ilang mga pagkubkub sa kanhi kaulohan sa probinsiya, sila misangpot diha sa usa ka dako-kaayong lawak-tigumanan nga napuno sa butang, gimomiya nga mga buaya. Sila nalibog ug nahigawad; sila midahum sa pagkaplag og bililhon-kaayo nga maalampatong mga bahandi ug mga alahas sulud sa dakong lawak, dili duha ka libo nga naghuut nga mga buaya! Malagmit sa pikas bahin sa lawak sila makakaplag og unsay gipangita nila—ug gani sila nakakaplag. Sila mirekober og daghan nga bililhong mga ginama-nga-butang nga anaa pa sa British nga mga museyo karon, gibanabana nga mobili og minilyon ka dolyar. Kini nga pagkaplag tingali dili matandi, sa bisan unsang paagi, ngadto sa ilang pagkakaplag sa labing dako pa nga katigayunan—usa ka pagkakaplag nga nahitabo gayud pinaagi sa aksidente.

Sa pag-abut sa pikas bahin sa dakong lawak, ang mga buaya gikinahanglan nga mapahawa sa agianan. Kini usa ka makalapoy nga trabaho, apan kini mibayad sa tanan sa dakodako. Sa dihang ang usa sa lumad nga mga trabahador nadagma ug natumba, ang buaya nga siya nagpas-an naigo sa usa ka mahait nga bato ug napikas. Ang mga mata ni Dr. Grenfell misiga sa katingala sa unsay nakita niya: Sulud niadtong buaya maoy mga papiro! Sa imbestigasyon, sila nakakaplag sa sulud sa buaya nga mga momiya sa usa ka tibuuk librarya sa karaang kalibutan—dili lamang usa, kundili daghan nga nagkalainlaing mga matang sa mga manuskrito. Kini milakip sa pipila ka bibliyanhong mga manuskrito gikan sa ikaduhang siglo—maingon-ingon nga

mao rang panahon sa awtograp sa Bag-ong Testamento nga mga Kasulatan. Dinhi anaa usab ang gramatika ug kagikan-sa-pulong sa mga libro nga midala sa dugang mga pagkakaplag sa mga prinsipyo nga nalambigit diha sa sintaksis ug gramatika sa koine nga Griyego,⁸ hain kita sa gihapon maggamit karon. Ang Oxyrhynchos nga mga Papiro makit-an sa mga museyo pulos sa Egypt ug Britain. Hinoon, tanan nga mga pagtoon mahitungud niadtong mga papiro wala gayud sa tinud-anay makompleto.

Ang Chester Beatty nga mga Papiro

Adunay nagtubo nga pagkaukyab tungud sa pagkakaplag sa mga papiro ug ang tanan misugod sa pagpangita kanila. Dimaihap nga gagmayng mga bungtod ug mga bungdo sa balas maoy gipangkubkub, ug daghan ang misangpot nga mga pundok sa basura lamang sa nangaging-panahon, nga misulud og mga lugas sa mga pisarang-bato, mga plorera, nabuak nga mga kulon—mga handumanan sa usa ka kinabuhi sa nangaging panahon. Ang mga Arabo, dili mahimong bintahaan, misugod sa ilang kaugalingon nga pagpangita og bahandi. Sila midala og daghan nga bililhong mga bahandi ug mibaligya niini ngadto sa bisan-kinsa ug tanan nga mga pumapalit. Sa ingon niini, dinhig didto, mga tinipik sa bibliyanhong mga sinulat mitungha sa wadamha. Lakip niini mao ang usa ka karaan nga Hudiyong templo nga librarya sa ikapitong siglo B.C., nakaplagan didto sa Elephantine, Egypt, sulud sa mga tuig 1906 hangtod sa 1908.

Lain nga dakong pagkakaplag miabut niadtong Nobyem-

8. Ang Koine nga Griyego gikonsiderar nga makukabildohong Griyego sa unang siglo. Tan-awa usab sa Thieme, *Daniel Chapters One through Six* (1996), 55-56.

bre 19, 1931, sa dihang ang Chester Beatty nga mga Papiro nakaplagan. Si Chester Beatty maoy usa ka milyonaryo gikan sa Philadelphia kinsa mihimo sa usa ka panaw sa Palestine ug Egypt. Siya nakadungog nga pipila sa Karaang Testamento nga mga papiro diha sa Griyego gikatanyag nga ibaligya. Bisan pa ang presyo taas-kaayo, si Beatty mibayad niini diha-dayon. Siya dayon mitunol sa tibuuk koleksiyon sa mga dokumento ngadto sa duha ka iskolar, sila F. G. Kenyon ug H. A. Sanders. Usa ka madetalyehon nga pagtoon niining ikaduha- ug ikatulong-siglo nga mga papiro mipadayag sa pipila ka nawala nga mga papel sa Codex Sinaiticus, mga tipik sa mga Epistola ni Pablo ug sa upat ka Ebanghelyo. Ang 'kuha' makatarunganon kaayo sa presyo nga gikabayad niya. Kini nga koleksiyon karon gitagoan didto sa Unibersidad sa Pennsylvania.

Ang Buhat ni Deissmann

Ang nagsaka-gayud nga suplay sa bag-o pa nga narekober nga mga papiro misangkap sa abunda nga materyal para sa pagpaniksik ug pagtantiya sa adunay-kaalam nga mga pilolohista. Kita utangan og dako ngadto sa usa ka grupo sa labing gibantog nga German nga mga iskolar kinsa, ubus sa liderato ni Adolph Deissmann, mipadan-ag og bag-ong pagsabut diha sa pinulongan sa Bag-ong Testamento. Ang iyang mga pagtoon mipatin-aw sa bokabularyo, gramatika, ug sintaksis sa koine nga Griyego.⁹ *Kahayag gikan sa Karaang Sidlakan*, gihubad gikan sa German, usa ka malukmayong libro niini nga hilisgutan ug nagasulud sa mga butang-nakaplagan ni Deissmann.

9. Gihubad gikan ni H. S. Miller, *General Biblical Introduction: From God to Us* (Houghton, NY: The Word-Bearer Press, 1937), 211.

Ang Dead Sea nga mga Linukot-nga-Basahon

Niadtong 1947, usa ka kinse-anyos nga Bedouin nga batang-lalaki misunud sa usa ka kanding nga nahisala-ag. Sa dihang siya sa waypagtagad milabay og usa ka gamayng-bato ngadto sa liki sa usa ka bato, siya nahi-ngangha sa tunog sa nabuak nga mga kulon. Unya siya mibalik uban sa usa ka higala sa pagsiksik sa langub. Dinhi sila nakatagbo sa nagkadaiyang hinimo-sa-yuta nga mga banga nga misulud sa mahugaw, nanimahong-pan-os nga pergamino. Unsa ang daw og sama sa usa ka watuyoa nga pagkaplag migawas nga bibliyanhong mga manuskrito nga nauna pa sa kinakaraan nga nailhang Hebreyo nga mga manuskrito sa Karaang Testamento sa usa ka libro ka tuig. Kini miapil sa kompleto nga libro ni Isaiah. Kini magkinahanglan sa daghang katuigan ug usa ka gamayng bahandi sa pag-angkon niining mga linukot-nga-basahon gikan sa Arabo nga patigayon nga supak sa balaod, ug labaw pa nga pasensiya sa pagtapo kanila ug sa paghubad. Sa walay mahimong katahap, sa bisan unsang paagi, ang mga linukot-nga-basahon matuud. Sa sunud nga katuigan, daghan nga dugang mga tipiganan ang nakaplagan, naglakip sa punoang librarya sa Essenes, usa ka Hudiyo nga sekta. Ang Dead Sea nga mga Linukot-nga-basahon nahinganlan subay sa lugar hain sila nakaplagan.

Unsa man kining mga pagkakaplag magmatuud ngari kanato? Nga ang Dios misangkap para sa pagpatunhay ug sa pagkakaplag sa Iyang nahasulat nga mensahe, ang kanon sa Kasulatan.

ANG PANGINAHANGLAN PARA SA KANON

Ngano man ang magtotoo nagakinahanglan sa usa ka kanon sa Kasulatan? Ngano man ang nagkalainlaing mga bahin sa divine inspirado nga Pulong sa Dios gikolekta ug gitapo diha sa usa ka libro nga gitawag og Balaang Bibliya? Kita magkonsiderar sa upat ka hinungdan nganong adunay usa ka tino kaayo nga panginahanglan para sa Kanon.

Una, aron nga ang mga magtotoo sa matag henerasyon makabaton og kompleto nga pinadayag gikan sa Dios. Sila magkinahanglan sa pagsabut sa nadesinyo-daan nga plano sa Dios,¹⁰ ang dispensasyon¹¹ hain sila magpuyo, ilang relasyon ngadto sa anghelanong away,¹² maingon usab sa daghan nga laing mga prinsipyo sa doktrina. Sa paglihok sulud sa kalibutan sa yawa, ang mga magtotoo kinahanglan adunay usa ka sumbanan o sukaranan sa absoluto nga awtoridad.

Mahitungud sa mga absoluto, walay ordinaryo nga tawhanong linalang ang makasulti nga may awtoridad—walay sapayan unsa nga titulo o katungdanan ikaw maghatag kaniya. Ang matag tawhanong linalang adunay usa ka lugar sa limitasyon tungud kay siya nagahuput og usa ka kinaiyang makasasala.¹³ Way sapayan unsa ka maantigo siya tingali o unsa ka maayo-kaayo ang iyang paghukum, walay absolutong awtoridad ang matugyan sa bisan-kinsang tawo. Ang absoluto nga awtoridad maoy usa ka divine nga katungud.

Adunay usa ka myembro lamang sa tawhanong kaliwat

10. Thieme, *Ang Plano sa Dios* (2017).

11. Thieme, *Ang Divine nga Laraw sa Kasaysayan*.

12. Thieme, *Ang Anghelanong Away* (2018).

13. Thieme, *Rebound ug Padayon sa Pag-abante!* (2017).

kang kinsa ang absolutong awtoridad gikahatag—ang Dios-tawo, ang Ginoong Jesu-Kristo (Mateo 28:18). Tungud kay Siya wadinhi sa kalibutan ug anaa didto sa toong kamut sa Amahan, Siya kinahanglan magbilin og usa ka sukaranan nga nagadala og mao rang awtoridad nga Siya misulti atol sa Iyang inkarnasyon. Kadtong absoluto nga sukaranan sa awtoridad makaplagaan lamang diha sa Pulong sa Dios (1 Mga Taga-Corinto 2:16).

Ang tibuuk Bibliya mao ang Pulong sa Dios! Hinumdu-mi gayud nga ang atong Ginoo misulti ngadto sa Iyang mga disipulo,

Ako aduna pay daghang mga butang nga ika-sulti nganha kaninyo, apan kamo dili maka-sagubang kanila karon. Hinoon sa dihang siya, ang Espiritu sa kamatuuran, moabut, Siya mogiya kaninyo ngadto sa tanang kamatuuran. (Juan 16:12-13a)

Busa seguridad nga ang Bag-ong Testamento nga mga Epistola magdala og mao rang gibug-aton sama niadtong mga pulong nga ang Ginoo misulti mismo. Sila gipatunong nganha kanimo ug ngari kanako.

Ikaduha, ang usa ka Kanon maoy gikinahanglan aron nga ang katawhan makabaton og Pulong sa Dios sa sinulat. Bisan kon ikaw mag-ila niini o dili, ikaw nahinabo nga usa sa mga henerasyon sa mga magtotoo kinsa anaa sa imong paghuput ang kinadak-an nga bahandi sa tibuuk panahon—ang nakompleto nga kanon sa Kasulatan! Wala nay lain nga mas magantihon ug maganansiyahon kay sa ‘pagpangita’ sa Pulong sa Dios. Dugang pa sa doktrina sa Bibliya, ang Pulong nagasulud og liboan ka saad hain ang Dios nakapahimutang sa Iyang pirma. Tanan napasiguro

pinaagi sa mismong esensiya sa Dios, ug ikaw ug ako magbaton kanila diha sa sinulat.

Kini dili sa kanunay ang mahitabo, tungud kay ang pina-dayag gikan sa Dios sa milabay nga mga dispensasyon miabut sa tawo sa laing mga paagi. Sukad sa pagkakompleto sa kanon sa Kasulatan niadtong A.D. 96, tanan nga gawas-sa-bibliyanhong pinadayag naundang. Karongpanahona, kon si bisan-kinsa nagaangkon nga ang Dios nakigsulti kaniya sa usa ka damgo o paglamat, siya nawad-an sa kasibot; ang Dios nagasulti kanato pinaagi lamang sa Iyang Pulong. Busa, aron sa pagkat-on, pagsabut, ug pagaplay sa Pulong sa Dios, ang doktrina sa Bibliya kinahanglan matudlo sa exegetical, sa categorical, ug sa isagogical. Ang Dios mihimo sa matag pagsangkap nga gikinahanglan para sa atong pagpatuhup sa sulud sa divine nga teksbok.¹⁴ Human ikaw nakadawat ni Jesu-Kristo isip imong Manluluwas, kana nga Libro kinahanglan mahimo nga imong manwal para sa pagpuyo. Aron ikaw makasabut, wala gayud unta kanang butang sama sa usa ka waykadasig, makapasubo, miserable nga kinabuhi para sa bisan-kinsang magtotoo. Ang kinabuhi kinahanglan adunay kahulugan, katuyoan, ug kahubitan; ang Dios adunay usa ka espesyal nga plano para kanimo. Tanan nga ikaw gayud manginahanglan sa kinabuhi para sa suludnong kalinaw ug kalipay, para sa panalangin ug kusog ug kalig-on makit-an diha sa nakompleto nga kanon sa Kasulatan. Walay halili para sa doktrina sa Bibliya o para sa positibo nga kabubut-on alang niini diha sa imong kabahin.

Ikatulo, adunay usa ka panginahanglan para sa pagpatunhay ug sirkulasyon sa sagrado nga mga sinulat. Pa-

14. Kining grasya nga mga pagsangkap maoy kabahin sa grasya nga aparato para sa panabut, o GAP. Tan-awa sa Thieme, *Christian Integrity* (2002), 106-9.

nanglitan, niadtong A.D. 320, ang Romano nga emperador si Diocletian misugo sa paggun-ub sa tanang sagrado nga mga libro sa mga Kristohanon. Bisan pa og si Diocletian wala masayod niini, ang iyang mga panglutos misilbi isip usa ka akselerador sa pagpadali sa gikinahanglan nga pagkahusay sa usa ka grabeng panaglalis. Ang mga teyologo nanaglalis mahitungud sa paglakip sa Santiago, Mga Hebreohanon, ug Ikaduha ug Ikatulo nga Juan ngadto sa Kanon; apan karon kana nga panagbangi kinahanglan masulbad sa dinalian. Ang Romano nga mga sundalo mipadulong na sa ilang pagtuman sa sugo, mao nga ang mga Kristohanon naningkamot sa pagdeterminar og unsay sagrado ug unsay dili.

Ikaupat, kinahanglan adunay usa ka sumbanan o krayterya para sa pagkanonisar aron nga ang katawhan mahibalo unsa nga mga sinulat maoy kanonikal. Ang inspirado nga mga sinulat kinahanglan mapanalipdan gikan sa pagsulud sa dili-kanonikal nga mga libro. Usa ka makapahingangha nga kadaghanon sa literatura ang nanungha sa unang tulo o upat ka siglo, tanan niini miangkon nga may-awtoridad ug inspirado. Daghan niini nga literatura gipasiugdahan sa nagkalainlain nga mga kulto pinaagi sa usa ka pagsulay sa pagmatuud sa ilang mini nga teyolohiya o erehiyanhong mga idiya. Sila gani misangpot hangtod diha sa pag-angkon nga pipila niini maoy nawala nga mga mensahe ni Pablo. Usa-ka-butang ang kinahanglan nga himoon sa pagdeterminar unsa nga mga libro maoy kanonikal ug unsa maoy dili kanonikal.

Human ang Romano nga emperador nga si Constantine nahimong usa ka Kristohanon, siya matinguhaon kaayo para sa doktrina nga siya mipasugo og singkwenta ka kopya sa mga Kasulatan para sa mga simbahan sa iyang bag-o nga kapitolyo—Constantinople. Pag-usab

ang pangutana: Unsay Kasulatan ug unsay dili? Kini kinahanglan nga mahusay sa makausa ug para sa tanan. Ang mga eskriba misugod sa ilang dako-kaayo nga tahas sa pagsulat pinaagi sa kamut sa singkwenta ka kopya nga ang emperador mipasugo. Ang trabaho nakompleto sa wala pa ang kamatayon ni Constantine niadtong 337.

ANG KRAYTERYA PARA SA KARAANG TESTAMENTO NGA PAGKANONISAR

Uban sa pagkahibalo sa panginahanglan para sa usa ka Kanon, lima ka krayterya maoy gikaayonan. Ubus niini nga basihanan, ang paglakip o dipagpaapil sa piho nga mga libro ngadto sa Kanon sa katapusan nadeterminar.

Ang Pagsukna sa Inspirasyon

Ang libro ba gikan sa divine nga gigikanan (2 Pedro 1:21)? Ang matag nahibilin nga libro sa usa ka giila nga mensahero sa Dios, gitudlo sa Dios aron sa pagpahibalo sa Iyang pagbuut, dihadiha nadawat ingon nga Pulong sa Dios.

Ang Prinsipyo sa Pangsulud nga Ebidensiya

Ang iya nga pag-angkon ba sa inspirasyon sa igong gibuligan pinaagi sa pagkahibalo sa mga magsusulat nga kini sa tinuud sagrado nga Kasulatan? Adunay piho nga mga yugto sa Kasulatan nga magpatin-aw niini nga prinsipyo sa pagkanonisar. Pananglitan: Deuteronomio 31:24-26;

Joshua 1:8; Mga Maghuhukum 3:4; Jeremiah 36.

Ang Nehemiah 8:1-8 maoy usa ka kritikal nga yugto, nga nagapaila sa kamatuuran nga ang katawhan natudloan sa Pulong sa Dios. Sa dihang si Daniel nahiapil sa kaulipnan, siya midala uban kaniya sa usa ka kopya sa Karaang Kasulatan maingon nga kini niadtong higayona anaa na. Pinaagi sa pagbasa sa mga propesiya sa Jeremiah 25:11-12 ug 29:10, siya nakakaplag nga ang Israel adunay usa ka kaugmaon. Kini gikabutyag sa Daniel 9:2, 5-6. Laing yugto nga sa espesyal tataw diha sa unang duha ka krayterya para sa pagkanonisar mao ang Zechariah 7:12.

Oo, sila mihimo sa ilang mga kasingkasing *ingon* sa usa ka magahi nga bato, aron dili sila makadungog sa balaod, ug sa mga pulong nga ang GINOO sa mga kasundalohan nakapadala diha sa iyang espiritu pinaagi sa kanhi nga mga propeta: tungud niini miabut ang usa ka hilabihang kaligutgut gikan sa GINOO sa mga kasundalohan.

Dokumentasyon pinaagi sa Kinutlo-nga-pulong

Ang Bag-ong Testamento nagasulud sa mga kinutlo-nga-pulong gikan sa Karaang Testamento nga gihimo ni Jesu-Kristo ug sa uban kinsa mideklarar niini nga mao ang Pulong sa Dios. Kita anaay daghan sa maong mga yugto, lakip kanila ang Mateo 22:29, ug Juan 5:39 ug 10:35.

Ang Balaod sa Publikong Opisyal nga Aksiyon

Kini usa ka makasaysayanong balaod nga mikinahang-

lan sa publikong aksiyon nga mapadangat dihadiha sa solemne nga pagdeklarar og usa ka bahin sa Kasulatan nga Pulong sa Dios. Kita adunay usa ka panig-ingnan niini diha sa Nehemiah 8:5.

Ug si Ezra miabli sa libro sa panan-aw sa tanang katawhan; (tungud kay siya anaa sa ibabaw sa tanang katawhan;) ug sa dihang siya miabli niini, ang tanang katawhan mitindog.

Sa higayon nga ang liberalismo, sosyalismo, pagka-relihiyoso-kaayo, ug legalismo mag-angkon og usa ka lig-ong-kabutang sulud sa usa ka nasod, kana nga nasudhong linalang sa makanunayong naga-us. Kini nga sundanan sa apostasiya gisunud sa mga Hudiyo sa makadaghang panahon, nga may sangputanan nga disiplina gikan sa Dios (Levitico 26:14-39). Sagad ang sundalong kapildihan (Deuteronomio 28:25) misilbi sa pagpukaw sa mga Hudiyo ngadto sa usa ka kaamgohan sa ilang espirituhanon nga kahimtang ug sa usa ka pagkahibalo sa ilang panginahanglan para sa doktrina sa Bibliya. Ang mga propeta o mga pari sa publiko magbasa ug magtudlo sa Pulong sa Dios. Sa pagbuhat sa ingon niini, sila gikinahanglan sa paghibalo unsa nga mga libro angay basahon sa maong mga okasyon.

Ang Balaod sa Hinungdan ug Epekto

Ang hinungdan mao ang pagkaanaa sa Kanon, ug ang epekto mao ang pag-ila sa Kanon. Ang Karaang Testamento nga mga libro dili kanonikal tungud kay ang Israel miila kanila sa ingon kundili tungud kay sila gikan sa divine nga gigikanan. Inspirasyon mao ang mekanika hain sila nakasangpot sa pagkaanaa, ug kana maoy mihimo sa piho

nga mga libro nga kanonikal. Nan kita tingali magsulti nga ang pagkanonisar maoy usa ka pag-ila og unsay nahimo sa Dios diha sa natad sa komunikasyon. Ang mga yugto sama sa 2 Mga Hari 22—23:2 ug Nehemiah 8 *dili* makasaysayanon nga mga pagbatbat sa kapanghimatuuran sa Kanon kundili ang resulta sa pagkaanaa sa Kanon. Sa laing mga pulong, ang Kanon anaa; busa, kini giila.

Ang Prinsipyo sa Panggawas nga Ebidensiya

Adunay mga gawas-sa-bibliyanhong mga ebidensiya usab nga midala ngadto sa pagkakompleto sa Kanon. Sa tuig 586 B.C. nasinati ang pagtugyan sa Dios sa ikalimang liyok sa disiplina ngadto sa Judah. Ang Jerusalem ug ang Templo naguba, ug ang mga Hudiyo misangpot ngadto sa Babylonian nga kaulipnan (2 Cronicas 36:11-21). Atol sa ilang kaulipnan (586-516 B.C.) ang mga Hudiyo nakaamgo og ngano nga sila nabungkag isip usa ka nasod. Kini midala ngadto sa usa ka pagkabanhaw sa pagtoon sa doktrina sa Bibliya. Sa katapusan ang mga Hudiyo nahisayod sa kamahinungdanon sa nahasulat nga Pulong isip usa ka kabahin sa ilang espirituhanong kapanulundanan—ingon kadaghan kaayo, nga kita adunay gawas-sa-bibliyanhong ebidensiya mahitungud sa ilang pagkahibalo sa Kanon ingon nga kini niadtong panahona anaa. Adunay kalakinan sama nila Ezra, Nehemiah, Haggai, Zechariah, ug Malachi, kinsa mipadayong nagpahinumdom sa katawhan sa kamahinungdanon sa mga Kasulatan. Adunay laing inila nga mga lider sama nila Joshua ang pangulong pari ug Zerubbabel, kinsa nangulo sa pasiuna nga lumbay pagawas sa kaulipnan pabalik sa Jerusalem. Silang tanan miila nga sila mihuput sa Kanon. Atol sa tuig 425 B.C. ang tanan nga Karaang Testamento nga mga libro nahasulat,

ug ang Karaang Testamento nga Kanon natapok ug natak-up.

Labaw pa niana, sa tataw kining susama nga Hudiyong mga lider miimbento og usa ka katingalahang sistema para sa pagpatunhay sa Kanon. Sila miihap sa matag letra sa matag libro. Sila nahibalo sa tungatunga nga letra sa Kanon. Karon sa matag-higayon nga ang mga kopya gihimo gikan sa mga Kasulatan ug ang usa ka eskriba miabut sa punto nga anaa-sa-taliwala sa teksto, sila magsusi sa iyang trabaho pinaagi sa pag-ihap sa eksaktong gidaghanon sa mga letra. Mao usab ang gibuhad diha sa pagkakompleto sa teksto. Isip usa ka resulta, kita nakasiguro nga ang Karaang Testamento nga kita anaa karong-panahona sa tukma mao ra niadtong panahon sa iyang orihinal nga pagsulat.

ANG PAG-ORGANISAR SA KARAANG TESTAMENTO NGA KANON

Sa sulud, ang Hebreyo nga Karaang Testamento nga Kanon sa eksakto mao ra sa atong Karaang Testamento diha sa English, apan ang gidaghanon sa mga libro ug sa ilang pagkahapnig diha sa Hebreyo nga Kanon maoy lahi. Kita anaay, una sa tanan, tulo-ka-pilo nga pagbahin sa Kanon: ang Torah, ang mga Propeta, ug ang mga Sinulat.

Kita nakakita nga ang matag magsusulat sa Karaang Testamento adunay gasa sa propesiya. Si Moses, pananglitan, mao ang waykaparehas nga propeta—ang labing-bantugan nga propeta kinsa nabuhi sa tibuuk-panahon—hangtod sa pag-abut ni Jesu-Kristo. Si Moses misulat sa unang lima ka libro sa Bibliya. Sila gitawag og ang Torah, o ang Pentateuch, ug inapilan sa Genesis, Exodo, Levitico, Numeros, ug Deuteronomio.

Ang ikaduhang grupo sa mga libro sa Karaang Testamento nga Kanon mao ang Nabhiim, o ang mga Propeta. Tanan niini nga kalakin-an adunay gasa sa propesiya, apan pipila maoy gitawag og kanhi nga mga propeta ug uban ang ulahi nga mga propeta. Diha sa Hebreyo nga Kanon, adunay walo ka propetikanhong mga libro, upat sa matag kategoriya. Lakip sa kanhi nga mga propeta kita anaa sila Joshua, Mga Maghuhukum, Samuel, ug Mga Hari. Walay pagkabahin ngadto sa Una ug Ikaduha nga Samuel o Una ug Ikaduha nga Mga Hari maingon nga kita anaa niini diha sa English nga Bibliya. Si Joshua mao ang tawhanong tagsulat sa katapusang kapitulo sa Deuteronomio ug sa Libro ni Joshua (nga may eksepsiyon sa katapusang lima ka bersikulo). Si Samuel misulat sa Mga Hari ug Una ug Ikaduha nga Samuel. Ang tawhanong tagsulat sa Mga Hari maoy ni bisan-kinsang panaghap. Unsay hinungdanon mao ang prinsipyo sa inspirasyon (2 Timoteo 3:16).

Ang ulahi nga mga propeta sa kasagaran nailhan ingon nga ang medyor ug ang maynor nga mga propeta. Sila dili medyor o maynor sumala sa sulud o kamahinungdanon, kundili sa gidugayon lamang. Ang tulo ka medyor nga mga propeta mao sila Isaiah, Jeremiah, ug Ezekiel. Si Isaiah misulat pinaagi sa klasiko nga Hebreyo, si Jeremiah misulat pinaagi sa kasagarang Hebreyo, ug si Ezekiel mihimo sa usa ka takus nga paagi tali sa duha; labot pa ang matag usa misulat ubus sa prinsipyo sa inspirasyon (2 Pedro 1:21).

Ang maynor nga mga propeta, nga kita magbahin ngadto sa dose ka managlahi nga mga libro, maoy tanan usa ra ka libro diha sa Hebreyo nga Bibliya, gitawag og ang Dose. Gawas pa sa Libro ni Daniel, ang Dose maglakip sa tanan gikan sa Hosea ngadto sa Malachi.

Kini importante nga ikaw adunay usa ka pagsabut sa pagkahapnig sa mga libro sa Hebreyo nga Kanon para niini

nga hinungdan: Usahay si Jesus magkutlo og usa ka yugto gikan sa Karaang Testamento. Siya tingali nan magsulti, “Ingon nga si Jeremiah misulti,” samtang sa pagkatinuud Siya nagkutlo ni Zechariah. Si Kristo ba nakahimo sa usa ka sayup? Wala! Si Jesus nahibalo og unsay iyang gisulti. Siya nagkutlo pinasikad sa usa ka sistema nga ang mga Hudiyo migamit para sa pagpangita sa usa ka yugto. Hinumdumi nga ang modernong mga libro wala pa niadtong mga adlaw; sila migamit sa mga linukot-nga-basahon hinoon. Sagad ang usa ka linukot-nga-basahon misulud og kapin sa usa ka libro, apan ang tibuuk linukot-nga-basahon nailhan pinaagi sa ngalan sa unang libro. Sa atong ehemplo, kini pagatawgon og “Linukot-nga-basahon ni Jeremiah.”

Ang ikatulong bahin sa Hebreyo nga Karaang Testamento maoy gitawag og Kethubim o ang mga Sinulat. Ang iyang mga magsusulat adunay gasa sa propesiya lamang apan wala mihuput sa katungdanan sa Propeta. Ang mga Sinulat nabahin ngadto sa tulo ka seksiyon: ang Mabalakong mga Libro, ang Lima ka Manuskrito-nga-basahon (usab gitawag og Megilloth), ug ang Makasaysayanong mga Libro.

Adunay tulo ka libro sa pamalak: Mga Salmo, Mga Proberbio, ug Job. Ang Lima ka Manuskrito-nga-basahon o Megilloth maoy lima ka managlahi nga mga libro, matag-usa niini maoy basahon sa nagkalainlain nga kasaulugan. Ang una niining lima ka libro mao ang Awit ni Solomon, sa kanunay basahon sa Passover. Ang Libro ni Ruth maoy basahon diha sa adlaw sa Pentekostes. Sunud sa Ruth aniay Ecclesiastes, nga basahon sa Kasaulugan sa mga Tabernakulo. Unya ang Esther maoy basahon sa Kasaulugan sa Purim tungud kay kini nagasulud sa gigikanan niana nga adlaw-sa-pangilin. Ang katapusan sa Megilloth mao ang Mga Pagbangutan, usab nailhan isip Ang Lima ka Lagda. Si Jeremiah misulat sa Mga Pagbangutan sumala

sa paagi sa usa ka awit sa lubong, diha sa higayon sa kagun-uban sa Jerusalem pinaagi sa nag-alirong nga mga kasundalohan ni Nebuchadnezzar. Maingon nga ang usa magdahum, ang Mga Pagbangutan maoy basahon sa matag-tuig diha sa anibersaryo niadto nga masulub-ong adlaw.

Ang tulo ka Makasaysayanong Libro makit-an diha sa katapusan sa Hebreyo nga Kanon: Daniel, Ezra ug Nehemiah (usa ra ka libro), ug Cronicas. Maingon sa kahimtang sa Samuel ug Mga Hari, walay pagbahin sa Cronicas ngadto sa duha ka libro diha sa Hebreyo. Sa dihang kita magtipon sa gidaghanon sa mga libro diha sa Hebreyo nga Karaang Testamento, kita adunay baynte-kwatro ka libro lamang kon itandi sa atong katloag-siyam. Ang ilang paghapnig sa Kanon masbintaha kay sa atoa sa tanang paagi.

ANG TESTIMONYA NI JOSEPHUS

Ang sa kadaghanang gidawat nga pitsa para sa pagkakompleto sa Karaang Testamento nga Kanon mao ang tuig 425 o 424 B.C. Ang kamatuuran sa iyang pagkaanaa maoy giila sa mga Hudiyo apan sa mahambugong gisupak sa usa ka naghingapin nga karakter sa ngalan nga Apion. Siya sa dayag mideklarar nga wala kanang butanga ingon sa sagradong mga Kasulatan. Ako wala mahibalo og unsa ang gihimo sa mga magtotoo sa iyang panahon mahitungud niini nga pag-ataki sa Pulong sa Dios, apan ako nahibalo og unsay gihimo sa usa ka dimagtotoo—siya miabut ngadto sa pagdependa sa Kasulatan sa waylangan ug sa walay kadudahan nga mga termino.

Si Flavius Josephus usa ka dimagtotoo. Sa kaliwat siya usa ka Hudiyo; sa linihokan, pagsagup, ug pagkanasudnon siya usa ka Romano; ug sa propesyon siya usa ka inila

nga sundalo ug halangdon nga magsasaysay. Gikan sa takna nga si Josephus napataas ngadto sa ranggo sa usa ka Romanhong heneral, siya dapig-sa-Romano sa tanang paagi. Apan bisan pa niini, siya sa yano dili makatugot niining mabugalbugalon nga pasangil batok sa katinuuran sa Kanon nga magpadayon nga walay usa ka pormal nga pagsupak. Siya milingkod ug mipanghimakak sa giangkong ni Apion, punto sa punto, diha sa usa ka libro nga gitawag og *Contra Apion*.

Hinumdumi nga si Josephus usa ka dimagtotoo; siya wala sa emosyonal nalambigit ug tungud niini makahimo pagsulat sa tin-aw, sa makiangayon, ug sa laktod niining butanga. Siya adunay usa ra nga kahinam sa kinabuhi—tukma nga pagpaila sa kasaysayan. Siya sa makausa mi-sulti nga ang usa ka magsasaysay kinahanglan magrekord sa mga kamatuuran sa kasaysayan nga wala naghatag-kahulugan sa mga kamatuuran. Siya kinahanglan magbalita sa tukma og unsay gisulti, unsay gihimo, unsay gipahayag. Mao nga, samtang si Josephus adunay diyutay o walay gugma para sa iyang kaugalingon nga katawhan, ang mga Hudiyo, siya dili magtugot ni Apion sa pag-ikyas sa silot bahin sa makasaysayanong kamasaypanon.

Diha sa *Contra Apion*, si Josephus nagahulagway sa sagradong mga libro sa mga Hudiyo. Siya nagasaysay nga ang panahon atol nga kining mga libroha nahasulat milungtad gikan ni Moses hangtod ni Artaxerxes I, kinsa mihari gikan sa 465 hangtod sa 424 B.C. Labot pa, siya nagapakita nga wala gayuy usa ka higayon nga ang mga Hudiyo wala midawat niini nga teksto ingon nga Pulong sa Dios. Pagkanonisar maoy, sa pagkatinuud, usa ka dimalalis nga kabahin sa Hudiyo nga kasaysayan. Siya dugang pa nagasaysay nga walay bisan-usa gayud ang nadugang ngadto sa Kanon human sa kamatayon ni Artaxerxes

niadtong 424 B.C.; ang kaliwat sa mga propeta nahunong sa pagkaanaa, ug walay usa ang nangahas sa paghimo og bisan-unsang pagdugang, pagkunhod, o pagkausab ngadto sa kanon sa Kasulatan.

Apan ayaw saypa pagsabut. Si Josephus dili sa personal nga interesado diha sa pagpanalipod sa Kanon, kundili sa pagmatuud lamang sa makasaysayanon ang pagkaanaa sa Kanon. Ug sa ingon niini, daw sa watuyoa, usa ka dimagtotoo ang misangkap kanato sa kasaligan nga gawas-sa-bibliyanhong kasayuran og giunsa ang Kanon nga nakompleto ug nailhan—gikan-niining-tinubdan, sa iyang pagkaanaa.

ANG PANGINAHANGLAN PARA SA SEPTUWAHINTA

Sulud sa mga siglo sunud sa Babylonian nga kaulipnan, daghang mga kausaban ang nahitabo para sa mga Hudiyo. Ang Persian nga Imperyo, nga sa madapigong nakagusto ngadto sa mga Hudiyo, nalumpag. Si Alexander the Great mipalugway sa iyang mga pagbuntog. Siya, usab, dapig-sa-Semitic, ug ang mga Hudiyo miuswag atol sa iyang paghari ug ubus sa iyang mga manununod, ang Ptolemies.

Niadtong higayona ang kinadak-ang grupo sa mga Hudiyo sa kalibutan nanimuyo sa Alexandria didto sa Egypt. Ang siyudad natukod pinaagi ni Alexander the Great, ug ang Ptolemies mihimo niini nga ilang kaulohan. Sila mibaton og hilig sa mga libro ug mikolekta kanila. Atol sa ilang dinastiya, sila nakapatukod sa usa sa maayo-kaayong mga unibersidad sa karaang kalibutan sa Alexandria, ang Museion, nga misakup sa usa ka dako-kaayong librarya. Ang Alexandria mao ang pinuy-anan sa daghang manggia-

lamon nga Griyegong mga pilosopo, mga siyentipiko, mga batid-sa-matematika, ug mga magsusulat. Dili ikatingala nga ang siyudad nahimong usa ka inilang sentro sa pagkat-on ug kultura. Dinhi nga ang unang paghubad sa Hebreyo nga Kanon nahimo.

Sa tuig 280 B.C., ang dako nga Hudiyong komunidad didto sa Alexandria naimpluwensiyahan sa Griyego nga kultura sa ingon ka lukup nga ang iyang mga lungsuranon nakasagup sa Hellenistic nga Griyego ni Alexander the Great isip ilang kaugalingon nga pinulongan. Sila dili na makabasa sa mga Kasulatan diha sa orihinal nga Hebreyo. (Hellenistic nga Griyego mao ang nagkabalhin nga Griyego tali sa klasikong Attic nga Griyego ug sa koine nga Griyego sa Bag-ong Testamento.) Tinuud, sila sa gihapon misulay sa pagsubay ngadto sa balaorong kodigo ug pagtuman sa ilang balaan nga mga adlaw, apan karon sila misinggit alang sa usa ka paghubad sa Balaang mga Kasulatan ngadto sa Griyego.

Kini nanginahanglan og tinuud nga mga eksperto. Sumala sa tradisyonal nga pagbatbat, setentay-dos ka Alexandrian nga Hebreyong mga iskolar ang mitigum sa dungan ug milalang sa usa ka makapahingangha nga tukmang paghubad gikan sa mga manuskrito diha sa ilang paghuput. Kini nanganlan sumala sa ilang dungog ug handumanan ang Septuwahinta, o ang Setenta, subay sa gidaghanon sa mga maghuhubad. Ang Septuwahinta unyadayon gipakaylap diha sa nagsulti-og-Griyego nga mga Hudiyo. Kini usab gigamit pag-ayo sa Palestine atol sa inkarnasyon ni Jesus ug sa panahon sa apostoles. Nan ang pagkaanaa ug pagdawat sa Septuwahinta niadtong tuig 280 B.C. nagahatag kanato og dugang pa nga makasaysayanong pruyba sa pagkanonisar.

PAGKANONISAR-NGA-PAGKAHIBALO

Ang Talmud

Ang Talmud dili kabahin sa Bibliya. Nakompleto sa wala pa ang katapusan sa ikapito nga siglo A.D., ang Talmud usa ka sinulat nga koleksiyon sa sibil ug relihiyoso nga mga balaod sa mga Hudiyo og tupad ang nagkalainlaing mga opinyon, komentaryo, ug mga interpretasyon nga gitanyag sa nag-unang mga rabi. Ang pulong “Talmud” nagagikan sa Hebreyo nga pulong (*lamad*), nagkahulugan og “sa pagtudlo.” Paglarawan niini isip usa ka matag-tulok-a-bulan nga magasin nga may gatosan ka mga rabi isip mga magtatampo. Daghan niini nga mga rabi maoy mga dimagtotoo, apan sila miuyon diha sa usa ka butang—ang bahin sa Kanon. Sa tanang-bahin sa Talmud anaa sa kanunay ang pagkanonisar-nga-pagkahibalo. Ang mga rabi sa Talmud miila sa Hebreyo nga Kanon. Sila miila (hinoon dili sa kanunay nga tukma) sa tawhanong mga magsusulat sa matag libro sama sa mosunud:

Mga Magsusulat	Libro
Moses	Torah, Job
Joshua	Deuteronomio 34:5-12, Joshua
Samuel	Samuel, Mga Maghuhukum, Ruth
David	Mga Salmo

Jeremiah	Jeremiah, Mga Hari, Mga Pagbangutan
Hezekiah ug iyang mga kauban	Isaiah, Mga Proberbio, Awit sa mga Awit, Ecclesiastes
Katawhan sa Bantugang Asembliya	Ezekiel, ang Dose ka May-nor nga mga Propeta, Daniel, Esther
Ezra	Ezra, Nehemiah, mga talaan-sa-katigulangan sa Cronicas sumala sa iyang-kaugalingon

Ang Pagdason sa Kanon ni Jesu-Kristo

Si Jesu-Kristo Mismo milukup sa tibuuk kutay sa Karaang Testamento nga mga libro ug midason kanilang tanan sa usa ka pamahayag.

Gikan sa dugo ni Abel ngadto sa dugo ni Zacharias [Zechariah], nga nahanaw taliwala sa altar ug sa templo: sa pagkatinuud Ako magsulti nganha kaninyo, Kini pagakinahanglanon niini nga henerasyon. (Lukas 11:51; cf. Mateo 23:36)

Kini nga pagdason sa Kasulatan nagadala kanato sa tanan gikan sa Genesis 4:10 hangtod sa 2 Cronicas 24:20-21. Hinumdumi nga ang Cronicas mao ang katapusang libro diha sa pagkahapnig sa Hebreyo nga Karaang Testamento nga Kanon.

Ang Pagdason ni Eusebius

Si Eusebius, ang gibantog nga magsasaysay sa mga Amahan-sa-simbahan nga katuigan (ikaupat nga siglo A.D.), maoy usa ka Kristohanong magsasaysay. Labot pa siya misaysay nga ang tibuuk Karaang Testamento nga Kanon maoy giila ug gidawat sa iyang panahon, bisan pa og siya sa personal misukna sa pagkalakip sa Esther sa sulud sa Kanon. Siya milista sa mga libro sa Karaang Testamento diha sa iyang *Ecclesiastical History*, apan milaktaw sa Libro ni Esther.

Ang Pagdason ni Tertullian

Si Tertullian, lain nga gibantog nga magsasaysay sa mao rang katuigan ug usa sa mga Amahan-sa-simbahan nga mga magsusulat, wala miuyon ni Eusebius. Siya nangatarungan nga kon ang mga Hudiyo miapil sa Esther sulud sa Kanon, ang libro nahisakup ug kinahanglang malista lakip sa inspirado nga Kasulatan. Tungud niadto nga panagsumpaki miabut ang usa ka maayong butang—ang klasipikasyon sa Karaang Testamento nga Kanon ubus sa upat ka kategoriya.

ANG KLASIPIKASYON SA KANON

Ang Homologoumena

Kini mao ang mga libro nga niadtong ikatulo, ikaupat, ug bisan pa ikalima nga mga siglo nadawat ingon sa dimalalis nga kanonikal sa mga Amahan-sa-simbahan nga mga magsusulat. “Homo” nagakahulugan og “mao ra,” ug ang

tanang susama ra nga hunahuna mahitungud sa mga libro diha sa unang seksiyon.

Ang Antilegomena

Ang mga libro diha sa ikaduhang seksiyon miaghat sa daghang pagtuki sa pangatarungan taliwala sa mga Amahan-sa-simbahan. Ang mosunud maoy gisupak nga kanonikal nga mga libro: Esther, Canticles, Ecclesiastes, Ezekiel, ug Mga Proberbio.

Ang Libro ni Esther nadawat isip kabahin sa Kanon sulud sa kapin sa usa ka libro ka tuig. Sa wadamha ang iyang dapit sulud sa Kanon gisukna. Ngano man? Tungud kay ang ngalan sa Dios wala sa makausa masulti diha sa tibuuk libro. O pagpili sa Canticles, usab nailhan isip Awit ni Solomon—ang mga Amahan-sa-simbahan wala mitinguha sa pagdawat niana sa samang-bahin. Sila adunay usa ka hilig paingon sa asetisismo, ug ang Canticles mihisgot sa usa ka butang sa gugma. Tingali kini nga kalakin-an wala gayud makasinati og gugma sa kaatbang nga sekso ug nakugang. Busa sila midebati kon kana ba nga libro o dili sa tinud-anay maapil sa Kanon.

Mahitungud sa Ecclesiastes, sila milantugi nga ang pilosopiya niining libroha sa yano dili mahimong mapauyon diha sa doktrina sa Bibliya ug Huyadismo. Natural, anaay usa ka masayon nga tubag niining dayag nga problema—ang tagsulat, si Solomon, nagtan-aw sa kinabuhi gikan sa tawhanong panglantaw niining higayona sa iyang kinabuhi. Ang mga Amahan-sa-simbahan basin wala nahibalo niini nga kamatuuran o sa hingpit napakyas sa pag-ila niini.

Sila misukna sa Ezekiel tungud kay ang mga kapitulo 40—48 daw misukwahi sa Balaod ni Moses. Dinhi, usab, maoy usa ka masayon nga katin-awan: Ezekiel 40—48

nagahisgot sa Milenyo nga paggamit sa mananap nga mga sakripisyo, dili diha sa Lebitikanhong mga paghalad. Ang presensiya sa Mga Proverbio diha sa Kanon mihasol kanila tungud kay sa dayag ang usa ka proverbio misukwahi sa sunud. Ang kamatuuran mao nga kining mga tawhana wala makasabut sa Libro sa Mga Proverbio. Ug unsay masayon pang pag-ipsot nga anaa (nga walay pagkawala sa dungog) kay sa pagsulti “Kini mao rag nagkasukwahi”? Kon sila nakakaplag pa unta sa sistema nga sumala niini ang Mga Proverbio nahasulat, ang mga Amahan-sa-simbahan magkauyon unta nga ang mga proverbio maoy layo sa pagkasukwahi. Sila maoy duha-ka-linya lamang nga mga balak, nagrekord sa lainlaing mga kasinatian diha sa managlahi nga mga okasyon, ug sila gidesinyo sa pagsangyaw og doktrina. Sa ingon niini ikaw makasabut nga ang problema anaa sa mga Amahan-sa-simbahan ug dili sa Kasulatan. Ang Dios dili ang tagmugna sa kalibog (1 Mga Taga-Corinto 14:33).

Ang Pseudepigrapha

Sunud, kita adunay kategoriya sa mini nga mga sinulat. Ang mabinantayon nga mga Amahan-sa-simbahan mipaugmad niini nga kategoriya sa paglikay sa bisan-unsang ug sa tanan nga mga mini-nga-dokumento sa mga Kasulatan nga dimalabot sa Kanon. Niadtong higayona, karaang mga linukot-nga-basahon maoy nakaplagan ug giangkong nga adunay Karaang Testamento nga mga tagsulat. Nagkalainlain nga mga kulto gusto sa Karaang Testamento nga kapanghimatuuran para sa ilang mga tinooan. Pananglitang, pipila tingali magsulti, “Ikaw dili maluwas sa yano nga pagtoo diha ni Kristo; dugang pa, ikaw kinahanghan *maghimo* sa nagkalainlaing mga butang.” Sa dihang gisukna

og “Asa ka makakita niana?” sila magpakita sa usa ka libro, sama sa *The Penitence of Jannes and Jambres*, isip usa ka pruyba nga teksto.

Diin man sila nakakuha sa idiya? Ang tanan natong nahibaloan bahin nila Jannes ug Jambres mao nga sila misupak ni Moses didto sa palasyo sa Pharaoh (2 Timoteo 3:8), ug nga sila gitawag og mga salamangkiro diha sa Exodo 7:11 ug 8:7. Apan tan-awa og unsay nabuhat niining mga tighimog-mini. Sila midayandayan sa nailhan nga mga kamatuuran sa paghimo og usa ka talagsaong sugilanon sa penitensiya. Sumala-sa-gitoohan, sila Jannes ug Jambres mibati og pagbasol para sa unsay nahimo nila; sila mibiya sa ilang mga sala ug nahimong mga mahigpit-og-kinabuhi. Kini, nan, usa sa mga libro nga misulay sa pagsulud sa Kanon.

Usa pa sa managsamang libro ang *The Magic Book of Moses*. Iyang sayup nga pag-angkon sa pagkainila mao ang kamatuuran nga si Moses tinuuray misulti sa mga dimasabut-nga-sinultihan.¹⁵ Sa pagkatinuud, ang libro gipasiugdahan sa usa ka grupo sa katawhan kinsa nagpauswag sa kalihukan sa mga dimasabut-nga-sinultihan; mao nga sila ‘mibutyag’ niini nga linukot-nga-basahon ug misulay sa pagbaligya niini ingon nga Kasulatan. Ang mga Amahan-sa-simbahan mihulagway niining mga libroha og pseudepigrapha—gikan sa “pseudo” nagkahulugan og mini, ug “epigraph” nagkahulugan og inskripsyon o titulo—tungud kay sila nahasulat ubus sa mini nga mga ngalan. Sila miingon, sa tinuud, “Kini maoy usa ka makailad nga mini-nga-dokumento!” Ako kasabut nga kini nagbalikbalik, apan ang sama kalig-on sa pinulongan maoy gikinahanglan sa pagkondenar niining tinumotumo nga mga sinulat. Ug

15. Thieme, *Mga Dila* (2017).

pinaagi niadto nga mga pulong, tanan nga dili kanonikal sa makausa ug para sa tanan gisalikway.

Kining ikatulo nga kategoriya sa hingpit gikinahanglan aron nga ang tanan niadtong mga libro nga nahasulat pinaagi sa wahiilhi nga mga tawo taliwala sa 200 B.C. ug A.D. 200 mahimong mabahin ubus sa pseudepigrapha ug dili mahimong maapil sulud sa Kanon.

Ang Apocrypha

Pipila kaninyo tingali adunay mga Bibliya nga adunay Apocrypha nga gisal-ot taliwala sa Malachi ug Mateo. Kini ba nahisakup sa atong mga Bibliya? Kini dili gayud! Ang Karaang Testamento nga Apocrypha maoy mga libro nga nahasulat human ang Kanon natak-up mga 425 B.C. Bisan pa og sila gibarogan nga kanonikal, kining mga libroha gisalikway gumikan sa pagkaditinuud ug matikason ug sa wayduhaduha *dili* kabahin sa Pulong sa Dios. Sa pagkatinuud, ang mga prinsipyo sa pagkanonisar gitan-aw-pagbalik sa dihang ang Apocrypha napaila. Ang pulong apocrypha nagakahulugan og “tinago” o “sekreto,” apan, tungud sa ilang katahapan nga pagkatinuud, ang pulong nakaabut sa pagkahulugan og “ditinuud,” “matikason,” o “inawat.” Ang ilang gisugyot nga paglakip ngadto sa Kanon walay lain kundili usa ka pagsulay diha sa kabahin sa yawa mismo sa pagsulud sa Kamatuuran sa Dios.

Ang Apocrypha nagalakip sa katorse ka libro nga makita diha sa Septuwahinta ug sa Bulgata apan wala gayud diha sa Hebreyo nga Kanon. Sila sa orihinal nahasulat diha sa Griyego nga pinulongan, gawas sa Ecclesiasticus, Unang Maccabees, kabahin sa Baruch, Judith, ug Tobit. Kining ulahi maoy nahasulat sa Aramaic. Samtang sila dili kanonikal, sila maghatag kanato og kasayuran sumala sa

kasaysayan diha sa upat ka gatos sa mahilum nga katuigan taliwala sa Karaan ug sa Bag-ong mga Testamento.

ANG PAGSALIKWAY SA APOCRYPHA

Ang Apocrypha wala sukad naapil sa Hebreyo nga Kanon. Ang matag kard-sa-timan-anan nga katalogo sa kanon sa Kasulatan sa karaang kalibutan milista lamang sa baynte-kwatro ka Hudiyong mga libro sa Karaang Testamento (katloag-siyam maingon nga kita anaa kanila karon), apan kini wamilakip sa Apocrypha sa kinatibuk-an.

Wala si Jesu-Kristo ni bisan-kinsa sa Bag-ong Testamento nga mga magsusulat ang mikutlo gayud gikan sa Apocrypha. Wala sukad bisan makausa!

Si Josephus sa tinuyo wamilakip kanila gikan sa iyang listahan sa sagrado nga Kasulatan diha sa iyang libro. Siya mipatin-aw nga kining mga libroha wamalakip gikan sa Kanon tungud kay sila ditinuud. Kining sa apocrypha nga mga libro wala gayud mapamatud-an nga sa divine inspirado, o sa paghuput og divine nga awtoridad diha sa ilang mga sulud.

Ang nag-una nga mga Kristohanon wala miisip sa Apocrypha ingon nga sa divine inspirado. Wala hangtod sa ulahi sa ikaupat nga siglo mihimo ang pila ka mga konsilyo sa simbahan pagsulud sa apocryphal nga mga libro ngadto sa gidawat nga Kanon.

Walay mga propeta ang nalambigit diha niining mga sinulat. Ang matag Karaang Testamento nga libro nahasulat pinaagi sa usa ka propeta, bisan hain sa katungdanan o sa gasa, o ang duha.

Kining mga libroha misulud og daghan nga makasaysayanon, hiyograpiyanhon, ug kronolohiyanhon nga mga sayup. Sila sa hilabihan mituis ug misupak sa Karaang

Testamento nga mga istorya nga aron sa pagdawat sa Apocrypha ang usa gikinahanglan sa pagsalikway sa Karaang Testamento.

Ang Apocrypha nagatudlo sa mga doktrina ug nagatuboy sa mga pagbatasan nga sukwahi ngadto sa kanon sa Kasulatan.

Mga Pag-ampo ug mga Paghalad para sa Patay

Diha sa Ikaduhang Maccabees 12:41-46, dili lamang ang mga pag-ampo gihalad para sa patay, kundili sa panalapi nga mga paghalad maoy gidala alang sa ilang kaayohan ug gani girekomendar. Ako nagkutlo gikan sa Douay-Rheims nga bersiyon (ang gitugotan nga Bibliya sa Katoliko) sa Karaang Testamento, nga maoy usa ka gibag-o nga bersiyon sa Latin Bulgata:

Kini tungud niana usa ka balaan ug makapiskay nga panghunahuna sa pag-ampo para sa patay, aron nga sila makagawas gikan sa sala.
(b. 46)

Kini sukwahi sa tibuuk Kasulatan (Juan 3:18, 36). Ikaw sa yano dili makapalit sa diluwas nga patay pagawas sa ilang diluwas nga kahimtang, ni ikaw makapaarang-arang sa ilang kondisyon pinaagi sa pag-ampo.

Paghikog Gipahitarong

Ang Ikaduhang Maccabees 14:41-46 nagahisgot sa usa ka pag-alsa batok sa mga Syrian, gipangulohan sa Maccabean nga mga igsoong-lalaki. Dinhi kita magkaplag

sa usa ka misulay sa paghikog nga wala magmalampuson hangtod sa ikatulong pagsulay. Ang sagrado nga mga Kasulatan magbatbat sa maong usa ka insidente sa walay pagdayeg ug sa walay pagsugyot nga kini pagadayegon o pagasundogon. Ang Bibliya nagatudlo nga ang pagkuha sa kaugalingong kinabuhi sa tawo maoy pagpaibabaw sa tawhanong kabubut-on labaw sa divine nga kabubut-on (Mga Salmo 31:15), apan ang Apocrypha nagapahitarong niini nga paghikog ug nagatawag niini og usa ka halangdon nga kamatayon.

Panghimayad ug Kaluwasan pinaagi sa Paghatag-hinabang

Sa labing minos duha sa mga libro diha sa Apocrypha magsaysay nga ang mga sala mahimong mabayaran ug ang kaluwasan mahimong maangkon pinaagi sa paghatag og dakong mga donasyon. Makapahinam, di ba? Ilabina bahin sa 1 Juan 1:9 ug sa susama nga mga yugto ingon sa Mga Taga-Efeso 2:8-9 ug Titus 3:5. Ang Ecclesiasticus 3:33 (kinahanglan mailhan-ang-kalainan gikan sa Ecclesiastes) nagasulti sa panghimayad pinaagi sa paghatag-hinabang. Ang Tobias 4:11 nagaingon nga ang kaluwasan mahimong mapalit:

Kay ang mga hinabang magpalingkawas gikan sa tanang sala, ug gikan sa kamatayon, ug dili mopaantos sa kalag paingon ngadto sa kangitngit.

Pagkamabangis ngadto sa mga Ulipon Gipahitarong

Ang Ecclesiasticus 33:25-29 nagadeklarar nga ang labing-maayong paagi sa pag-atiman sa usa ka ulipon mao ang pagtambak sa trabahoon diha kaniya, ug nga, kon gi-kinahanglan, ang pagkamabangis ngadto sa mga ulipon sa hingpit gipahitarong. Unsaon man kana kon itandi ngadto sa pagpahamatngon sa Dios diha sa Deuteronomio?

Ikaw dili modala ngadto sa iyang agalon sa sulugoon [ulipon] nga milayas gikan sa iyang agalon nganha kanimo: Siya mopuyo uban kanimo, *maskin* uban kanimo, nianang dapit nga siya mopili sa usa sa imong mga ganghaan, diin kini labing angayan kaniya: ikaw dili modaogdaog kaniya. (Deuteronomio 23:15-16)

Ang Doktrina sa mga Binuga

Kini maoy usa ka kosmolohiyanhon nga konsepto nga kinaiyanhon sa Neoplatonism ug Nostisismo. Kini nagapatin-aw sa kalibutan ingon nga usa ka 'inagas' gikan sa usa ka absolutong tinubdan apan wala gayud nagagamit sa pulong "Dios." Kini sa kasagaran masugatan diha sa Indian nga metapisika. Sa pagkalahi sa pagbuhat, ang binuga sa hingpit dipersonal ug masumbingayon.

Walay-dapit diha sa Pulong sa Dios nga adunay bisan-unsang pagtulon-an sa binuga; apan ikaw makakita niini diha sa Apocrypha, diha sa Kaalam ni Solomon 7:25, diin kita magbasa nga "... siya [kaalam] usa ka inalisngaw sa gahum sa Dios, ug usa ka tino nga lunsay nga binuga sa himaya sa ... Dios."

Unsay ania kanato dinhi maoy usa ka buhat-inusab gikan sa Platonism. Ang Platonic nga pilosopiya mipaila sa idiya sa usa ka materyal nga uniberso ug sa Demiurge isip iyang magbubuhat, apan mipatin-aw sa pisiko nga kalibutan ingon nga naghuput lamang sa dihingpit nga katinuuran. Si Plato usab mitudlo nga ang kahibalo maoy maybahin sa usa ka butang sa mga panumduman sa usa ka miaging kinabuhi uban sa tanang mga kalag nga anaa-daan.

Ang Kaanaa-daan sa mga Kalag

Ang kaanaa-daan sa mga kalag usab gihisgotan diha sa sunud nga kapitulo sa Kaalam ni Solomon 8:19-20. Kini mao ang pagtulon-an sa doktrina sa traducianism,¹⁶ hain nagaangkon nga ang kalag, maingon man ang lawas, namugna sa pagpaliwat pinaagi sa mga ginikanan. Kita nahibalo nga sa kaulahian nga Dios lamang ang makahatag sa kalagnong-kinabuhi.

Dugang pang mga Lingla ug mga Pasipala diha sa Apocrypha

Kon pananglit gayud ikaw wala makombinser nga ang Apocrypha walay dapit diha sa mga Kasulatan, kita magila og pipila ka dugang nga mga butang. Kon ikaw buut sa paghinayhinay, ikaw makauting kay gikan sa Apocrypha sa imong-kaugalingon.

Ang Apocrypha nagaawhag og pagdumut sa mga Samaritan. Busa, kon ikaw magsunud sa mga pagtulon-an sa Apocrypha, ikaw kinahanglang magdumut sa mga

16. Thieme, *Ang Gigikanan sa Tawhanong Kinabuhi* (2017), 2-3, 19-20.

Samaritan sa dili pa ikaw mahimong maluwas. Gumikan kay wala nay mga Samaritan nga nahibilin para kanato karong-panahona sa pagdumut, asa man kana nagabutang kanato sumala sa kaluwasan ang maylabot? Diha sa Mga Proberbio 6, ang pamakak maoy ikaduha diha sa listahan sa pito ka labing-daotan nga sala; diha sa Apocrypha, ang pamakak gitugotan. Ang Bibliya sa hugut nagadili sa bisan-unsa nga milambigit diha sa pamalbal (Deuteronomio 18:10-12), apan ang mahikanhong mga pangyamyam gidasig diha sa Apocrypha. Asasinasyon, paglapas sa mga balaod sa divine nga katukuran (Mateo 19:18), usab gisugyot. Diha sa Apocrypha, pito ka anghel gikaingon nga adunay gahum sa pangaliya-alang-sa-uban. Mahitungud sa Mga Taga-Roma 8:34, 1 Timoteo 2:5, ug Mga Hebreohanon 7:25, kini sa hingpit nga pagpasipala!

Karon, asa man nimo makit-an kining tanan nga mga butang—naglakip sa Purgatoryo—gihisgotan? Bugtong diha sa Apocrypha! Kini ba katingalahan, human niana, nga ang Apocrypha nasalikway?

ANG KASAYSAYAN SA BAG-ONG TESTAMENTO NGA KANON

Ang kanon sa Kasulatan mahimong dikompleto og wala ang mga sinulat sa Bag-ong Testamento. Ang kasaysayan sa Bag-ong Testamento nga Kanon mahimong mabahin ngadto sa tulo ka panahon. Ang unang panahon misugod niadtong A.D. 70 diha sa pagkalaglag sa Jerusalem.

A.D. 70-170

Kini mao ang panahon sa sirkulasyon sa bulag nga Bag-

ong Testamento nga mga sinulat diha sa kasimbahanan ug sa ilang anam-anam nga pagtipon ngadto sa usa ka libro—ang Bag-ong Testamento nga Kanon. Hangtod niadtong panahona, ang dimaayo nga mga sistema sa komunikasyon, plas ang pagpalabi sa katawhan para sa binaba nga testimonya ug sa inatubangay nga pagtulon-an sa apostoles, mipugong sa pagkaporma sa Kanon.

Kita adunay pila ka makasaysayanong mga pamahayag niadtong nag-una nga panahon mahitungud sa Kanon. Pananglit, si Clement sa Roma (A.D. 96) miila sa divine nga awtoridad sa Bag-ong Testamento ug sa makadaghan mikutlo gikan sa daghang mga Epistola.

Diha sa Ang Epistola ni Barnabas, ang magsusulat nagakutlo gikan sa duha ang Karaan ug ang Bag-o nga mga Testamento, nagsaysay nga kini maoy kanonikal. Laing nag-una nga Kristohanong buhat nga nahasulat diha sa Griyego—ang *Didache* (usab gitawag og *Ang Pagtulon-an sa Ginoo Pinaagi sa Dose ka Apostoles*)—nagasulud sa baynte-tres ka kinutlong-pulong gikan sa Mateo ug Lukas lamang, nagdeklarar kanila nga sa divine inspirado.

Aduna pay lain kinsa mihisgot sa Kanon: Polycarp, ang Obispo sa Smyrna; Papias, ang Obispo sa Hierapolis; Ignatius, ang Obispo sa Antioch; ug Justin Martyr, usa ka gibantog nga Kristohanong apolohista. Ang tanan mikutlo sa Mateo, Juan, ug sa mga Epistola ni Pablo, ug misangpit kanila ingon nga Kasulatan. Gikan niini nga kalakin-an ug sa ilang mga sinulat, kita makatukod sa kamatuuran nga ang pagkaporma sa Bag-ong Testamento nga Kanon maoy usa ka nahibaloan-na-daan nga konklusyon. Ang nag-una nga Simbahan sa hingpit miila sa awtoridad ni Kristo ug sa apostoles, naghatag sa mga Ebanghelyo ug sa mga Epistola sa mao ra nga ranggo sama sa Karaang Testamento nga mga Kasulatan. Kini gibasa diha sa ilang mga tulumanon sa

pagsimba ug gitipigan sulud sa ilang arkibo.

170-303

Kini mao ang takna sa nag-unang mga Amahan sa Simbahan. Pipila sa inila-pag-ayo nga kalakin-an sa ilang adlaw, kinsa sa makasaysayanon misangpit ngadto sa Kanon, mao sila Irenaeus, Clement sa Alexandria, Tertullian, ug Origen.

Ang kamatuuran sa pagkaanaa sa Bag-ong Testamento nga Kanon sa wayduhaduha ug sa tin-aw napamatud-an. Karon usa ka panaglalis ang misugod mahitungud sa pila ka Bag-ong Testamento nga mga libro. Ang pagkanonisar sa Ikaduhang Pedro nasukna tungud kay kini lahi kaayo sa istilo gikan sa unang epistola ni Pedro. Sila nanggilalis mahitungud sa Mga Hebreohanon tungud kay walay usa ang makadeterminar sa tagsulat. Walay usa sa tinuud nakagusto sa Epistola ni Santiago; labot pa, sila wala mahibalo kinsa nga Santiago (adunay upat nga gihisgotan diha sa Bag-ong Testamento) ang misulat niini. Ang Jude kinahanglan mahawa, uban sa Ikaduha ug Ikatulo nga Juan, tungud sa ilang kamubo. Mahitungud sa Pinadayag, sila dili makahukum kon ang tagsulat ba mao si Juan ang Apostol o Juan ang Ministro. Kining dako nga debati mipadayon gikan sa A.D. 303 ngadto sa 394 hangtod ang mga problema sa katapusan nasulbad.

Bahin sa kahimtang sa Karaang Testamento, adunay usa ka pagsulay sa pagsulud sa pipila sa kanhiay gisalikway nga mga sinulat ngadto sa Kanon sa Bag-ong Testamento. Kini milakip sa Mga Buhat ni Pablo ug Thekla ug sa Epistola ni Barnabas. Ikaw makahinumdom, kini nakaplagan ni Tischendorf didto sa Monasteryo ni St. Catherine sa Sinai. Anaa ang Ebanghelyo ni Thomas ug ang Mga Buhat ni

Andrew. Ang duha mabasa sama sa masanglitanon nga naghingapin sa aksiyon nga nobela. Busa dinhi, usab, pipila ka krayterya ang gikinahanglan nga himoon sa pagtino makausa ug para sa tanan og unsang mga libroha nga diipalakip ug unsay ipalakip diha sa Bag-ong Testamento.

Ang Krayterya para sa Bag-ong Testamento nga Pagkanonisar

PAGKAAPOSTOLIKO

Ang matag libro sa Bag-ong Testamento kinahanglan nga bisan-hain masulat pinaagi sa usa ka apostol o usa-ka-tawo sa haduul nakig-uban diha sa usa ka apostol (mao sila, Markos ubus ni Pedro, ug Lukas nakig-uban ni Pablo).

PAGDAWAT SA MGA SIMBAHAN

Ang mga libro kinahanglang sa malukpanon madawat sa lokal nga mga simbahan ingon nga tinuud niadtong panahon sa ilang pagkasulat.

KAMASUBAYON

Sila kinahanglan nga masubayon diha sa doktrina nga ang Simbahan mihuput na—kining mosunud, ang Karaang Testamento ug Apostolikanhong pagtulon-an.

INSPIRASYON

Ang matag libro kinahanglang maghatag og ebidensiya, sa pangsulud ug sa panggawas, sa pagka divine inspirado.

Ang espirituhanong gasa sa panabut maoy gigamit sa pagdeterminar sa pagkanonisar (1 Mga Taga-Corinto 12:10).

PAG-ILA

Ang matag-usa kinahanglang ilhon isip kanonikal diha sa mga katalogo sa mga Amahan sa Simbahan ug kinahanglang gamiton niadtong kinsa adunay gasa sa pastor-magtutudlo.

PANGSULUD

Aron mahimong kanonikal, ang matag libro kinahanglang magsulud og pakigpulong sa publikong exegesis sa Pulong (mao ang, Mga Taga-Colosas 4:16; 1 Mga Taga-Tesalonica 5:27; 1 Timoteo 4:13; Pinadayag 1:3; 2:7, 11, 17, 29; 3:6, 13; sa ingon usab, ang gibantog nga pamahayag ni Pedro diha sa katapusan sa iyang ikaduha nga epistola. Bisan pa og si Pablo sa hingpit mibanhig ni Pedro diha sa Mga Taga-Galacia 2:6-14, si Pedro nagabutang sa mga sinulat ni Pablo nga managsama ra sa Karaang Testamento nga mga Kasulatan diha sa 2 Pedro 3:15-16).

303-379

Mapuslanon og dako sa pagdeterminar sa lugway sa Kanon mao ang duha ka hitabo sa kasaysayan: ang Diocletian nga panglutos, niining higayona ang matag pagsulay maoy gihimo sa pagguba sa mga Kasulatan, ug ang sugo ni Emperador Constantine para sa singkwenta ka kopya sa Bibliya para gamiton sa kasimbahanan sa Constantinople.

Nahiatol niining hinapos nga panahon, ug sulud sa ka-tuigan sa dili dugay human-niana, nga ang dakong mga Konsilyo sa Simbahan nahimo. Sila misangpot diha sa pormal nga ratipikasyon sa Kanon, nga niadtong tungura anaa na sulud sa pipila ka gatos ka tuig.

Eusebius (270-340)

Kini nga bantugang magsasaysay, isip usa ka sinaligang higala ni Emperador Constantine, mipahimulus og gamit sa tanang arkibo sa simbahan. Siya sa waylangan misugod pagbuhat sa pagrekord sa kasaysayan sa Simbahan. Uban sa binatid nga katukma, siya mihimo og usa ka sistema para sa pagpinig sa Bag-ong Testamento nga mga libro. Kini sa katapusan magsulbad sa tibuuk problema sa pagkanonisar. Siya migamit sa mao ra nga mga kategoriya nga gihimo para sa klasipikasyon sa Karaang Testamento.

Ang Giila nga mga Libro (Homologoumena)

Sulud niining una nga kategoriya si Eusebius mibutang sa upat ka Ebanghelyo, Mga Buhat, ang katorse ka Epistola ni Pablo, Unang Pedro, Unang Juan, ug Pinadayag. Mahitungud sa Pinadayag, siya misaysay nga ang iyang dapit dinhi nga kategoriya gikatahapan sa pipila, ug unya mipahimo sa iyang giingon nga may usa ka pangsuknang timaan.

Ang Gilalisan nga mga Libro (Antilegomena)

Ang sunud nga kategoriya namugna sa matuud nga sa kasulatan nga mga libro nga nahimong usa ka tinubdan

sa lantugi. Kita nakakita na sa mga pagsupak ngadto sa Santiago, Una ug Ikaduha nga Pedro, ug Ikaduha ug Ikatulo nga Juan. Kini kulbahinam nga masayran nga si Martin Luther mitawag sa Santiago og “a right strawy epistle”; siya magpalagpot unta niini gawas sa Kanon, og makahimo lamang siya sa ingon niini. Ang Mga Hebreohanon wala mahisgoti niining higayona; kini nadawat diha sa desisyon nga aduna gayuy pipila ka maayong hinungdan og ngano ang tagsulat mipabiling wahiilhi.

Ang Mini nga mga Sinulat (Apocrypha)

Mahitungud sa kahimtang sa Karaang Testamento, adunay usa ka Bag-ong Testamento nga Apocrypha, nga milakip sa Mga Buhat ni Pablo, ang Epistola ni Barnabas, ang Pastol sa Hermas, ang Pinadayag sa Dose, ug ang Pinadayag ni Pedro.

Ang Erehiyanhon o Salikwaot nga mga Sinulat (Pseudepigrapha)

Kining ikaupat nga kategoriya misulud sa kinadaghanang nailhan nga mga mini-nga-dokumento, lakip kanila ang Ebanghelyo ni Pedro, ang Ebanghelyo ni Thomas, ang Mga Buhat ni Andrew.

Ang mga Konsilyo sa Simbahan

Dinhi niining panahona kini nahukman nga ang usa ka Konsilyo sa Simbahan kinahanglang mapatawag sa paghusay sa hilisgutan sa Kanon sa makausa ug para sa

tanan.

Adunay upat ka tigum sa tagsa-ka-bahin: ang Konsilyo sa Laodicea (A.D. 364); ang Konsilyo sa Roma (A.D. 382); ang Konsilyo sa Hippo (A.D. 393); ang Konsilyo sa Carthage (A.D. 397).

Ang Konsilyo sa Laodicea miila ug midawat sa tanang mga libro sa Bag-ong Testamento nga Kanon gawas sa Pinadayag; apan sa sunud nga tulo ka Konsilyo, ang Pinadayag gidawat.

Sumala sa pagkanonisar ang maykalabutan, usa sa kinadak-ang mga butang sa tibuuk-panahon nga nakaplagan mao ang Muratorian nga Tipik. Kini nakit-an sulud sa Ambrosian nga Librarya, Milan, niadtong 1740 sa usa ka tig-atiman-sa-librarya nga ginganlan og Muratori. Bisan pa og kini naputol ang duha ka tumoy, ang tipik mipakita nga ang pagkatalogo sa Bag-ong Testamento nahimo sa ingon ka sayo sa ikaduhang siglo. Kini nga ulusahong kard nga timan-anan sa mga libro sa karaang kalibutan nagalista sa tanan nga Bag-ong Testamento nga mga libro nagsugod sa Lukas, gipasabut ingon nga “ang ikatulong Ebanghelyo”; kini nagalaktaw sa Mga Hebreohanon, Santiago, ang mga Epistola ni Pedro, ug Ikaduha ug Ikatulo nga Juan. Ang wahiilhi nga magsusulat sunud-niana nagasangpot ngadto sa dakong kadugayon sa pag-ila tali sa mga sinulat nga kinahanglang madawat sa tinuud nga mga magtotoo ug kadto nga kinahanglang masalikway.

Ang pangutana sa pagkanonisar mitungha pag-usab diha sa pagtunga sa liberalismo niadtong ikanapulog-siyam nga siglo, ug kini natural misangko sa atong ikabaynte nga siglo nga modernismo. Tanan niining bakgrawon nga inpormasyon maoy gikinahanglan aron nga ikaw makahibalo sa unsang-paagiha kita mibat-on sa Bibliya diha sa iya nga makitang porma.

ANG SINUGDAN NGA KASAYSAYAN SA ENGLISH NGA MGA PAGHUBAD

Caedmon (namatay niadtong 680)

Ang Bibliya diha sa English nga pinulongan dili ingon ka bag-o nga ang pipila tingali maghunahuna; kini adunay usa ka kasaysayan nga nagabalik ngadto sa usa ka batan-ong lalaki nga nagtrabaho-sa-kuwadra og nahimong mag-aawit, sa pangalan nga Caedmon. Siya nahimong nailhan isip ang unang English nga Kristohanong magbabalak. Ingon og nga si Caedmon usa ka myembro sa simbahan-sa-monasteryo sa Whiteby ug daw usab usa ka solowista diha sa koro. Sa kaniadto nga mga adlaw, Latin ang opisyal nga pinulongan sa England. Bisan pa og ang ordinaryong katawhan misulti sa Anglo-Saxon, ang aristokrasya ug kaparian misulti sa Latin, ug tanan nga simbahang mga pangalagad maoy gidumala pinaagi sa Latin lamang. Ang ordinaryong katawhan wala gayud makasabut sa unsay gisulti o gikanta. Si Caedmon mibatok sa naghunahuna-nga-labaw nga batasan sa aristokrasya ug determinado nga siya sukad-karon mag-awit lamang diha sa iyang kaugalingon nga mahimayaong Anglo-Saxon nga pinulongan. Apan unsay mahimo nga siya mag-awit?

Si Caedmon adunay usa ka labing-maayo nga idiya: Siya mag-awit og mga istorya sa Bibliya diha sa pinulongan sa katawhan. Bisan og si Caedmon dili makabasa ni makasulat, siya nakakita og usa ka monghe kinsa masimpatianon sa iyang idiya. Ang monghe miuyon sa paghubad sa unang kapitulo sa Genesis ngadto sa Anglo-Saxon. Si Caedmon mimemorya sa mga pulong, mibatbat sa dinaghang-pulong kanila, ug mihan-ay kanila ngadto sa musika. Siya mibiyahe sa bisan asang dapit sa nasod, ug sa bisan diin siya miabut

siya mikanta, “Sa sinugdan ang Dios mibuhat”

Ang tubag sa British nga katawhan sa pagkadungog sa Pulong sa Dios diha sa ilang kaugalingon nga pinulongan maoy makapahingangha. Si Caedmon midugang sa iyang talaan uban sa mga pagsaysay sa sinugdan sa tawo, sa mga istorya sa Genesis, sa pagpalingkawas sa mga Hudiyo gikan sa kaulipnan didto sa Egypt, Daniel, ug mga yugto nga naghisgot sa Pagkabanhaw, Ikaduhang Pag-abut, langit ug impiyerno.

Si Caedmon gikaingon nga maoy usa sa labing-bantugan nga mga mag-aawit niadtong panahona. Ang iyang taas-nga-tingog nga tenor ba ang nakapabihag sa iyang mga tumatambong? Tingali, apan ang tinuud nga impak mao ang sulud sa iyang mensahe—ang katawhan sa literal gigutum para sa Pulong sa Dios diha sa ilang kaugalingon nga pinulongan. Kini dili gayud mahibaloan niining bahina sa langit unsa kadaghan sa katawhan nga nakakaplag ni Jesu-Kristo ingon nga ilang Manluluwas samtang sila mipatalinghog sa mga awit niining waykaparehas nga magbabalak.

Aldhelm (639-709)

Ang balita sa talagsaong mga awit ni Caedmon nakalukup ngadto sa habagatan sa England. Si Aldhelm, ang obispo sa Sherborne, usa ka bantugang Latin nga iskolar ug estudyante sa mga klasiko, usab usa ka magbabalak diha sa iyang kaugalingong katungud. Siya nakasulat og prosa, kasagaran pinaagi sa porma sa mga sulat, mga tigmo, ug mubo nga mga balak. Si Aldhelm nalukmay kaayo sa buhat nga nahimo ni Caedmon nga siya mihukum sa paghubad sa Mga Salmo ngadto sa Anglo-Saxon. Kini nga buhat natapos sa wala pa ang iyang kamatayon ug namantala

diha sa limitadong gidaghanon.

Bede (673-735)

Dul-an usa ka henerasyon sunud ni Caedmon, adunay nabuhi nga usa ka tawo kinsa naihan sa English nga kasaysayan isip “ang Talahurong Bede.” Siya ang labing maantigo nga tawo ug ang labing gibantog nga magsusulat sa Anglo-Saxon nga mga panahon. Bisan pa og siya misulat sa kadaghanan sa Latin nga mga komentaryo diha sa daghang mga libro sa Bibliya, ang iyang labing hinungdanon ug inila nga buhat mao ang *An Ecclesiastical History of the English People*. Si Bede nasinati kaayo sa pulos mga paningkamot nila Caedmon ug Aldhelm. Isip usa ka magtotoo, siya nakombinser nga ang katawhan nanginahanglan og usa ka paghubad sa Ebanghelyo. Human sa mga panaghisgot, siya migahin sa Ebanghelyo ni Juan ug misugod sa trabaho dihadiha, kay siya nahibalo nga ang iyang kinabuhi nagkaluya.

Kita giingnan nga samtang siya naghigda nga himatyon, siya midiktar sa katapusang bersikulo sa Juan ngadto sa iyang eskriba. Karon ang iyang tagilungsod makaangkon sa Ebanghelyo diha sa ilang kaugalingon nga sinultihan. Maluya apan nahimuut, siya miawit og usa ka pagdayeg ngadto sa Dios ug miginhawa sa iyang kinatapusan. Sa ingon lain nga bahin sa Bibliya diha sa pinulongan sa katawhan ang nahingpit. Bisan pa niana, wala pay kompletong Anglo-Saxon nga Bibliya hangtod sa panahon ni Haring Alfred, kapin kun kulang 150 ka tuig ang miagi.

Alfred the Great, Hari sa England (871-899)

Si Alfred the Great gibantog sa daghang mga kalampusan. Siya wala lamang miabog sa Danes pagawas sa England, kundili siya usab angayan sa dungog tungud sa paghatag sa iyang mga sakup sa Bibliya diha sa ilang lumad nga pinulongan. Kini makapaikag sa pag-ila nga si Alfred, kinsa wala nakakat-on sa pagbasa o pagsulat hangtod nga siya dose anyos ang panuigon, midako nga nahimong usa ka bantugang hari ug usa ka bantugang iskolar. Sa hilabihang nadani siya pinaagi sa grasya sa Dios ug sa mga Kasulatan nga siya misulat, “Ako, Alfred, pinaagi sa grasya sa Dios, gipasidunggan uban sa titulo sa Hari, nakasabut ug sagad nakakat-on gikan sa pagbasa sa sagradong mga libro, nga kita, sa kang kinsa ang Dios nakahatag sa dako kaayo nga kalibutanong dungog, adunay piho nga panginahanglan sa pagpaubus ug paghimong-ulipon sa atong mga hunahuna ngadto sa divine nga baload.”

Diha sa usa ka mapaninguhaong paningkamot sa pag-edukar sa iyang katawhan, si Alfred misiguro niini nga ang matag-usa nakat-on sa pagbasa sa iyang lumad Anglo-Saxon nga pinulongan. Ang kartilya nga sila migamit mao ang usa ka hubad sa Bibliya, kadaghanan niini mao ang kaugalingong buhat sa hari. Kini iyang tinguha “nga ang tanan nga natawong-gawasnon nga kabatan-onan sa iyang gingharian kinahanglan motrabaho sa ilang-kaugalingon sa wala hangtod nga sila unang makabasa og maayo sa English nga mga Kasulatan.”¹⁷ Kini mipasabut nga ang usa ka batan-ong lalaki dili makahimong mag-alagad diha sa kasundalohan, magsulud og negosyo, ni magsunud sa

17. Gihubad gikan ni Miller, *General Biblical Introduction*, 322-23.

usa ka propesyon hangtod nga siya nakalabang sa usa ka pagbasa nga pagsulay pinasikad sa Pulong sa Dios. Ubus niini nga mga kondisyon, kini nagapabilin nga hinungdan nga ang matag-usa sulud sa gingharian matinguhaon sa pagkat-on pag-ayo sa paagi sa pagbasa. Sa pagbuhat sa ingon niini, ang pagbasa sa Kasulatan nahimong hapit mapugsanon, ug ang mga sakup ni Alfred “walay mapasumangil” (Mga Taga-Roma 1:20). Wala gayud sa kaniadto ang Bibliya sa labing madali nga maangkon ug sa labing daghan nga gibasa. Ug kita nahibalo, natural, nga ang Pulong sa Dios dili mobalik ngadto Kaniya nga hawang (Isaiah 55:11).

Gikan sa 899-1330

Si Alfred the Great nakapabilin sa iyang katawhan og usa ka dakong kapanulundanan. Apan, sa dimalipayon, ang mga butang wala mipabilin sa ingon nga siya mitinguha gayud. Niadtong 1066, ang Normans misulong sa England. Sa tinuud, ang Normans mao ang Norsemen kinsa nanimuyo sa France sa kapin kun kulang duha ka gatos ka tuig. Niining panahona, sila misulti sa usa ka kombinasyon sa Scandinavian ug French. Sa higayon nga sila mibuntog sa England, ang pinulongan niadto nga nasod misagubang og usa ka dako-kaayong kausaban. Ang Normans wala miangay sa Anglo-Saxon nga pinulongan ug, sulud sa usa ka gidugayon sa dul-an usa ka gatos ka tuig, ang duha ka pinulongan nasagol ngadto sa usa ka sa hingpit lahi nga English.

Kon kana dili pa igo, ang pagsaka sa Romanismo sa kadugayan misugod sa pagpuli sa maayo-kaayong sistema nga si Alfred nakapalihok. Uban sa pagsaka sa papanhong pagharihari miabut ang mga pagsulay sa paghunong sa komunikasyon sa Pulong sa Dios. Niadtong ikanapulog-tulo

nga siglo, ang mga awtoridad sa simbahan miabut hangtod sa pagdili sa mga paghubad sa Bibliya diha sa pinulongang-lumad. Bugtong ang Bulgata—ang Latin nga hinubad nga si Santo Papa Damasus mitudlo ni Jerome sa paghimo niadtong 382—maoy gikonsiderar nga madawat.

Wycliffe (1330-1384)

Kita magtabok ngadto ni John Wycliffe, usa ka bibliyanhong iskolar sa Oxford. Si Wycliffe misugod sa pagmatikud sa panginahanglan sa England para sa sagradong mga Kasulatan diha sa nasinati nga sinultihan. Niining tungura, ang karaang Saxon nga pinulongan sa kang Alfred nga paghubad dili na makasangyaw, ug kon sa Latin nga Bulgata maoy nakat-on gayud, kini sa katibuk-an limitado ngadto sa klero ug sa eskuylahan.

Gikan sa iyang kaugalingon nga pagtoon sa mga Kasulatan, si Wycliffe sa kusganong mitoo nga si Kristo ug ang Iyang Pulong lamang maoy kinatas-ang awtoridad sa tawo—*dili* ang simbahan sa Roma. Siya sa makadaghan miataki sa mga doktrina nga gihan-ay sa Romanong simbahan, ug siya mihingusog nga ang tanang katawhan adunay katungud sa paggamit sa mga Kasulatan. Ang herarkiya sa simbahan misaway sa iyang mga pagtulon-an ingon nga peligroso ug supak-sa-tinoohan—ang santo papa mismo miisyu sa nagkadaiyang mga balaod sa pag-saway—apan si Wycliffe wala gayud miatras. Niadtong 1380 siya mimantala sa iyang English nga paghubad sa Bag-ong Testamento gikan sa Latin, ug pipila ka tuig nga milabay ang Karaang Testamento nga paghubad na-kompleto. Kini nga mga paghubad sa katapusan magbuak sa gahum sa Romanismo sa England. Tungud-niini, si Wycliffe nahimong ang mag-uuna sa Reporma.

Tyndale (1494-1536)

Hapit duha ka gatos ka tuig ang miagi, ug pag-usab ang English nga pinulongan misagubang og hilabihang mga kausaban. Niadtong tungura, si William Tyndale, usa ka henyong sa pinulongan, misugod og trabaho sa lain pang paghubad sa Bibliya. Ako magsulti nga kining tawhana usa ka henyong tungud kay siya batid sa walo ka pinulongan—Hebreyo, Griyego, Latin, Italian, French, Spanish, German, ug English. Siya misulat og inilang literatura sa tanan niini nga mga pinulongan.

Tungud sa mapintas nga panglutos ug pagbatok gikan sa establisadong simbahan, si Tyndale napugus sa paglasyas paingon sa Germany. Sulud sa pipila ka mga bulan, ang iyang paghubad, pinasikad sa edisyon sa Erasmus sa Griyego nga Bag-ong Testamento, nakompleto. Ang iyang English nga paghubad sa Bag-ong Testamento napatik sa usa ka bahin didto sa Cologne ug natapos didto sa Worms. Bisan pa sa pagsupak nila Kardinal Wolsey ug Haring Henry VIII, unum ka gatos ka kopya ang naismagol balik ngadto sa England niadtong 1526. Ang Tyndale nga Bibliya sa waylangan nga gisaway ug gihunong.

Samtang si Henry VIII mihari sa England, si Charles V, pinaagi sa panulundon, mihari ngadto sa kadaghanan sa Europe. Si Charles V maoy usa ka matinguhaong Katoliko ug sa mapintas nga mabatukon ngadto sa Reporma nga kalihukan. Siya miagni sa pagdakup ug kamatayon ni Tyndale. Si Tyndale nakit-an ug nasikup didto sa Antwerp, diin siya sa sekretong nagsusi-pag-usab sa iyang mga hinubad. Siya natanggong sa prisohan niadtong 1535, gihusay ug nakombikto sa erehiya, ug gihukman nga tukon ug sunugon diha sa usok-sunogan niadtong 1536. Sa wala pa gayud siya namatay, si Tyndale mitan-aw ngadto

sa langit ug mituaw sa pag-ampo, “Ginoo, ablihi ang mga mata sa Hari sa England.”

Nganong ako nagsulti kanimo niining tanan? Aron nga ikaw mahibalo unsay gikinahanglan sa pagpadangat sa mismong mga kagawasan nga kita magpahimulus karon—sa pag-angkon, sa pagbasa, ug pagtudlo sa Pulong sa Dios nga walay dayag nga paghilabut o pagpugus.

Bibliya nga Coverdale ug Matthew

Si Tyndale dili lamang ang bugtong kinsa mitrabaho sa usa ka English nga Bibliya. Ang Coverdale nga Bibliya, nga migula niadtong 1535, milampos nga masmaayo. Kini gani gipahinungod ngadto ni Haring Henry VIII. Ang Matthew nga Bibliya, usa ka kombinasyon sa Tyndale ug sa Coverdale nga mga paghubad, namantala niadtong 1537. Kini nahugpong ug naedit ni John Rogers, kinsa migamit sa takuban-nga-ngalan nga Thomas Matthew. Katingad-an kaayo, kini mao ang unang Bibliya nga gitugotan sa hari para sa pagbaligya ug para sa pagbasa. Ang Matthew nga Bibliya nagaporma sa basihan sa tanang lain nga mga kabag-ohan, naglakip sa Great nga Bibliya, sa Geneva nga Bibliya, sa Bishops nga Bibliya, ug sa King James nga Bersiyon.

SA UNSANG-PAAGIHA NGA KITA NAKAKUHA SA ATONG KING JAMES NGA BIBLIYA

Niining panahona ang kabangian tali sa mga Protestante ug mga Katoliko napalapad og maayo. Sa England, diin ang Parlamento gilangkuban una-sa-tanan sa mga Puritano, mga Protestante, ug mga Anglican, ang katawhan misugod

sa paghisgot bahin sa usa ka bag-o nga sukaranong paghubad. Si James I maoy anaa sa trono, ug mao rag kadtong pag-ampo ni Tyndale natubag.

Kini gikinahanglan, hinoon, nga ikaw makasabut sa pipila ka bakgrawon nga maykalabutan sa paghari ni Haring James I. Si Elizabeth, Rayna sa England, adunay usa ka matahum nga ig-agaw, si Mary Stuart, kinsa nahiuli gikan sa France niadtong 1561 sa pagdawat sa iya nga subay-sabalaod nga dapit isip Rayna sa Scots. Ang Scotland anaa sa usa ka kahimtang sa kasamok: ang mga kabanayan mihulhog sa pagkawala-matagbaw; ang bag-ong tinoohan nga giwali ni John Knox milukup latas sa bugnaw nga mga linaw; ug ang Katoliko nga si Mary gibiyabiay, dili lamang para sa iyang presensiya sa Scotland kundili para sa iyang mapadayonon nga pag-angkon ngadto sa Tudor nga korona ni Elizabeth. Unya si Mary sa tinonto mipakasal ni Senyor Darnley. Kini mimugna og dugang pa nga antagonismo, pulos ngadto sa English tungud sa iyang Tudor nga mga kalambigitan, ug ngadto sa Scots tungud kay siya Katoliko.

Ang Scots nahimong Calvinistic sa ilang mga tinoohan ug mibatok sa Romanismo ni Mary ug sa impluwensiya sa iyang French nga hukmanan. Ang katawhan determinado nga dili na gayud mausab nga ang Romanong Simbahan matugotan sa pag-angkon ug paghuput og politikanhong gahum diha sa ilang nasod. Sunud sa usa ka serye sa mga kadanghag ug mga buhat sa dimaayong paghukum, si Mary napugus sa pagluwat alang pagbulig sa iyang masuso nga anak-lalaki, kinsa niadtong-tungura nahimong James VI sa Scotland. Naglikay sa kaligutgut sa Protestante nga mga halangdon, si Mary nangita og kadangpan didto sa England.

Si Elizabeth anaa sa usa ka kalibog. Siya wala nangahas sa pagpadala ni Mary pabalik sa Scotland, kay ang Scots mahimong magsilot sa kamatayon sa ilang divine nga ka-

tungud nga monarka; siya sa samang-paagi nahadlok sa paghatag kaniya og santuwaryo sulud sa England diin si Mary maoy seguridad nga mahimong usa ka hinungdan para sa tanang matang sa mga kahigawad. Tungud-niini, si Elizabeth naobligar sa pagpabilin sa iyang 'bisita' sa higpit nga pinugngan ug gumikan niini misugod ang usa ka kalidoskopyo sa mga intriga ug mga tinagong-laraw nga naglugway sa hapit duha ka dekada. Sa katapusan, ang nagpadayong sedisyon ni Mary mibilin ni Elizabeth sa walay laing alternatibo. Si Mary nasilotan sa kamatayon niadtong 1587.

Si James VI, anak-lalaki ni Mary sa kang Senyor Darnley, kinsa nahimong Hari sa Scotland sukad sa 1568 ubus sa haliling-katungdanan sa Konde sa Moray, napatubo nga usa ka Protestante. Siya natudloan sa Calvinistic nga teyolohiya, Griyego, Latin, ug Hebreyo. Si Jamie maayo nga estudyante. Siya makadiskurso sa teyolohiyanhong mga hilisgutan sa pulos English ug Latin. Sa dihang si Elizabeth namatay, siya wala mibilin og mga manununod, tungud niini nagtapos sa Banay sa Tudor. Si James VI gikuha gikan sa Scotland ug gikoronahan nga James I sa England, sinugdanan sa paghari sa Banay nga Stuart.

Ang Milenaryo nga Petisyon

Ang tuig sa 1603. Si James nahisangko sa usa ka disayon nga kinabuhi sa Scotland ug sa tinuud militantaw sa pag-adto sa England. Apan, siya sa wamadugay nakakita nga ang England, usab, anaay iyang mga kagubot. Ang mga Puritano anaa sa pag-alsa batok sa establisadong simbahan. Ang Puritano nga mga magwawali nanggitipon sa pagsulat og usa ka petisyon, hain sila mipakilooy sa iyang halangdon nga Kaharianon para sa usa ka kausaban

diha sa establisadong simbahan nga pangalagad ug sa pagtangtang sa maong mga tootoo sama sa pagpanguros. Dugang pa, ang mga Puritano midumili sa paggamit sa gitudlo nga libro sa pag-ampo tungud sa iyang daotan nga mga paghubad.

Kini nga petisyon nailhan sa kasaysayan isip ang Milenaryo nga Petisyon tungud sa usa ka libo nga pirma ang gikaingon nga napatik niini. Kini miresulta diha sa Hukmanan sa Hampton nga Komperensiya niadtong Enero 14, 1604, tungud niini si Haring James mismo ang nangulo. Kini maoy atol sa usa sa waykatapusang mga debati nga ang pangulo sa mga Puritano, si Dr. John Reynolds nangutana, “Ang imong Kaharianon ba mahimuut, nga ang Bibliya sa bag-o nga mahubad, ang maong mga paghubad maoy nagpabilin-gihapong wala nagtuman sa orihinal?”¹⁸

Diha-dayon ang hangyo ni Reynolds misugat sa pagbatok gikan ni Bancroft, ang Obispo sa London. Ang Obispo mihingusog nga kon ang tanan kinsa mitinguha maoy gitugotan sa pagmugna sa mga paghubad, ang nasod malunupan sa mga Bibliya. Busa ang mga pakigpulong mipadayon.

Ang Harianong Sugo para sa usa ka Managsama nga Paghubad

Sa katapusan ang Hari sa England gikapoy nga nagpatalinghog sa mga debati. Siya midapig sa malig-on diha ni Reynolds alang pagbulig sa usa ka bag-o nga Bibliya. Si James mibutyag, “Ako wala pa sukad makakita og usa ka Bibliya nga gihubad og maayo diha sa English

18. Gihubad gikan ni Ernest Law, *The History of Hampton Court Palace*, Vol II: *Stuart Times* (London: George Bell and Sons, 1888), 37.

Ako manghinaot sa pipila ka espesyal nga kakugi maoy magamit para sa usa ka managsama nga paghubad; nga gikinahanglang buhaton sa kinamaayohang makinaadmanon sa duha ka Unibersidad, unya tan-awon-pagbalik sa mga Obispo, itanyag ngadto sa Konseho nga Magtatambag-sa-pamuno, sa katapusan idason sa harianong awtoridad, nga pagabasahon diha sa tibuuk Simbahan, ug walay lain.”¹⁹

Si James sa malagsik interesado diha sa teyolohiya ug sa mga pinulongan. Siya adunay-kaalam diha sa mga Kasulatan ug sa doktrina sa Bibliya. Labot pa, ang paghunahuna nga ang usa ka bag-o ug masmaayo nga paghubad sa Bibliya kinahanglang mamantala atol sa iyang paghari mipahimuut ni James sa talagsaon. Siya mihimo lamang sa usa ka kondisyon: siya ang magpili sa mga maghuhubad mismo.

Ang Pagtudlo sa mga Maghuhubad

Niadtung Hulyo 22, 1604, ang Hari misibya nga siya nakatudlo og singkwentay-kwatro nga kalakin-an sa paghimo sa bag-o nga paghubad. Giunsa niya pagpili ang mga iskolar? Ang iyang bugtong gikinahanglan mao nga sila maayo gayud nga mga linggwista. Katunga kanila maoy Hebreyo nga mga eksperto ug ang laing katunga mga eksperto sa Griyego. Ang listahan milakip sa mga Anglican ug mga Puritano, mga magtotoo ug mga dimagtotoo. Sa kanila nga napili, pito sa kalakin-an ang namatay sa wala pa ang trabaho nakasugod, naglakip ni John Reynolds, kinsa nangayo alang niini nga paghubad. Sa tinuud, kwarentay-syete lamang nga kalakin-an ang mitrabaho sa unsa nga

19. Gihubad gikan ni Charles Williams, *James I: A Biography of a King* (Eugene, OR: Wipf and Stock, 1934), 189-90.

kita magtawag karon og ang Gitugotan o King James nga Bersiyon sa Bibliya.

Kini maoy usa ka perpektong panahon para sa paghubad nga pagasugdan, kay ang English nga pinulongan napaugmad og dako pinaagi sa katawhan sama nila Shakespeare, Donne, ug Spenser; ang klasiko nga literatura nakaabut sa iyang kinatas-an. Ang katahum sa English nga pinulongan niadtong adlaw ug ang iyang gahum sa pagpahayag gumikan niini napreserbar alang kanato diha sa King James nga Bibliya. Gumikan niini, usa ka istilo sa pinulongan nga basin-tingali og dugay nang dimagamit nakaabut ngari kanato nga lab-as ug, nga may eksepsiyon sa pipila ka mga pulong, tukma kaayo ngadto sa kahulugan.

Ang Buhat Nagasugod

Ang mga iskolar nabahin ngadto sa unum ka bahan; duha ka bahan mitrabaho didto sa Oxford, duha didto sa Cambridge, ug duha didto sa Westminster, ug ang trabaho gibahin diha kanila. Sa matag-usa sa mga grupo, ang mga bahan padayong nabahin ngadto sa Karaang Testamento nga bahan ug Bag-ong Testamento nga bahan. Ang tanan mitrabaho sa makaugalingnanon sa usag-usa.

Kana nagapatin-aw, natural, ngano ang pulong *pneuma* maoy gihubad og “Espiritu” diha sa usa ka dapit ug “Kalag” diha sa lain. Kini sa yano usa ka butang sa diwa sa pundok—diwa sa tulunghaan. Ang Westminster nga grupo migamit og Kalag, ug ang Oxford nga grupo migamit og Espiritu. Ang matag-usa misulat sa unsa nga siya mipili. Usa sa mga bahan mitrabaho sa tibuuk sa Apocrypha, nga sumala sa nahibaloan nimo, wala na malakip diha sa King James nga Bersiyon sa Bibliya.

Mga Tinubdan sa Paghubad

Ang mga bahan nga naghubad sa Karaang Testamento migamit sa Masoretic nga Teksto isip ilang tinubdan. Ang trabaho niini nga teksto nakasugod niadtong ikalima nga siglo A.D. ug nakompleto niadtong 1425. Kini maoy usa ka tukma nga paghubad sa orihinal nga Hebreyong mga Kasulatan. Mahitungud sa Griyego, ang Textus Receptus (“ang teksto nga gidawat sa tanan”) maoy gigamit. Kini nga edisyon maoy pinasikad sa ikanapulung-siglo nga mga manuskrito nga napagawas pinaagi ni Erasmus sa Rotterdam niadtong 1516 ug namantala pinaagi ni Elzevir. Sa iyang ikaduhang edisyon, usa ka Latin nga pasiuna nga nagsulud sa mga pulong “textum receptum” ang nahipatik, gikan dinhi sa tataw naangkon iyang nalan.

Ang Buhat Nakompleto

Kini mikinahanglan sa mga iskolar og tulo ka tuig sa pagtapos sa ilang buhat sa paghubad sa Bibliya ug usa ka dugang siyam ka bulan sa pagsusi-pag-usab sa teksto ug sa paghiusa niini. Sa katagbawan sa tanan, ang karaan nga simbahanong mga pulong sa Bishops nga Bibliya sa 1568 maoy tanan napabilin. Sa wayduhaduha upat ka tuig o minos pa dili dugay kaayo para sa usa ka buhat sa susamang gidak-on. Ang pasiuna nagasulti, “mga butang sa susamang gibug-aton ug sangputanan gikinahanglang mapadali uban sa pagkahamtong: kay diha sa usa ka patigayon sa daklit-nga-higayon ang usa ka tawo wala nahadlok sa pasangil sa mapahimuslanong katapolan.”

Tanantanan, ang 1611 nga edisyon maoy usa ka maayong paghubad gikan sa mga manuskrito nga niadtong-tungura maoy anaa. Ang hamili nga Anglo-Saxon, uban sa

iyang pagkatin-aw ug istilo, iyang pagkalaktod ug puwersa, nakahimo sa King James nga Bibliya nga usa ka English nga klasiko ug usa ka modelo sulud sa gatosan ka tuig.

Ang Pagdawat sa King James nga Bibliya

Apan diha sa iyang paggula, ang Gitugotan nga Bersiyon nahimo nga labing wakagustohi ug sa malukpanong gisaway nga paghubad nga nahitabo sa tibuuk-panahon sa patikanan. Kini nakaingon sa kinadak-ang kaguliyang sa tibuuk-panahon nga mitungha mahitungud sa usa ka edisyon sa Bibliya diha sa English-og-sinultihan nga kalibutan. Pipila ka pagsaway maoy nahitarong tungud kay, diha sa proseso sa pagpatik, kapin sa upat ka gatos nga sayup sa pamatik maoy nahimo nga gikinahanglang makorihian. Sulud sa kinadaghanang bahin, hinoon, ang pagsaway maoy waykapasikaran ug mapihigon. Ang mga Katoliko misaway niini gumikan sa pagpabor sa mga Protestante. Ang mga Arminian miisip nga kini mipabor sa Calvinism. Ang mga Calvinist mireklamo nga kini mipabor sa Arminianism. Ang mga Puritano misupak ngadto sa politika sa simbahan ug sa rituwal, maingon man sa paggamit sa susamang mga pulong ingon sa “obispo,” simbahan,” “ordenar,” ug “Pasko-sa-Pagkabanhaw.” Sa laktod, matag-usa kinsa mikonsiderar sa iyang-kaugalingon nga usa ka eksperto diha sa hilisgutan misinggit sa pagprotesta ug misugod sa pagsulat og mga polyeto nga nagsaway sa bag-ong bersiyon sa Bibliya. Walay bisan-usa ang miangay niini gawas ni Haring James I.

Tungud-niini, ang Iyang Kaharianon mipataliwala sa paghusay sa argumento. Siya mihimo sa iyang hukum sa mapugsanong paagi ug ang pluma diha sa iyang harianon nga kamut ug misulat sa daghan kaayong mga pulong:

“Mao na kini, bisan kon kamo moangay niini ni dili!” Siya misulat sa pagdependa sa kamatuuran ug midason sa Gitugotan nga Bersiyon, uyon sa dimasukud nga kahupayan sa mga maghuhubad. Isip usa ka resulta, ang matag-usa mitulon og pugus ug miingon, “Oo, Imong Kaharianon,” ug mao na kadto. Lahus hangtod niining taknaa, ang King James nga Bersiyon sa gihapon ang labing malukpanong gigamit nga paghubad sa Bibliya. Sa akong hunahuna nga ang matag magtotoo kinahanglan adunay usa ka kopya sa King James nga Bibliya, sa labing-maayo ang usa ka Scofield nga Edisyon. Bisan pa og siya dili usa ka iskolar sa pinulongan, si Dr. Scofield usa ka henyong diha sa iyang katingbanan sa doktrina. Gawas sa upat o lima ka sayup nga mga sinulat-ubus-sa-panid (Genesis 6; Mga Hebreohanon 6; ug Pinadayag 2 ug 3), ang Scofield nga Edisyon sa King James nga Bersiyon sa gihapon usa sa kinamaayohan. Ang New American Standard Bible, gimantala sa Lockman Foundation, usab usa ka maayo-kaayong paghubad.

Samtang ang uban nga mga paghubad mihimo og usa ka igoigong kontribusyon sa pipila ka natad, walay bisan-usa ang makatupong ngadto sa King James nga Bibliya. Kon ikaw gusto sa maayo nga English, ako magsugyot nga ikaw magbasa sa paghubad sa Bag-ong Testamento ni Richard Francis Weymouth. Laing maayo nga paghubad sa Bag-ong Testamento maoy gihimo ni Charles B. Williams; kini nagakinahanglan og kahibalo sa Griyego nga mga panahong. Si Kenneth W. Wuest maoy usa ka hanas-kaayong ortodoxa nga iskolar ug nahibalo sa orihinal nga mga pinulongan. Ang iyang gipalapad nga bersiyon maoy maayo.

Ang Revised Standard Version nagagamit sa mga pulong sa orihinal nga mga manuskrito ug nagabutang pinaagi sa mga italiko, o pinaagi sa pino nga pagkapatik, niadtong mga yugto nga dili makita sa mashingpit nga mga manuskrito.

Kasagaran sa uban nga modernong mga paghubad sa hilabihan kadaotan nga kita mahibulong og ngano nga sila gayud gitawag nga mga paghubad. Walay sapayan unsa katahum ang ilang English, sila mga interpretasyon—ang usa ka interpretasyon ug usa ka paghubad maoy duha ka managlahi nga mga butang. Unsay gikinahanglan nato mao ang dugang pang komunikasyon sa doktrina ug minos nga retorika. Dinhing dapita ang makaalamdagong-pakisusi sa teksto nagasulud.

ANG KASAYSAYAN SA MODERNONG PANAHO

Ang Pagkainila sa Textus Receptus

Sa wayduhaduha ang King James nga Bersiyon nahubad nga maayo kaayo niadtong panahon sa iyang paggula, apan kini wala madugay hangtod ang mismong tino nga mga problema namatikdan sulud sa iyang teksto.

Kapin kun kulang napulog-lima ka tuig ang nakalabay sa dihang si Thomas Roe midala pauli gikan sa Turkey niadtong matahum nga manuskrito—Codex Alexandrinus. Sukad niadtong-higayona, ug hangtod sa pagkakaron, kapin sa lima ka libo nga manuskrito sa Bibliya ang gikabutyag, tanan kanila mas karaan ug mas tukma kay sa kadto nga nagamit isip ang basihan para sa Gitugotan nga Bersiyon. Diha sa mashigpit nga pakisusi ug panagtangdi, usa ka dakong gidaghanon sa mga pagkalahi maingon man mga sayup ang nakit-an diha sa sulud. Ang Textus Receptus anaa sa pagkainila gikan sa 1516 hangtod sa 1750; karon kini nasukna.

Ang Panahon sa Panagbingkil

Diikatingala, ang mga dumadapig sa Textus Receptus sa kusganon nga misupak niadtong mga pilolohista kinsa mipabor sa bag-ong nakaplagan, mas karaan nga mga manuskrito. Aniyay kulbahinam nga butang: Kining lima ka libo nga manuskrito nga gihisgutan, sa dihang gitandi ngadto sa Textus Receptus (ang basihanang para sa Bag-ong Testamento nga teksto sa King James nga Bersiyon), adunay minos pa kay sa usa ka porsiyento nga kalainan sa teksto. Kini sa bug-os nga kahibulungan!

Ang Textus Receptus, pananglit, miapil sa katapusang katunga sa Markos 16; ang Codex Sinaiticus wala mihisgot niini, ni sa katapusang katunga sa Mga Taga-Roma 8:1. Adunay dugang pang mga kalainan usab, ug ang mga iskolar misugod sa pagsabut nga kapin sa gidugayon sa pipila ka libo ka tuig, sa tataw ang mga sayup nahimo diha sa pagkopya sa usa ka manuskrito gikan sa lain.

Ikaw magsabut, natural, nga didto sa karaang kalibutan ang tanang mga kopya sa mga Kasulatan kinahanglang pagahimoon pinaagi sa kamut. Kon ikaw magtoo niana nga sayon, ako magsugyot nga ikaw magsulay niini sa imong-kaugalingon. Isulat ang Libro sa Mga Taga-Roma. Unya susiha kini sa hingpit ug tan-awa unsa ikaw katukma. Tingali human-niana ikaw makasabut nga diha sa pagsulat sa Hebreyo o bisan sa Griyego sulud sa dose ka oras matag adlaw, ang mga eskriba tingali makahimo og usa ka sayup—ilabina kon walay mga kal-ang taliwala sa mga pulongan, mga parapo, o mga pulong—tanang kanila anaa sa dakong mga titik.

Ang panahon sa panagbingkil mahitungod sa hustong teksto sa English nga Bibliya milungtad gikan sa 1750 hangtod sa 1830, ug kini mihatag hinungdan sa usa ka bag-

ong siyensiya sa pilolohiya—makaalamdagong-pakisusi sa teksto. Sa katapusan, niadtong 1830, ang Textus Receptus nga mga tagtanyag miuyon, ug ang panagbingkil para sa pag-ila sa maskaraan nga mga manuskrito nakadaog. Bisan-unsang pagpalapad nga ako magbuhat, bisan-unsang mga koreksiyon nga ako maghimo, magbalik ngadto sa buhat sa kapin lima ka libo nga mga manuskrito nga nag-una sa Textus Receptus. Kini nga mga kausaban maoy gikinahanglan aron nga ikaw matudloan uban sa perpektong pagkatukma og unsa ang gilaraw sa Dios nga masangyaw diha kanimo.

Kita tingali angay magtawag sa katuigan sunud sa 1830, hangtod karong-higayona, ang panahon sa miuswag nga teksto. Kining mga tuiga mimugna sa pagtin-aw-sa-kalibog sa tinuud nga teksto ug sa iyang kahulugan. Kita utangan sa atong tekniko nga kahibalo sa pinulongan sa mga Kasulatan ngadto sa manggialamong mga iskolar kinsa mipadayon sa buhat sa ilang mga nag-una. Lakip niadtong bantugan nga kalakin-an mao si Dr. Karl Lachman sa Berlin, kinsa mitinguha sa pagpabalik sa kinaunhang mga manuskrito, ug kinsa nangulo sa uban pa diha sa pagpangita para sa tibuuk-panahon nga masdakong mga pag-uswag diha sa makaalamdagong-pakisusi sa teksto. Dugang pa nila Tregelles ug Tischendorf, tulo ka inilang English nga mga iskolar ang mitampo sa dimasukud sa atong pagsabut sa kritikal nga exegesis sa Bag-ong Testamento. Sila si Dr. Henry Alford, B. F. Westcott, ug Dr. F. J. A. Hort. Sila Westcott ug Hort mitambayayong sulud sa treynta ka tuig ug mimugna sa usa ka maayo-kaayong teksto.

Laing maanindot nga edisyon sa Bag-ong Testamento maoy namantala pinaagi ni Dr. Eberhard Nestle diha sa pagbalhin sa siglo. Apan tingali ang duha ka labing inila nga mga pilolohista sa tibuuk panahon mao sila Adolf Deiss-

mann ug Hermann Von Soden. Ang ilang waykakapoy nga mga pagtoon miresulta diha sa mahinungdanong mga pag-uswag ngadto sa atong kompleto nga pagsabut sa koine nga Griyego. Ang kinabuhi ni Soden nabugto niadtong 1914 sa wala pa ang iyang buhat mahuman sa tarong, apan si Deissman nabuhi sa igong gidugayon sa pagmantala sa iyang mga butang-nakaplagan. Kini gumikan sa kalakin-an sama kanila nga kita utangan sa usa ka pagpasalamat para sa pagpausbaw sa atong kahibalo sa orihinal nga mga Kasulatan ug sa ilang komunikasyon ug interpretasyon pinasubay sa panahon kanus-a sila nahasulat.

ANG NIINING-PANAHONA NGA MGA PROBLEMA SA KING JAMES NGA BERSIYON

Pagmugna-pag-usab sa Awtograp

Kita nakakita na nga ang pagkakaplag sa mas karaan nga mga manuskrito mimugna og panaglalis mahitungud sa King James nga Bersiyon. Dugang mga problema miabut samtang ang manggialamong mga pilolohista mipatin-aw sa gramatika, sintaksis, ug kagikan-sa-pulong sa Griyego nga pinulongan.

Daghan sa mga koreksiyon nga ako maghimo wala magpasabut og mga sayup diha sa teksto kundili gumikan sa mga butang-wala-mapanahon. Ikaw makasabut, sulud sa nangaging pipila ka gatos katuig ang English nga pinulongan nakaagi sa dugang pang mga pagkausab. Ang mga pulong wala na magpasabut sa susamang kahulugan nga sila sa kaniadto mipasabut. Tugoti ako sa paghulagway: Niadtong tuig 1611, “sulud sa imong aparador” (Mateo

6:6) mipasabut sa usa ka pribadong lawak o usa ka lawak-higdaanan. Karong-panahona kita maghunahuna sa usa ka aparador mahitungud sa usa ka aparador sa mga sinina. Bisan og kini kataw-anan ug lisud katoohan, ako magsangko ngadto sa katawhan usahay kinsa sa gihapon mag-ampo sulud sa ilang aparador sa mga sinina. Dili kini og unsa kanang bersikuloha nagapahayag gayud.

Kita maggamit og lain nga pananglitan: “Ug karon nagasunud sa pagtoo, paglaum, karidad, niining tulo; apan ang kinadak-an niini *ang* karidad” (1 Mga Taga-Corinto 13:13). Karong-panahona ang “karidad” nagakahulugan sa yano nga usa ka ekspresyon sa pagkamaloloy-on alang niadtong kinsa minos og suwerte. Niadtong 1611, karidad mao ang labing-mapahimug-atong English nga pulong para sa gugma. Sa dihang ikaw miingon, “Ako magpangga kanimo” niadtong 1611, ikaw mibutang sa imong-kaugalingon sa hingpit nga kapangakohan. Kon ikaw miingon lamang, “Ako maghigugma kanimo,” ikaw nagtiawtiaw lamang; busa, wala usa ang midawat kanimo sa tininuud-nga-paagi. Busa ikaw makasabut nga ang kahulugan sa pulong nga karidad nausab og dako sulud sa katuigan.

Kita makakita og daghan niini nga mga butang-walamapanahon sulud sa Kasulatan. Tungud kay sila magpaignon sa paghimo sa King James nga Bersiyon nga usa ka lubog diyutay, sila gikinahanglan nga makorihian. Kini wala gayud nagatumbok nga adunay bisan-unsang sayup diha sa mga manuskrito: Kini nagatumbok lamang nga ang pinulongan nausab. Kita makasabut nga bisan pa sa atong adlaw—paminaw lamang sa karon nga henerasyon, ug ikaw makasabut og unsay akong gipasabut. Bisan pa niining tanan, ang Bibliya mao ang labing ubay-sa-panahon, tukma nga libro para sa adlaw-adlaw nga pagpuyo. Kini magamit sa *matag* henerasyon sa mga magtotoo.

PANGGAWAS NGA BIBLIYOGRAPIYA

Adunay usa ka dako-kaayong tibuuk-gidaghanon sa panggawas nga ebidensiya para sa pagkaanaa sa Kanon, hain ang mosunud maoy pipila lamang.

Pagkamapadayonon

Kini usa ka labing mahinungdanon nga pulong mahitungud sa kanon sa Kasulatan. Sa pagkamapadayonon, kita magpasabut nga kapin sa usa ka gidugayon sa say-senta ka henerasyon (kapin kun kulang 1,600 ka tuig) ang Karaan ug ang Bag-ong mga Testamento namugna ug nahiusa. Ang kwarenta ka tawhanong mga tagsulat sa Bibliya milakip sa mga hari, mga saop, mga pilosopo, mga mananagat, mga doktor, mga magbabalak, mga batid-sa-pangagamhanan, mga iskolar—katawhan gikan sa tanang matang sa katilingban ug uban sa tanang mga konsepto sa pagkinabuhi. Labot pa sila adunay perpektong organisado nga pagkamapadayonon, perpektong pagkauyon sa tipo ug tugbang-tipo, sa propesiya ug katumanan, sa makasaysayanon nga han-ay, ug sa pag-uswag sa doktrina diha sa orihinal nga mga pinulongan. Sa walay duda nga usa-ka-linalang nga labaw pa kay sa niining mga tawhana maoy responsable alang sa gigikanan sa mga Kasulatan.

Wala nay laing libro nga nahasulat kapin sa usa ka gidugayon sa 1,600 ka tuig nga miatubang ubus sa mga kinakusgan nga panglutos sulud sa pipila ka libo ka tuig ug milungtad sa tanang mga pagsulay sa pagguba niini. Ikaw sa yano dili makabaliwala nianang matang sa ebidensiya; ikaw kinahanglang magdawat nga ang impak sa pagkamapadayonon dako-kaayo ug dili mahimong ikalimud.

Dimahurut nga Lugway sa Pinadayag

Dugang pa sa pagkamapadayonon, ang Bibliya nagalakip sa tanan nga ang Dios nagaisip nga gikinahanglan para sa katawhan sa paghibalo ug sa dili gayud mahimong mahibaloan gawas sa divine nga pagtabang ug pinadayag. Walay tawo sa tataw makalarawan nianang dimakita nga mga butang sama sa langit, impiyerno, eternidad, o sa kalag; apan ang tanan sa igo ug sa tukma nahulagway.

Pang-apod-apod

Ang Bibliya mao ang labing mikaylap pag-ayo nga libro sa kalibutan ug nahubad ngadto sa dul-an usa ka libo nga pinulongan ug sinultihan. Kini malagmit dili siguro makapakabig kaayo hangtod nga ikaw makaamgo nga kini nagalakip hapit tanang pinulogan sa tibuuk-panahon nga gihimo ngadto sa sinulat. Ang buhat sa gihapon nagapadayon pinaagi sa mga maghuhubad sa Bibliya ug sa Bibliya nga mga kapunungan nga nanglimbasog sa pagdala sa Pulong sa Dios ngadto sa usa ka nahisalaag ug himatyon nga kalibutan. Paghunahuna lamang sa higanteng mga lakang nga nahimo niana nga direksiyon. Niadtong 1600, onse ka tuig lamang sa wala pa ang King James nga Bersiyon, adunay kwarenta lamang ka hinubad sa Bibliya ang anaa.

Makiangayon nga Awtoridad

Ikaw ba nakamatikud nga ang Bibliya wala nagadayeg sa tawo apan hinoon nagarekord sa iyang mga sala, iyang mga kahuyang, iyang kalaglagan? Pananglitan, si Solomon

mao ang kinadatoan nga hari ug ang labing-maalamong tawo kinsa sa tibuuk-panahon nabuhi. Ang iyang kabantog nahibaloan sa tanang-bahin sa kalibutan. Apan siya gisultihan, sama sa daghang lain pa, sa pagrekord sa iyang mga pagkapakyas. Sa kasagaran, ang mga hari mirekord sa ilang mga bayanihong-buhat (sagad gipalabihan), apan walay tawo sa kinabubut-on magsulat mahitungud sa iyang mga pagkapakyas. Sa labing-minos sa tanan nga siya magrekord ang unsang-paagiha siya, ang ‘taghigugma-nga-lalaki sa tibuuk panahon,’ nasalikway. Ang Dios miingon, “Isulat—ang tanang kasayuran,” ug si Solomon mirekord sa unsang-paagiha ang labing matahum nga babaye sa kalibutan, kang kinsa siya nahigugma, misalikway kaniya. Isip usa ka resulta, kita adunay Awit ni Solomon—*dili* pornograpiya—usa ka matahum nga istorya sa gugma nga may mahinungdanong mga aplikasyon sa doktrina.

Nga walay pagtultul sa Dios, si Hosea dili gayud unta makasulat sa unsang-paagiha ang iyang asawa milayas uban sa usa ka prinsiphe. Siya nahigugma kaniya sa hilabihan nga siya dili gayud buut sa pagpakaulaw kaniya pinaagi sa pagbutyag og unsang-paagiha siya mikuha niya pagbalik—siya mikaplag kaniya sulud sa usa ka merkado sa ulipon ug mipalit kaniya para sa presyo sa usa ka ulipon nga nasungag sa usa ka toro. Busa palihog timan-i nga tanan pinaagi sa Bibliya kita anaa niining kahibulungang prinsipyo sa makiangayon nga awtoridad.

Mga Pangataki diha sa Bibliya

Kita nakakita na sa pipila ka pag-ataki nga nahimo diha sa Bibliya. Sa likud niini nga mga pag-ataki maoy kahadlok ni Satanas sa divine nga kamatuuran gikan sa mga Kasulatan.

Kita mihisgot sa sugo ni Emperador Diocletian para sa paggun-ub sa sagradong mga sinulat sa mga Kristohanon. Siya usa lamang sa daghan kinsa misulay sa pagguba sa Pulong sa Dios. Si Apion miataki sa sagradong mga sinulat sa mga Hudiyo, ug si Josephus miabut alang sa ilang depensa.

Usa sa kinadak-ang mga pangataki nga nahimo sa binalikbalik diha sa Bibliya sa katibuk-an sa mga siglo natingub diha sa usa ka pulongan sa 2 Pedro 1:16: “sa maliputong gilaraw nga mga bakak.” Gibatbat sa modernong mga termino, ang ataki magsugod sama niini: “Ang mga pamahayag diha sa Bibliya maoy mga minugna lamang sa imahinasyon sa usa-ka-tawo; kini kasugiran ra; kini mga pabula o, sa labing-maayo, sila tinuud nga mga hitabo nga napaanindot sulud sa katuigan diha sa pagsugilon-pag-usab.” Niining paagiha si Satanas nagasulay sa pagdaot-sa-dungog sa Bibliya ug pagsabwag og kalibog diha niadtong kinsa magtoon sa Bibliya.

Diha sa pipila ka hitabo ang katawhan magsulay sa pagpahayag og mga katarungan sa mga milagro o bisan pa sa tibuuk nga mga libro sa Bibliya. Kini ang nahitabo diha sa Libro sa Pinadayag. Kadtong kinsa miataki sa Bibliya miuyon nga si Juan sa pagkatinuud anaa sa Isla sa Patmos, apan sila nanghingusog sa kamatuuran sa hitabo nga siya nakasinati og usa ka pagkalipong-sa-kainit. Kini miresulta diha sa mga pagmatamata, ug si Juan mihanduraw lamang sa tanan niadtong mga butanga nga siya misulat diha sa Pinadayag.

Ang Impluwensiya diha sa mga Tawo ug Katilingban

Walay lain pang libro nga nakaimpluwensiya sa dagan

sa kasaysayan sama sa Bibliya. Ang bibliyanhong mga prinsipyo miluwas sa Romanhong Imperyo sa dihang walay lain pa ang makahimo sa ingon niini. Ang kinaadman ni Julius Caesar mimugna og usa ka sistema pinasikad sa mga prinsipyo sa divine nga katukuran. Bisan pa og si Caesar usa ka dimagtotoo, siya adunay maayo-kaayong mga sumbanan ug mga sukaranan ug, tungud-niini, adunay maayong panabut sa pag-ila sa mga konsepto nga gisangkap sa Dios para sa tanang katawhan.

Usa ka panahon sa gubat sa isigkalungsuranon ang misunud sa asasinasyon ni Caesar. Sa ulahi, sa dihang ang nasod anaa sa proseso sa pagkabungkag, sa dihang ang sosyalismo niadtong tungura nakahimo tanan apan pagguba sa kagawasan sa pribadong patigayon, sa dihang ang bulawan nga mga tagana sa Roma nahurut, ug kining tanan mga mga hinungdan misugod sa pagtigum sa pagresulta sa kalit-nga-kalisdanan, unsay nahitabo? Ang doktrina sa Bibliya mitungha alang sa pagluwas. Usa ka kinadak-ang gidaghanon sa mga magtotoo mikat-on sa doktrina ug ilalum niana nga impluwensiya ang kalibutan mipahimulus og usa ka maayo-kaayong panahon sa taas nga kalinaw ug kauswagan atol sa bulawanong katuigan sa mga Antonine Caesar. Kini nga mga Caesar, sama ni Julius Caesar, mga dimagtotoo, apan sila nakasabut sa katukuran.

Ang German nga magsasaysay, si Theodor Mommsen, ang tagsulat sa *The History of Rome*, ug ang English nga magsasaysay, si Edward Gibbon, ang tagsulat sa *The Decline and Fall of the Roman Empire*, pulos miuyon nga ang labing-maayo nga panahon nga mabuhi mao ang panahon sa mga Antonine Caesar (A.D. 96-180).

Sa nangaging-panahon, maingon usab sa pagkakaron, ang kababayen-an gikonsiderar nga kabtangan ug manag-sama ra sa usa ka maayong kabayo o sa mga baka diha sa daghang kanasuran. Kini sa pagkatalagsaon tinuud diin

ang impluwensiya sa Bibliya nasinati. Atol sa paghari sa mga Antonine Caesar, ang pagkababaye napanalipdan ug ang posisyon sa kababayan-an maanindot kaayo. Sa bisan-asa ang mga doktrina sa Bibliya ug Kristiyanismo nakahimo sa ilang mga panghugpa, ang katungdanan sa babaye gipataas. Ako wala magdahum nga adunay usa ka babaye sulud sa usa ka libo kinsa nagaila sa tukma sa unsay gipasabut sa mga kagawasan nga gikasangkap sa Pulong sa Dios. Sa pagkatinuud ang impluwensiya sa Kristiyanismo ug sa mga Kasulatan nahulagway pulos diha sa England ug sa United States of America.

Ang modernong mga magsasaysay nga may usa ka liberal nga pagkahilig magbiaybiay sa katuigan sa British nga Imperyo ubus ni Rayna Victoria, Disraeli, ug Gladstone—tanang kanila mga magtotoo. Kadto ang katuigan sa dihang ang adlaw wala gayud misalup diha sa Union Jack. Bisang-asang-dapita ang British miadto, sila mipadala sa ilang mga misyonaryo; sa sangputanan, sila nakabaton sa usa ka talagsaong paglugway sa pagwali-sa-ebanghelyo. Bisang-asang-dapita nga ang doktrina sa Bibliya anaa, ang pagkinabuhi nga mga sukaranan milambo og maayo. Ang doktrina sa Bibliya nagadasig sa produksiyon sa divine nga kamaayo. Sa kasagaran ang pagpakabana ngadto sa espirituhanong kaayohan sa tawo nagaawas ngadto sa pagpakabana para sa pisiko nga kabulahanan sa tawo. Ako magtawag niini nga prinsipyo og *panalangin pinaagi sa panag-uban*.

Hunahunaa unsay gibuhat sa British para sa India ug Africa niadtong ikanapulog-siyam nga siglo. Pagpahimulus niadtong mga nasura? Layo sa tinuud. Ang Britain midala sa Africa pagawas sa panahon sa bato, mibuak sa tibuuk sistema sa anarkiya nga anaa taliwala sa tribuhanong mga kabatok-nga-pundok, ug mihimo niini nga posible

para sa minilyon ka African sa pagdawat ni Jesu-Kristo isip Manluluwas. Adunay tinagsa nga mga hitabo sa pagpahimulus, sanglit hinumdumi, ang tawo adunay usa ka kinaiyang makasasala.²⁰

Ang kagawasan mahimo lamang mapabilin pinaagi sa pagsunud ngadto sa bibliyanhong mga prinsipyo sa divine nga katukuran. Apostasiya ug kawalay-pagtagad sa doktrina sa Bibliya magputol sa pagwali-sa-ebanghelyo ug kagawasan diha sa bisan-usang nasudnong linalang. Si Jesu-Kristo lamang ang makapagawasnon sa tawo gikan sa kaulipnan sa sala ug sa pagkagapos gikan sa rilihiyon (Juan 14:6; cf. Juan 8:32). Ug kini nagakinahanglan og doktrina sa Bibliya diha sa kalag sa magtotoo, gipahimutang isip mga sumbanan ug mga sukaranan, sa pag-ila ug pagpabilin niana nga kahimtang sa kagawasan (Mga Taga-Galacia 5:1).

Siyentipikanhong mga Datos

Kining sunud nga paagi adunay kalabutan sa usa ka prinsipyo sa inspirasyon nga medyo makahuluganon sa atong adlaw sa ‘siyensiya-nga-pagkahibalo.’ Samtang ang Bibliya dili usa ka basahon-ton-anan sa siyensiya, sa matag-higayon kini nagahisgot bahin sa siyentipikanhong mga hilisgutan, kini syento porsiyento nga tukma diha sa iyang mga pamahayag.²¹ Ang pagkadimausab, nga maoy usa ka kinahanglanon nga bahin sa esensiya sa Dios, mao ang basihanon para sa tanan nga siyentipikanhong mga butang-katingalahan. Ang bugtong hinungdan og ngano ang balaod sa grabidad nagapadayon sa paglihok

20. Thieme, *Dios nga Balaang Espiritu batok Ang Kinaiyang Makasasala* (2016).

21. Thieme, *Pagbuhat, Kaguliyang, ug Pag-ayo*, Pakapin-sa-basahon B.

mao sa yano ang pagkadimausab sa Dios. Ang divine nga pagkamatinumanon mao ang bugtong basihanan para sa tanang ‘mga balaod’ sa siyensiya. Wala kanang butanga ingon sa usa ka siyentipikanhong balaod—bugtong ang kalihukan sa pagkadimausab.

ESTATIK NGA ELEKTRISIDAD

Sa dihang siya nagalitok sa iyang pahayag,
Adunay usa ka dakong-panon sa katubigan
didto sa kalangitan,
Ug siya nagapahimo sa mga inalisngaw sa
pagsaka gikan sa mga utlanan sa kalibutan;
Siya nagahimo sa mga kilat uban sa ulan,
Ug nagadala sa hangin gawas sa iyang mga
bahandi. (Jeremiah 10:13)

Dinhi nga bersikulo kita adunay usa ka hilabihan ka makapahinam nga ilustrasyon sa estatik nga elektrisidad. Kaninyo kinsa nakaagi diha sa akademikong mga klasrom nakahibalo nga ang estatik nga elektrisidad mahimong maporma pinaagi sa dasok-nga-pagkakunhod sa inalisngaw. Kini ba nga kahibalo daw bag-o? Sa pagkatinuud dili. Si Jeremiah anaa na niini dugay na sa wala pa ang modernong tawo mikaplag niini.

ANG KALIBUTAN MALINGIN

Kini mao siya nga nagalingkod ibabaw sa lingin
sa kalibutan. (Isaiah 40:22a)

Kapin sa duha ka libo og lima ka gatos katuig ang miagi, si Isaiah misaysay nga ang kalibutan malingin. Susama

nga butang maoy gitudlo diha sa Mga Proberbio 8:27. Sa duha ka yugto ang Hebreyo nga pulong (*chug*) makit-an. Kini angay unta pagahubaron og “malingin, apan gihubad og “lingin” diha sa Isaiah ug “kompas” diha sa Mga Proberbio.

Paghunahuna lamang sa tanang katawhan kinsa sa mapugsanong mimatuud nga ang kalibutan patag. Sila mipamugus nga kon ikaw milawig lahus sa mga Ganghaan sa Heracles (Gibraltar), ikaw mahulog ngadto sa pagkawala. “Ayaw paggawas sa Mediterranean” mao ang balaod hangtod nga ang mga Phoenician nahimong maisog kaayo sa paglawig libot sa Africa.

ANG KALIBUTAN NAGATUYOK SULUD SA IYANG AKSIS

Nianang adlaw, siya nga anaa ibabaw sa atop, ug ang iyang kasangkapan anaa sa balay, ayaw siya pakanaoga sa pagkuha niini: ug siya nga anaa sa umahan, ayaw siya sa ingon-usab tugoti pagpauli. (Lukas 17:31)

Ako magsulti kaninyo, nianang gabhiona adunay duha ka *tawo* sa usa ka kama; ang usa pagakuhaon, ug ang ikaduha mahibilin. (Lukas 17:34)

Ang pamahayag nga ang Ikaduhang Pag-abut ni Jesu-Kristo mahitabo sa dungan “nianang adlaw” (b. 31) ug “nianang gabhiona” (b. 34), nagahulagway sa usa ug sa mao rang hitabo ug mahimo lamang mapatin-aw diha sa basihanan nga ang kalibutan nagatuyok sulud sa iyang aksis.

HANGIN ADUNAY GIBUG-ATON

Sa paghatag og gibug-aton para sa kahanginan;

Ug siya nagatimbang sa katubigan pinaagi sa sukad. (Job 28:25)

Walay siyentipiko sa wala pa si Galileo (1630) ang nasayod gayud sa o midawat sa prinsipyo nga ang hangin adunay gibug-aton. Apan kita giingnan sa tataw diha sa Job 28:25 nga kini sa ingon niini. Ang Hebreyo nga pulong para sa “hangin” mao ang (*ruach*), nga usab gihubad og “kahanginan.”

KAHANGINAN ADUNAY MGA ROTA-NGA-AGIANAN; ANG MGA BALAOD SA PAG-ALISNGAW UG ULAN

Ang hangin nagadagan padulong sa habagatan,

Ug nagatuyok ngadto sa amihanan;

Kini nagabiyobiyo sa wayhunong,

Ug ang hangin nagabalik pag-usab subay sa iyang mga rota-nga-agianan.

Tanan nga kasapaan nagasangko ngadto sa dagat;

Apan ang dagat *maoy* wala mapuno;

Ngadto sa dapit sa gigikanan sa kasapaan,

Niadtung dapita sila magbalik pag-usab.

(Ecclesiastes 1:6-7)

Ang ulohan para sa bersikulo 6 maayo nga himoong “Kahanginan sa Itaas.” Niadtong 1630, si Galileo nakakaplag nga ang kahanginan adunay naandang mga rota-nga-

agianan. Siya ba ang una sa paghimo niini nga pagkaplag? Si Solomon miingon, “*walay* bag-ong *butang* ubus sa adlaw” (Ecclesiastes 1:9b). Ang Ecclesiastes 1:6-7, hain si Solomon nagahimo og usa ka tin-aw nga deklarasyon sa kahanginan sa itaas, usab nagahatag sa prinsipyo sa pag-alisngaw ug ulan.

DINAGAANG UG PAGPAKUROG-SA-BIDLISIW SA MGA KAHAYAG

Sila usab nga magpuyo diha sa kinalay-ang mga bahin nahadlok diha sa imong mga ilhanan:

Ikaw nagahimo sa mga pagbiya sa kabuntagon ug kagabhion sa pagmaya. (Mga Salmo 65:8)

“Ikaw nagahimo sa mga pagbiya sa kabuntagon ug kagabhion sa pagmaya.” Ang Hebreyo nga pulong (*motsa*), “mga pagbiya,” maoy “mga dinagaang.” Ang kahulugan sa pulong (*ranan*), “pagmaya,” mao nga ang dagitabnong mga kahayag motugtug sa musika; kini mao og unsa kining yug-toa nagasulti diha sa Hebreyo. Maingon nga ikaw nakahibalo na, adunay mga demonstrasyon sa pagpakurog-sa-bidlisiw sa kahayag nga nagtugtug sa musika diha sa pisika nga laboratoryo.

MGA MENSAHE NAPADALA PINAAGI SA KILAT

Ikaw ba makapagula sa mga kilat, aron sila mag-anhi,
Ug mag-ingon nganha kanimo, Kami ania *na*?
(Job 38:35)

Kinsa ang miimbento sa telegrapiya? Dios ang miimbento, kay dinhi kita adunay unang paghisgot sa mga mensahe nga gikapadala pinaagi sa elektrisidad.

ANG SIRKULASYON SA DUGO

O ugaling ang plata nga lambo mabadbad,
O ang bulawanong panaksan mabuak,
O ang pitsel mabuak didto sa tuburan,
O ang ligid naguba didto sa atabay.
(Ecclesiastes 12:6)

Kini nga bersikulo nagahulagway sa sirkulasyon sa dugo kaniadto pa sa wala pa si Dr. William Harvey nakakaplag niini.

KUWARENTINAS PARA SA MANANAKOD NGA MGA SAKIT

Ug ang sanglahon diha kang kinsa ang sakit-nagdagsang *anaa*, iyang mga sinina kinahanglang laksion, ug iyang ulo upawan, ug siya mobutang og usa ka tabon diha sa ibabaw sa iyang ngabil, ug mosinggit, Dihinlo, dihinlo. Ang tanang mga adlaw diin ang sakit-nagdagsang *mahimo nga* anaa kaniya siya mahimong mahugaw; siya *maoy* dihinlo: siya mopuyo nga mag-inusara; walay hut-ong *kinahanglan* sa iyang puy-anan. (Levitico 13:45-46)

Mga siglo sa wala pa kini napaugmad diha sa medisina nga paniksik, ang prinsipyo sa kuwarentinas para sa mananakod nga mga sakit anaa na isip mga balaod nga

gipahimutang sa Dios para sa Iyang katawhan, Israel.

Sa katingbanan, ang diyutay nga mga bahin nga kita nakausisa magpakita sa katukma ug pagkamasaligan sa mga Kasulatan. Apan bisan pa kon walay ingon nga mga pruyba, ang batasan sa Dios ngadto sa Iyang Pulong (Mga Salmo 138:2b) ug ang testimonya sa Kasulatan mahitungud sa iyang-kaugalingon (Mga Salmo 19:7-11) mahimong labi pang makapakombinser nga ang atong Bibliya maoy usa ka bililhon-kaayo nga bahandi.

ANG KAMAHINUNGدانON SA PULONG SA DIOS

Ang Ginoo mihatag sa pulong:
Bantugan *mao* ang hut-ong niadto nga mi-
mantala *niini*. (Mga Salmo 68:11)

Ang tanan kinsa nakombinser sa gahum sa mga Kasulatan misulay sa pagsilsil sa mga magtotoo diha sa ilang henerasyon sa kamahinungدانon sa Pulong sa Dios. Si Moses mipahimug-at sa panginahanglan sa espirituhanong pagkaon (Deuteronomio 8:3); si Job mikonsiderar sa doktrina sa Bibliya nga labi pang mahinungدانon-kaayo ngadto sa iyang kalag kay sa pagkaon para sa iyang lawas (Job 23:12); si Jeremiah nakakaplag sa kalipay pinaagi sa pagpasulud sa Pulong (Jeremiah 15:16), samtang sa tawhanong mga sukaranan siya unta miserable gayud.

Sa katibuk-an sa Bibliya, adunay mga yugto sa Kasulatan nga magpahimug-at sa kamahinungدانon sa Pulong sa Dios diha sa kinabuhi sa magtotoo.²²

22. Tan-awa sa Pakapin-sa-basahon.

PAGPANGITA NI SOLOMON PARA SA KALIPAY

Si Solomon anaa sa tanan nga ang kinabuhi mahimong makatanyag. Siya inila, manggialamon, adunahan labaw pa sa atong labing-dimabangbang nga imahinasyon; sa laktod, si Solomon nakaabut na unta sa kinatas-an sa kalipay ug katagbawan. Hinoon si Solomon miserable. Ngano man? Siya mihunahuna nga siya makakaplag og kalipay gawas sa plano sa Dios ug lahi kay sa Pulong sa Dios.²³

Diha sa iyang nagkabuang nga pagpangita para sa kalipay, si Solomon misulay sa daghang mga eksperimento nga, siya milaum, makasangkap og katagbawan. Siya misugod diha sa akademikong pagbansay, gisundan pinaagi sa “kaon-inum-ug-magmalipayon” nga rota. Kini wala milampos. Tingali siya mahimong malipayon kon siya adunay usa ka anak kang kinsa siya makapabilin sa iyang dimasukud nga mga kabtangan. Buyno, kini dili ang tubag bisanngani.

Sunudsunud, siya misulay sa pilosopiya ug sa mga panon-anang-klasiko, maingon usab sa lainlaing pamati-gayon nga mga panimpalad. Apan siya nakakaplag, sama sa daghan kaayo kinsa magtigum og katigayunan, nga ang kuwarta dili ang yawi sa kalipay. Siya mihukum sa pagdugang ngadto sa iyang harem, apan kini wala madugay sa pagkasayod nga ang pagkamakihilawasnon-ni-bisan-kinsa midala sa wala kundili kahigawad. Siya misulat diha sa Ecclesiastes 7:28 nga ang usa “nga dugang pa akong kalag nagapangita . . . Ako wala magkaplag.”

Ayaw ako saypa-pagsabut mahitungud sa mga detalye sa kinabuhi. Sila adunay ilang hustong lugar, apan sila dili magdala og kalipay sa dihang ikaw maggamit kanila isip

23. Thieme, *Ang Pagpangita sa Kalipay* (2017).

usa ka puli para sa fellowship uban sa Dios pinaagi sa Iyang Pulong. Kana, usab, maoy konklusyon ni Solomon. Ang iyang mga eksperimento napakyas; iyang nagkabuang nga pagpangita para sa kalipay maoy usa ka kalit-nga-kalisdanan. Sa higayon nga siya napabalik sa fellowship, siya nahibalo nga siya kinahanglang magpasidaan sa uban sa dili pagbuhat sa mao rang mga sayup. Kini nagapabilin para kanato sa pagganansiya gikan sa iyang kasinatian.

Maingon nga si Pedro mibilin kanato sa kabilin sa *katinuuran* sa Pulong, sa ingon niini si Solomon nagabilin kanato og usa ka kabilin—ang *kamahinungdanon* sa Pulong. Si Solomon usa ka tigulang nga tawo ug masmaalam pa sa dihang siya misulat sa Ecclesiastes ug mirekord sa iyang kaugalingon nga mga pagkapakyas—walay mga dayan-dayan ug mga bulakbulak, walay pagsulay sa pagtabon-sa-kasaypanan sa iyang nangaging-panahon o sa paghitarong sa iyang mga aksiyon—usa lamang ka laktod nga pamahayag sa mga kamatuuran. Inspirado sa Balaang Espiritu, si Solomon mirekord sa iyang tawhanong panglantaw nga mga paningkamot para sa pagpangita sa kalipay ug sa masulub-on, nagpahigawad, ug nagpak-yas nga mga resulta. Sa katapusan, siya mipasulabi sa grasya nga kasulbaran ug mitapos pinaagi sa pagpakita sa kamahinungdanon sa Pulong.

Ug dugang pa, tungud kay ang magwawali [tawo nga may usa ka mensahe] maalam, siya sa gihapon mitudlo sa katawhan og ka-hibalo [ang kamahinungdanon sa doktrina]; oo, siya mihatag sa maayong pagpakabana, ug mitinguha, *ug* mipahimutang sa han-ay sa daghang mga proberbio. [Kini, agi og pa-

nagtangdi, mao ang ekspresyon sa divine nga panglantaw.] (Ecclesiastes 12:9)

Unya siya sa kusganon-kaayong misulti sa iyang punto nga ang bugtong tubag para sa magtotoo sa panahon mao ang *doktrina*—dili kuwarta, dili kainila, dili gahum, dili kalampusan, dili bisan-unsang-butang nga kita mag-isip ingon nga importante, kundili ang Pulong sa Dios.

Ang Dios mihatag kanato sa Iyang Pulong aron kita makakat-on sa paghibalo ug paghigugma Kaniya ug nga kita maglihok sumala sa Iyang unang-gidesinyo nga plano (Deuteronomio 29:29). Labaw pa niana, Siya nagatinguha para kanato sa pag-abante ngadto sa espirituhanong pagkahamtong pinaagi sa adlaw-adlaw nga pagpasulud sa doktrina sa ingon-niini naghimaya Kaniya sulud sa anghelanong away.²⁴ Natural, bisan kon o dili ikaw gayud makakab-ot niana nga tumong, nagaagad sa hingpit diha sa imong kabubut-on—sa imong batasan ngadto sa doktrina nga nahasulud diha sa kanon sa Kasulatan.

24. Thieme, *Ang Anghelanong Away*.

ANG KAMAHINUNG DANON SA DOKTRINA SA BIBLIYA

- I. Doktrina sa Bibliya mao ang bugtong paagi nga ikaw makahibalo ug makahigugma ni Kristo (1 Mga Taga-Corinto 2:16; Mga Taga-Filipos 3:10).
- II. Doktrina sa Bibliya diha sa toong lingin-nga-kabihin nagasangko ngadto sa okupasyon uban ni Kristo (Mga Hebreohanon 12:2-3).²⁵
- III. Doktrina sa Bibliya nasabtan ubus sa prinsipyo sa GAP ug nagamugna og kompiyansa diha sa bahin dos (kinabuhi) (Job 5:24-27; 2 Mga Taga-Corinto 5:6-8).²⁶
- IV. Doktrina sa Bibliya diha sa toong lingin-nga-kabihin mao ang tinubdan sa divine nga panglantaw (Isaiah 55:7-9; 2 Mga Taga-Corinto 10:5).
- V. Doktrina sa Bibliya mao ang basihan para sa pasinati ngadto sa plano sa Dios sa panahon

25. Thieme, *Kusog sa Panghunahuna* (2017), 1-16.

26. Grasya nga aparato para sa panabut (GAP) maoy usa ka wala-ang-merito nga sistema sa espirituhanong pagsabut, gigamhan pinaagi sa pagpuno sa Balaang Espiritu. Ang GAP nagapahimo sa matag magtotoo sa pagsabut, pagkat-on, ug paggamit sa tibuuk pagbulot-an sa doktrina sa Bibliya, walay sapayan sa edukasyon o tawhanong IQ. Tan-awa sa Thieme, *Reversionism* (2000), 3-7.

(Isaiah 26:3-4; 28:29; Mga Taga-Roma 8:28).

- VI. Doktrina sa Bibliya nagamugna sa pulos kabuut ug kalig-on sa hunahuna (Santiago 1:8).
- VII. Doktrina sa Bibliya mao ang basihanan para sa divine nga paggiya maingon usab sa pasinati ngadto sa grasya (Mga Taga-Roma 12:2-3).
- VIII. Kun walay doktrina sa Bibliya si Satanas nagadunut sa mga hunahuna ug mga kalag sa mga magtotoo (2 Mga Taga-Corinto 11:3).

Kalugpongan

Amahan-sa-simbahan Mahitungud sa teyolohiya ug mga sinulat sa nag-unang Simbahan nga mga Amahan. Usahay nagapasabut ngadto sa mga Amahan sa Simbahan mismo.

ICE nga pagtulon-an Isagogics, categories, exegesis. Isagogics: ang interpretasyon sa Bibliya diha sa iyang makasaysayanong himutangan. Categories: klasipikasyon sa bibliyanhong doktrina sumala sa iyang hilisgutananan nga butang. Exegesis: ang gramatikanhon, sa kagikan-sa-pulong nga interpretasyon sa Kasulatan gikan sa iyang orihinal nga mga pinulongan.

kagikan-sa-pulong Kana nga sanga sa pilolohiya naghisgot sa gigikanan ug sinugdanan sa mga pulong.

makaalamdagong-pakisusi sa teksto Ang siyensiya sa pagdeterminar sa eksaktong teksto sa Kasulatan ingon nga kini anaa diha sa orihinal nga mga manuskrito, maingon usab sa iyang sulud, buhat-pagsulat, petsa sa pagsulat, ug makasaysayanong bili ingon nga gihukman gikan sa pangsulud nga ebidensiya.

mga Arminian Ang mga sumusunod ni Jacobus Arminius, kinsa mipasiugda sa usa ka mashalapad nga panan-aw

sa mga doktrina sa eleksiyon ug unang-destinasyon kay sa gihimo ni Calvin.

Pentateuch Ang unang lima ka libro sa Karaang Testamento, usab gitawag og “Lima ka Libro ni Moses.”

Torah Ang unang lima ka libro sa Karaang Testamento; sa tino, ang Balaod ni Moses.

KARAANG TESTAMENTO

GENESIS		23:15-16	60
1:11	10	28:25	41
3:1-5	13	29:29	106
4:10	51	31:24-26	39
6	85	33:2	9
15:12	9		
31:10-13	9	JOSHUA	
31:24	9	Libro ni	44
		1:8	40
EXODO			
7:11	55	MGA MAGHUHUKUM	
8:7	55	3:4	40
LEVITICO		RUTH	
13:45-46	102	Libro ni	45
26:14-39	41		
NUMEROS		2 SAMUEL	
12:6	9	23:2	9
		23:2-3	8
DEUTERONOMIO		1 MGA HARI	
8:3	103	22:19	9
18:10-12	62		

2 MGA HARI	138:2.....	4,9,103
3.....		17
22—23:2.....		42
22:8.....		14
2 CRONICAS		
24:20-21.....		51
36:11-21.....		42
NEHEMIAH		
8.....		42
8:1-8.....		40
8:5.....		41
ESTHER		
Libro ni.....	45,52-53	
JOB		
Libro ni.....		13
5:24-27.....		107
19:24.....		18
23:12.....		103
28:25.....		100
38:35.....		101
MGA SALMO		
Libro sa.....		13
19:7-11.....		103
22.....		13
31:15.....		59
65:8.....		101
68:11.....		103
68:17.....		9
138:2.....		4,9,103
MGA PROBERBIO		
Libro sa.....		54
6.....		62
8:22-31.....		9
8:27.....		99
ECCLESIASTES		
Libro sa.....		13,45
1:6.....		100
1:6-7.....		100,101
1:9.....		101
7:28.....		104
12:6.....		102
12:9.....		106
AWIT NI SOLOMON		
Libro sa.....		45,93
ISAIAH		
Libro ni.....		34
1:1.....		9
6:1.....		9
6:8-10.....		9
14.....		10
26:3-4.....		108
28:29.....		108
40:22.....		98
55:7-9.....		107
55:8-9.....		7
55:11.....		74
59:21.....		8

JEREMIAH		25:12-1412
1:9.....8		28.....10
10:13.....98		40—48.....53
15:16.....103		
25:11-12.....40		DANIEL
29:10.....40		Libro ni.....44
36.....40		9:2.....40
		9:5-640
		10:9.....9
MGA PAGBANGUTAN		
Libro sa..... 45-46		MICAH
		3:8.....9
EZEKIEL		
2:2.....9		ZECHARIAH
8:3.....9		7:12.....40
11:1.....9		
11:24.....9		

BAG-ONG TESTAMENTO

MATEO		7:53.....9
6:6.....89		16:31.....1
16:28.....4		28:25.....8
17:1-84		
19:18.....62		MGA TAGA-ROMA
22:29.....40		Libro sa.....87
22:42-448		1:20.....74
23:36.....51		5:1-1222
28:18.....36		8:1.....87
		8:28.....108
		8:34.....62
MARKOS		12:2-3108
12:36.....8		
16.....87		1 MGA TAGA-CORINTO
		2:16.....2,7,9,36,107
LUKAS		12:10.....66
11:51.....51		13:13.....90
17:31.....99		14:33.....54
17:34.....99		
		2 MGA TAGA-CORINTO
JUAN		5:6-8107
3:18.....58		10:5.....107
3:36.....1,58		11:3.....108
5:39.....40		
8:32.....97		MGA TAGA-GALACIA
10:35.....40		2:6-1466
14:6.....97		3:19.....9
16:12-1336		5:1.....97
		6:16.....1
MGA BUHAT		
4:24-258		

MGA TAGA-EFESO	
2:8-9	59

MGA TAGA-FILIPOS	
3:10.....	107
3:16.....	1

MGA TAGA-COLOSAS	
1.....	10
4:16.....	66

1 MGA TAGA-TESALONICA	
5:27.....	66

1 TIMOTEO	
2:5.....	62
4:13.....	66

2 TIMOTEO	
3:8.....	55
3:16.....	6,8,44
3:17.....	7

TITUS	
3:5.....	59

MGA HEBREOHANON	
3:7.....	9
4:1-3	22
4:12.....	21
6.....	85
7:25.....	62

12:2-3	107
--------------	-----

SANTIAGO	
1:8.....	108

1 PEDRO	
1:25.....	4

2 PEDRO	
1.....	4
1:13.....	2
1:16.....	3,94
1:19.....	4
1:20.....	5
1:20-21	4,5,9
1:21.....	5,39,44
3:15-16	66

1 JUAN	
1:9.....	59

PINADAYAG	
Libro sa	94
1:3.....	66
2.....	85
2:7.....	66
2:11.....	66
2:17.....	66
2:29.....	66
3.....	85
3:6.....	66
3:13.....	66

SUKARANON NGA MGA LIBRO NI R. B. THIEME, JR. GIREKOMENDAR NGA HAN-AY

*Ang Plano sa Dios
Ang Trinidad
Merkado sa Ulipon sa Sala
Ang Babag
Rebound ug Padayon sa Pag-abante!
Paghikling sa Sala
Ang Pagtoo-Pahulay nga Kinabuhi
Dios nga Balaang Espiritu batok Ang Kinaiyang Makasasala
Kusog sa Panghunahuna
Hetenisismo
Divine nga Paggiya
Pag-ampo
Pagsaksi
Ang Mawaldason nga Anak*

SA DOKTRINA NGA MGA PAGTOON SA BIBLIYA

Doktrina sa Bibliya, ang katibuk-an sa pagtulon-an nga gikuha gikan sa usa ka literal nga interpretasyon sa mga Kasulatan, mao ang sukaranon para sa espirituhanong kamatuuran. Ang pagtoon sa Bibliya nagasangkap og espirituhanong pangpabaskog para sa Kristohanon (Mateo 4:4).

Ang kamahinungdanon sa doktrina sa Bibliya dili mahimong ibaliwala (Mga Salmo 138:2). Ang Dios nagamando sa Kristohanon aron sa kahiladman nahiusab (Mga Taga-Roma 12:2). Kini nga pagkausab nagakinahanglan og usa ka adlaw-adlaw nga pagbag-o sa hunahuna pinaagi sa pagkat-on ug paggamit sa Pulong sa Dios (2 Mga Taga-Corinto 4:16; Mga Taga-Efeso 4:23).

Sa daghang katuigan ang sa doktrina nga Bibliya nga mga klase nga gitudlo pinaagi ni R. B. Thieme, Jr., misangkap og adlaw-adlaw nga espirituhanong pagkaon para sa iyang kongregasyon. Mga publikasyon, DVDs, ug MP3 CDs (English) maoy anaa sa walay bayad o obligasyon. Usa ka *Sa Doktrina nga mga Pagtoon sa Bibliya nga Katalogo* maoy ihatag diha sa paghangyo.

R. B. THIEME, JR., BIBLE MINISTRIES

P.O. Box 460829

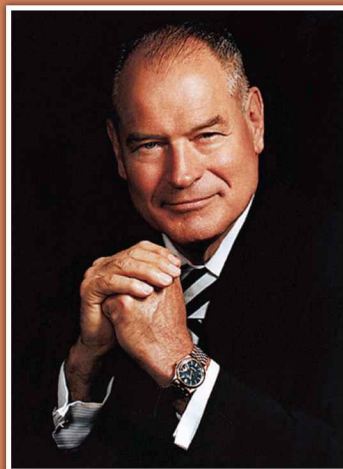
HOUSTON, TEXAS 77056-8829

www.rbthieme.org

713-621-3740

Si ROBERT B. THIEME, JR. (1918-2009), nagapabilin nga usa ka mahinungdanong tingog sa Kristiyanismo sa tibuuk kalibutan. Ang iyang makugihon, mapatin-awong pagtulon-an gibasi diha sa orihinal nga mga pinulongan sa Kasulatan sumala sa makasaysayanong konteksto nga ang Bibliya nahasulat. Ang iyang binag-o nga mga sistema sa bokabularyo, mga ilustrasyon, ug bibliyanhong mga kategoriya sa klaro nga magpahayag sa dimasayup nga mga kamatuuran sa Pulong sa Dios. Si Thieme nakarekord og kapin sa napulog-usa ka libo ka mga oras sa mga sermon ug nakamantala og kapin sa usa ka gatus ka mga libro og naglukup hapit sa Bibliya.

Si Thieme migraduwar sa University of Arizona (Phi Beta Kappa) ug Dallas Theological Seminary (summa cum laude). Ang iyang seminaryo nga mga pagtoon napakgang tungud sa Ikaduhang Gubat sa Kalibutan nga sundalonhong serbisyo atol nga siya misaka ngadto sa ranggo nga tenyente koronel diha sa United States Army Air Corps. Pagkahuman sa iyang nagpadayon-pagtoon nga buhat sa 1950, siya nahimong pastor sa Berachah Church sa Houston, Texas. Ang iyang malukopon nga pagbansay sa Griyego, Hebreyo, teyolohiya, kasaysayan, ug mahitungud sa teksto nga panuki misangkap og pundasyon para sa iyang masuknaong propesyonal nga kinabuhi sa pagtoon ug pagpanudlo sa Pulong sa Dios. Si Thieme miretiro isip pastor sa Berachah Church human sa singkuwentay-tres ka katuigan sa matinud-anong serbisyo.

Paghulagway ni Robert Becker

Pagkanonisar

sa tin-aw nagahulagway sa divine nga inspirasyon nga mimugna sa Bibliya. Ingon nga pinadayag sa Dios, ang Bibliya mao ang labing malukpanong gibasa, ang labing may-impluwensiya, ug ang labing malahutayong libro sa tibuuk-panahon nga namantala. Pagkanonisar nagatubag sa daghang makapalibog nga mga pangutana: Sa unsang-paagiha ang Bibliya napreserbar latas sa mga siglo? Ang Apocrypha ba sa tinuud usa ka kabahin sa Pulong? Unsa ang Dead Sea nga mga Linukot-nga-basahon? Para sa estudyante sa doktrina sa Bibliya, ang usa ka kahibalo sa makasaysayanong pagkaporma sa Pulong sa Dios maoy usa ka tinubdan sa kalig-on sa pagpanalipod batok sa daghang mga ataki diha sa pagkatinuud ug awtoridad sa Bibliya.